

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Ahol a farkas is jó (*moritát*) (*Rubin Szilárd műveit színpadra alkalmazta: NÉMETH GÁBOR és GOTHÁR PÉTER*) 113

SCHEIN GÁBOR versei 159

MESTERHÁZI MÓNKA versei 161

TATÁR SÁNDOR verse 164

SUSIE GORDON versei (*Körizs Imre fordításai*) 166

EGRESSY ZOLTÁN: Lila csík, fehér csík (*regényrészlet*) 168

SZIJJ FERENC: Utolsó találkozás (*részlet egy lassú regényből*) 176

GYÖRGY PÉTER: A tárgyilagos utazás (*Anyagok és távolságok – Szijj Ferenc fotográfiáiról és legújabb kötetéről*) 185

HARMATH ARTEMISZ – SZILVAY MÁTÉ – Z. VARGA ZOLTÁN:

„Káposztáskő, hólyagos ég” (*Bozsoki Petra beszélgetése Szijj Ferenc Agyag és kátrány című kötetéről*) 197

Az emlékezés feladata – Holokauszt 70

KÁLMÁN C. GYÖRGY: Milyen mély a múltnak kútja? (*A régmúlt idők emlékezete és a zsidóság*) 205

GYÁNI GÁBOR: Holokausztemlékezet és identitáskeresés 211

SZÚCS TERI: A mi emlékvünk 217

*

BAGI ZSOLT: A szószerintiség regénye (*Esterházy Péter: Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk-változat –*) 221

LENGYEL ANDRÁS: Napló-írás – „saját jogon” (*Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: Napló I-II. [1935–1946]*) 228

MEKIS D. JÁNOS: A műveltségregény (*P. Horváth Tamás: Tündérváros. Zsolnay Miklós titkos élete*) 241

Emlékezés Lantos Ferencre (1929–2014)

Aknai Tamás, Pinczehelyi Sándor, Ficzek Ferenc, Benedek Barna, Egle Anita, Csordás Dániel írásai, valamint Kismányoky Károly és Halász Károly fotói 247

2015

FEBRUÁR

MELLÉKLET

A műmellékletben Szijj Ferenc cím nélküli fotográfiái láthatók. Eredeti méretük 6,5 x 6,5 cm.

---

*Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

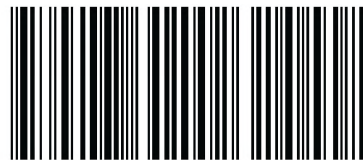
PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Gondolat Könyvesbolt, V., Károlyi
Mihály u. 16. – Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

www.jelenkor.net

850,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002 15002

JELENKOR

LVIII. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID,
VÁRKONYI GYÖRGY (képzőművészet)

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
PARTI NAGY LAJOS, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetreggztő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj félévre 5100,- Ft, egy évre belföldre: 9350,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlasszámunk: Szigetvári Takarékszövetkezet 50800111-11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MEGHALT LANTOS FERENC. A festőművész, grafikus, művészetpedagógus december 20-án, életének 86. évében hunyt el balatonberényi otthonában. Lantos Ferencről kollégái és tanítványai emlékeznek meg lapszámunkban; honlapunkon (www.jelenkor.net) Gellér B. István nekrológja olvasható.

*

MEGHALT HANKISS ELEMÉR. Az irodalomtudós, szociológus, filozófus január 10-én, életének 87. évében hunyt el. Honlapunkon Veres András nekrológját közzöltük.

*

TÁMOGATÓI ESTEKET rendezett a *Jelenkor* folyóirat január 15-én a pécsi Trafik Étteremben és január 21-én a budapesti Capa Központban. A vacsorával egybekötött pécsi esemény első részében Bertók László, Méhes Károly, P. Horváth Tamás, Turi

Tímea lépett színpadra, Bagi Dániel zongorázott; ezt követően Horváth Viktor, Keresztesi József, Kiss Tibor Noé és Köles Ferenc felolvasásait, Beck Zoltán, Beck László és Sárközy Zoltán zenéjét hallhatta a közönség. Az est házigazdája Ágoston Zoltán volt. A budapesti esten Esterházy Péter, Grecsó Krisztián, Kőrösi Zoltán, Kukorelly Endre, Parti Nagy Lajos, Tompa Andrea, Tóth Krisztina olvastak fel műveikből, továbbá Dész László, valamint Závada Péter és Ratkóczy Huba zenéltek. Videofelvételről Lovasi András és Heidl György dalait hallhatta a közönség. A rendezvényt Winkler Nóra moderálta.

*

A MÉSZÖLY MIKLÓS-DÍJAT idén Szilasi László vehette át *A harmadik híd* című regényéért. A Mészöly Miklós Egyesület emléklakettjét Kis Pál Istvánnak ítélték oda. Gratulálunk a díjazottaknak!

Szerzőink

- Németh Gábor (1956) – író, szerkesztő, Budapesten él.
Gothár Péter (1947) – filmrendező, forgatókönyvíró, Budapesten él.
Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.
Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.
Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbalinton él.
Susie Gordon (1981) – angol költő, író, újságíró, Sanghajban él.
Kórizs Imre (1970) – költő, műfordító, szerkesztő, Budapesten él.
Egressy Zoltán (1967) – író, drámaíró, Budapesten él.
Szijj Ferenc (1958) – költő, író, Budapesten él.
György Péter (1954) – esztéta, Budapesten él.
Harmath Artemisz (1979) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.
Szilvay Máté (1990) – az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, Budapesten él.
Z. Varga Zoltán (1970) – irodalomtörténész, az MTA BTK kutatója, a PTE oktatója, Budapesten él.
Bozsoki Petra (1992) – a PTE BTK magyar szakos hallgatója, Pécsen él.
Kálmán C. György (1954) – irodalomtudós, kritikus, Budapesten él.
Gyáni Gábor (1950) – történész, az MTA BTK Történettudományi Intézet munkatársa, a *BUKSZ* szerkesztője, Budapesten él.
Szűcs Teri (1975) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.
Bagi Zsolt (1975) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen él.
Lengyel András (1950) – irodalomtörténész, Szegeden él.
Mekis D. János (1970) – irodalomtörténész, Pécsen él.
Aknai Tamás (1945) – művészettörténész, tanár, Pécsen él.
Pinczehelyi Sándor (1946) – képzőművész, Pécsen él.
Ficzek Ferenc (1975) – képzőművész, egyetemi oktató, Pécsen él.
Benedek Barna (1973) – tervezőgrafikus, képzőművész, a Nyílt Struktúrák Művészeti Egyesület tagja, Budapesten él.
Egle Anita (1976) – képzőművész, tanár, Pécsen él.
Csordás Dániel (1976) – illusztrátor, képregényrajzoló, Budapesten él.

Ahol a farkas is jó

(moritát)

**Rubin Szilárd műveit színpadra alkalmazta:
Németh Gábor és Gothár Péter**

A darab Rubin Szilárd Aprószentek című regényének, A jövő nyáron című forgatókönyvének, Keresztesi József monográfiájának, Legát Tibor cikksorozatának, valamint a vizsgálat és a per iratainak felhasználásával készült, idézeteket tartalmaz Fagyeejev Az ifjú gárda és Swift Gulliver utazásai című művéből.

Az itt olvasható szövegekön kívül több, az előadásból kimaradt jelenetet is közliünk.

Szereplők az első megjelenés sorrendjében:

RUBIN
JANCSÓ PIROSKA
„CSALÁDI KÉP”
(Piroska, Borbála, Józsika, Borbála apja)
KOVÁCSNÉ
FARKAS SÁNDOR rendőrhadnagy
KÉT SZOVJET KATONA
DOBOS MARIKA, áldozat
ŐR
RAGULIN ezredes
ORVOS
ENGEL ANGÉLA (a ravatalon)
KARÁCSONYI BORBÁLA fegyőrnő
ZONGORISTANŐ (a Nárciszban)
MANYIKA (felszolgálónő a Nárciszban)
KALOCSAI MARIKA, áldozat
BUNDÁS őrnagy
BETTMANN, a gyámügyes
REX borbély
VERES ANDRÁS (Borbála kuncsaftja)
RENDŐRNŐ
CSÓTÁNYOS (kupec, tolókcosis)
RENDŐR
NYOMOZÓ

KÖNYVTÁROSNŐ
SÜTŐNÉ
CZENE ILKA (Sütőék szomszédja)
KRAJCZNÉ
BODÁNÉ
SÜTŐ MÁRTON
DOBOS GYULA,
GRÜN, a bemondós
DOBOS ORSOLYA
FEKETE MARIKA
FEKETE BÉLA
GÉPÍRÓNÓ
MIKES tűzoltó
SÓSPATAKI HELÉNA cellatársnő
BÍRÓ

ELŐJÁTÉK – KÖZÖNSÉGGEL

A színészek a közönséggel együtt várnak a nyitásra, beszélgetnek velük, majd együtt mennek be a játéktérbe. Segítenek az ültetésben. Úgy vannak jelen az előadásban, úgy játszanak, mint a gyerekek, amikor a felnőtteket utánozzák.

Az előadás elkezdődik, mielőtt a közönség leülne.

A FÉNYKÉP (1944)

A színpad sarkában, szobafal méretű, tükröződő üvegablak mögött élőkép a Jancsó-családról, az asztalon születésnap torta, gyertyákkal. Fényképész rendezgeti a jelenetet, beállnak, vaku villan.

RUBIN (*int a közönségnek: halkán üljenek le*): Elmentem a bűnügyi múzeumba. Négyes terem, családi kép. A címe: A tetthely. Születésnap emlékek szánták, de ma már bűnügyi dokumentum, a Jancsó család azon a padon ül, amelyen az eltűnt kislá-

nyokat megzsinegelték és megerősakolták. Másnap reggel arra ébredtem, hogy éjszaka egy szentostyányi, vastag, nyáltól megduzzadt szövetdarab került a számba. Kiköphettem, vagy ujjaim közé csippentve megszabadulhattam volna tőle, de ettől is, attól is viszolyogtam.

A tükrökhöz megy, és kiölti a nyelvét.

Tükröm, tükröm... Jézusmária! Fekete és szőrös.

Elmentem a stomatológusra. A szájsebész azt mondta, ez lingua nigra! Néger nyelv! Nem betegség, hanem állapot.

Az üveg mögötti csoportképet nézi.

Először a bal oldali alak szépsége tűnt fel. Jancsó Piroskának hívták a tettet. Első látásra részvétet keltett. Olyan izgalmat éreztem, mint gyerekkoromban, amikor a mesekönyvben fölfedeztem a farkast. Attól

kezdve a képen a fák, a nagymama házának piros cserepei, a dunna, amit a főkötős farkas magára húzott, akkor is lenyűgöznek, ha a farkast kiollózták a mesekönyvből.

Rubin a lányra mutat.

Piroska sértődött tekintetének mélyén ott parázslék a csábító álnoksága és gögje, a rejtélyes és baljós kívánatosság.

A tabló szétmozdul.

Sejtettem, hogy Piroska történetét éppoly nehéz lesz megírni, mint egy szentét. Nem tudni, milyen volt, amikor gyilkolt. Talán, mint egy műtőasztal, amely semmit sem érez azoknak a szenvedéséből, akik meghalnak rajta. Vagy mint egy fiatal tanítónő.

JANCSÓ-HÁZ

Éjjel van, egy parasztház tornácán Rubin és Piroska némán játszik. A háttérben, a játékot imitáló, modellvasút méretűre fölnagyított bádóg löversenyablán a kopott ólomlovak, mint egy óra mutatói, csikorogva követik a dobásokat.

RUBIN: Ez az az asztal, amelyen első löversenyablám szerettem volna kinyitni, ez az az óra, amikor annyira vágytam ébren lenni, ő az a lány, akivel egész életemben játszani szerettem volna.

(Piroskához)

RUBIN: Te miért gyilkolsz?

PIROSKA: Mert engem farkasnak neveltek.

RUBIN: Pedig te Piroska vagy!

Rubin dob, a kocka hangosan koppan az asztalon. Piroska a szája elé teszi a mutatóujját, csendre inti. Fejével az üveg felé biccent.

PIROSKA: Csend! Maguk is maradjanak csendben, mert az anyukám alszik!

A nézőtérén feláll egy nő.

KOVÁCSNÉ *(Rubinhoz, kicsit hangosan)*: A Piroskától már kiskorában félni kellett. Az udvaron állt egy körtefa, arra fölmászott, onnan dobálta a gyerekeket. Egyiket-másikat úgy megdobta zöld körtével, hogy elvágódtak. A mi Margitunknak is dudor nőtt neki tőle a halántékán. Rákiabáltam, hogy ne dobálj, Piri!

PIROSKA: Magát is úgy eltalálom, hogy végigesik az udvaron!

KOVÁCSNÉ: Én nem, de a nagyanyja egyszer igazán végigesett. Észre vette, hogy a kislány elemeli a télikabátját, és útját akarta állni. De a Piri föltaszította, s mégis elment a nagykabáttal. Magára vette, mert erősen fagyott, és hátulról úgy nézett ki, mint a zsidó öregasszony, mikor hajtják a vasútállomás felé. Az volt olyan csupakabát, mint ő: rég leszakadt már a menetről, mégse lehetett megállítani többé.

RUBIN: Látni akartam Szentmiklóst, ahol Piroska élt, a házat, amelyben lakott, az embereket, akik ismerték. Hiába tudtam, hogy Piroskát is rég kiollózták a világból, a sárban is megkerestem volna a nyomát.

PARKBAN (1968)

Rubin egy padon ül, mögötte, a régi szentmiklósi Takarékszövetkezet piros-fehér-zöld csempével kirakott homlokzatán nyilazó ősmagyarok vágatnak. Az üveg mögött megújul az élőkép, Ladányi Jancsó Borbála és a családja a hírhedt kanapén ül, Piroska fehér ruhában, középen foglal helyet.

RUBIN: Gyakran úgy érzem, mintha ejtőernyővel dobtak volna le oda, ahol vagyok. Itt, a szentmiklósi éjszakában, az se lepett volna meg, ha a fák közül hirtelen fényszórók tűznek rám és rendőrök futnak felém. De egy levél se mozdult.

Két szovjet katona bukkan föl, levett sapkával, kopaszra nyírva. Némán elmenniük mellette, kopottan derengő egyenruhában, vállukra vetett iszákkal, magukba zárkózva, mint két ferences. Farkas söprögeti be magát Rubin mögé, koszos egyenruhában. Nem azonosítható, milyen testülethez tartozik. Odasöpröget Rubinhoz, egy mozdulattal utasítja, hogy emelje fel a lábát, hogy ott is elsöpörhessen. Komótosan dolgozik, Rubin kíváncsian nézi. Amikor körbesöpörte a padot, Farkas leül Rubin mellé, cigarettatárcát vesz elő, felpattintja, megkínálja. A mozdulat inkább kihallgatótiszté, nincs benne semmi udvarias vagy barátkozó gesztus. Rubin megrázza a fejét, Farkas nem gyűjt rá, elteszi a tárcát.

FARKAS: Üldögélünk. Várakozunk. Kik vagyunk, mire várunk.

RUBIN: Így elsőre nem is látszott rendőrnek.

FARKAS: Az nem szűnik meg. A rendőrnek levés. Máskülönben nem vagyok rendőr. Ezeknek itt utcaseprő vagyok. Maga? Szabadság? Szava? Nemzet? Fürge ujjak?

RUBIN: Családi lap.

Farkas bután néz Rubinra, majd röhögni kezd, egyre jobban röhög, aztán váratlanul abbahagyja.

FARKAS: Új rovat? Na ne szórakozzon. Gyilkos a családban?

RUBIN: Írok egy sorozatot. A híres esetekről.

FARKAS: Jancsó Borbála, a Piroska anyja. Az apja tizenöt gyereket csinált, tizenkettő már csecsemőként meghalt, két lány fölakasztotta magát, csak ez a Bori maradt, a Piri anyja. Később belet mosott a baromfifeldolgozóban. Havi keresete hatszáz forint volt. Írni-olvasni nem tanult meg, munkáját gyári adatok szerint jól végezte.

RUBIN (*a jegyzetfüzetét nézi*): Most miért mondja ezt? Egyszer azért lopott is ez a Borbála, hét és fél méter veres drótot. Négy férfitől öt gyermeke született, de három meghalt. Mindenki tudta róla, hogy fél kiló szalonnáért vagy pár kiló lisztért akárki megkaphatja.

Farkas hirtelen az üveg mögötti élőkép felé fordul, Piroska már egyedül van. A kanapé fölé most egy szilvafa hajlik, Piroska feláll a kanapéra, ágaskodik, mintha el akarna érni valamit. Farkas kiabál, mintha át akarna beszélni az üvegen, 1968-ból 1954-be.

FARKAS: Na, mi az, lopjuk a szilvát?

Piroska cinkosan nevet. Olyan a kéklő szilvafával, mint egy festményen az orosz Éva az orosz Paradicsomban.

PIROSKA: Az én apámé volt, nem?

FARKAS (*nevetve*): Amilyen apád volt az neked... Megcsinált, aztán kész.

PIROSKA: Olyan sorsa is lett neki.

Nem adott volna egy rossz staniclival se a szilvájából. Most meg akárki viheti.

FARKAS: Na jó, nem ezért jöttem.

PIROSKA: Hanem?

FARKAS: Hivatalosan.

PIROSKA: Hát akkor mondja.

FARKAS: Előbb szállj le.

PIROSKA: Nem szállok én...

FARKAS: Na, szállj le...

PIROSKA: Nem szállok le, ha maga mondja.

FARKAS: Szállj már le, hivatalosan jöttem.

PIROSKA: Jó, akkor leszálok.

Piroska lelép a kanapéről.

FARKAS: Hol a Kalocsai lány?

PIROSKA: Aki elveszett?

FARKAS: Felelj!

RUBIN: Hát, maga se egy nagy kém!

PIROSKA (*mosolyogva*): Seggecském!

FARKAS: Utoljára veled volt!

PIROSKA: A kistrafikig velem. De ott elváltam tőle. Nem volt ő nekem senkim. Fáj a lábam, hát mentem haza cipőt cserélni. Nemigen jó énnekem, tudja, egyik cipő sem. Lehet, hogy még nem szoktam meg a hordását. Úgy látszik, nem tart még elég régen a demokrácia.

FARKAS: Pont, hogy neked túl régen tart! Azt hiszed magadról, hogy te vagy a kommunista Szűz Mária!

PIROSKA: Az is vagyok! Én jelentem meg a Kalocsai lánynak, a Sütő Juliskának, meg a Sipos Pirinek is. (*szinte vidáman*): Többet nem fog rám?

Piroska leül a kanapéra, mintha már a kihallgatóasztalnál ülne. Farkas már nem pajtáskodik.

FARKAS: Van még egy negyedik is mostanra, a mezőtúri lánygyerek.

Piroska a földet nézi. Mögötte Marika jelenik meg, könyvtári könyvvel a kezében.

PIROSKA: Arról esetleg tudok... Valaki mondta nekem, hogy ezt a Dobos...

RUBIN: Marikát.

PIROSKA: ...Marikát, hogy valaki becsalta.

Marika a kanapéra ül, könyvvel a kezében, harsány.

MARIKA: Az óriáslányos jó lesz, Piroskám? Az a Gulliver?

PIROSKA (*vidáman*): Jó lesz, Marikám. Jobbat ki se kéne találni.

MARIKA: „Az udvarhölgyek gyakran meghívták Glum-dal-clitch-et (*nehezen silabizálja ki*) és megkérték, hozna magával, hogy láthassanak és foghassanak. Gyakran tetőtől-talpig levetkőztettek és betettek a keblükbe, ami nagyon kellemetlen és ellen-szenves érzés volt, mert, hogy őszinte legyenek, a bőrükből nagyon kellemetlen illatú párák áradtak. A legkellemetlenebb mégis az volt, mikor az udvarhölgyek közt tartózkodtam, hogy látnom kellett: ezek a nők úgy tekintettek, mintha nem volnék se férfi, se nő: néha meztelenre vetkőztek előttem, míg én ott álltam a toalett-asztalon, alig néhány lábnyira meztelen bőrüktől.”

Piroska közben felállítja Marikát a kanapéről, levetkőzteti. A lány engedelmesen túri, de nem veszi le a szemét a könyvről. Piroska egy nagy dobozba gyűjti a ruhadarabokat, aztán betolja a dobozt a kanapé alá, és felveszi Marika cipőjét. A felolvasás hosszát a vetkőztetés ideje határozza meg.

MARIKA: „Volt köztük egy nagyon csinos, vidám, tizenhat éves leány: ez néha szétterpesztett lábakkal ráülte-tett mellbimbóira és más, sajátságos tréfákat is kieszelt, olyanokat, hogy az olvasónak meg kell bocsátania, ha nem térek ki a részletekre.”

FARKAS: Aztán ki lett volna, aki ezt a Marikát becsalta?

PIROSKA: Azt attól az illetőtől kérdezze meg, ne tőlem. Én senkit nem mártok be. Lehet, hogy kitalálta. A végén még engem büntetnek meg.

FARKAS: Megbüntetnek a fenét. Mondod, hogy ki mondta neked?

PIROSKA: Mondom, mondom, csak hagyjon énnekem békét.

FARKAS: Az az illető látta? Látta, hogy becsalták?

PIROSKA: Valahonnan csak tudja, nem?

FARKAS (*mintha udvarolna a bálban*): Na, gyerünk, mondd csak a nevét.

PIROSKA (*kelletlenül*): Hát, a Bettmann-tól, a gyámügyisestől tudom. A kislányom ügyében szoktam beszélni vele. Minthogy szociális ember, ő ahhoz a becsalós illetőhöz is eljár.

FARKAS: Na, és ki volna az a becsalós?

PIROSKA: Aki kupec volt. Meg régen dolgozott, a titkára volt a tanácsnak is. Tudja... A nyomorék Csótányos.

FARKAS: Az nem lehetett. Hisz béna!

PIROSKA: Pont, hogy azzal bírta becsalni.

FARKAS: És mit ért el vele?

PIROSKA: Pont hogy elérte, mert a karja egészséges. Meg erős keze, az is van neki. Régen ott is erős volt... Tudja, hogy mire értem?! Azt mondják, valamikor egy kislányt is meghágott. Ha ez az eltűnt Dobos lány bent volt nála, a kampósbotjával is elkaphatta a nyakát. Odarántotta vele, aztán megfojtotta, hogy *azt* is csinálni tudja.

FARKAS: Mit azt? Nagy fantáziád van neked! Csakhogy, szerencsére, ki lehet ám az ilyen vizsgálni.

Piri arca most nyílt. Bátran Farkas szemébe néz, őszinte szenvedéllyel szólal meg.

PIROSKA: Ha maga ennyire okos, majd ki is vizsgálja!

Farkas zavartan nézi, hirtelen elszánt lesz.

FARKAS: Hát jó. Én megpróbálom.

Az íveg mögötti tér elsötétedik. Farkas visszafordul Rubinhoz.

FARKAS: Maga egyébként mit csinál itt az éjszaka közepén?

RUBIN: A menyasszonyomat várom.

FARKAS: Azt akárki mondhatja. És mióta?

RUBIN: Tizennégy éve.

Piroska átmegy a színen.

PIROSKA (*Rubin felé*): Keziticsókolom.

RUBIN: Jó estét kívánok.

FARKAS: Ahogy elnéztem, a maga Piroskája már nem nagyon fog visszajönni.

RUBIN: Maga ott volt, amikor kivégezték?

FARKAS: Istenem. Volt valami közöm hozzá. Van annak már vagy tizenöt éve, de mindenre emlékszem. Ott kellett hivatalból, hogy legyek.

RUBIN: Ha keresem magát, megtalálom?

FARKAS: A Nárciszban. A Farkast keresse.

RUBIN: Piroska meg a Farkas.

FARKAS: Maga szerint hanyadszor hallom ezt?

RUBIN: Hát nyilván először. Csinálnék magával egy interjút.

FARKAS: Interjú? Azt velem bajosan.
De beszélgetni beszélgethetünk.
Akár reggelig. Úgyse tudok aludni.
RUBIN: Azt látom.

Farkas megböki a sapkáját, és kisöprögeti magát a térről.

ISKOLA (1949)

Piroska úttörőegyenruhában, éles fényben áll egy dobogón. Rubin tapsolni kezd, amíg a közönség vele nem tart. Ütemes taps, Rubin leinti. Piroska nagyon elfogódott, gyűrrögeti a szoknyája szélét.

PIROSKA: Találkozás az első szovjet katonával

Rubin Szilárd verse

A posztó színén kéne kezdenem,
leírnom azt a katonaruhát,
amelynek minden gombja, csillaga,
csodát jelentett számunkra, csodát.
A deres posztó fagyos illatával
s lőpor-szagával kéne kezdenem,
a harcossal, ki felemelt a fénybe
negyvenötben, egy téli reggelen.

A frontról jött, de mihozzánk szelíd volt,
arcomra fagyos, friss csókot nyomott,
s körülöttünk nevetve toporogtak
a bőrsisakos, zord páncélosok.
A nagy, a felnőtt fiút láttam benne,
és irigyeltem súlyos fegyverét,
legszívesebben vele mentem volna,
az ellenséget együtt verni szét.

Nagyanyám teát főzött kulacsába,
s jó forró lett a kis bádognyalacs.
– Emlékezzék – mondta – az unokámra,
s hazatérésükre lássuk magukat!
A katona csak bólintott, mosolygott,
hisz nem értette nagyanyám szavát!

De fényképet vett elő, s megmutatta
gyöngyös pártában a menyasszonyát.

Április 4 még messze volt. Tovább ment,
s tán elesett egy kis fürdőhelyen,
a balatoni harcokban esett el,
egy másik tiszta, téli reggelen,
amikor én már iskolába jártam,
és béke volt a városunkban rég:
ő harcolt értünk messzi vármegyékben,
és magyar földön hagyta életét.

A kisvárosi ház, a havas udvar
rég elfeledte ezt a katonát:
tizenötször is belepte a hó már
a páncélosok súlyos lábnyomát.
De furcsa jószág az ember! A szíve
nemhogy feledne, mint az udvarok,
nemhogy feledne, mint a régi házak,
de egyre jobban emlékszik, sajog.

Látom ma is, kedvesnek, fiatalnak,
a béke első, ifjú hírnökét,
és megjegyeztem örökre magamnak
kis mátkájának tündöklő szemét.
Én változom, felnőttem, megöregszem,
de ifjú marad bennem e halott,
ki magyar földön ontotta a véré,
s orosz ég küldte – mint egy csillagot.

Rubin tátogva, hangtalanul mondja Piroskával a versét. Óriási szovjet tapsvihár, egy szovjet kiskatona lép Piroskához, egy csokor vörös szekfűvel, és nyakkendőt köt a nyakába.

Aztán a katona már géppisztollyal áll, őrségben.

LAKTANYA KAPUJÁBAN (1953)

Piroska közeledik a szovjet laktanyához. Vakító fényszóró világít át az üvegen. Az ór éppen bezárja az egyik kapuszárnyat, a lány némán bemegy a még nyitott másikon.

ŐR (oroszul): Hé! Álljon meg! (magyarra vált) Állj!

PIROSKA: Hülye vagy? Nem megmondtam, hogy ma is jövök?

(Költi rá a nyelvét. Az őr kibiztosít. A géppisztoly megszólal, Piroska összereskad. Egy másik katona rohan oda, megnézi a lányt.)

KATONA (oroszul): Te, ez nem az Andrej vengerkája?

ŐR: Hát, lehet. Ennek vége, komám.

Sietve letakarják egy deres posztóval, elrohannak. Piroska egy darabig fekszik, mint egy halott, aztán felül. Addigra kielégített katonák hortyognak a pokróc alatt. A lány nehézkesen feláll, elvánszorog. Ragulin ezredes érkezik, a lábával emelgeti, rugdossa az ottmaradt, üres takarót.

RUBIN: A deres posztó fagyos illatával, s lőpor szagával kéne kezdenem. (a nézőkhöz) Van itt orvos maguk között?

ORVOS/NÉZŐ: Hallom, hogy a Jancsó lány megszökött a kórházból...

RUBIN: Nem vicc! Már másnap éjjel. Leintett egy autót, úgy ment haza.

ORVOS/NÉZŐ: Nem értem. Úgy tudom, hasba lőtték.

RUBIN: Hasba. Egy hordó friss vért kapott. Úgy kellett föltámasztani.

ORVOS/NÉZŐ: Akkor is... Én a fronton... Mit szól ehhez?

RUBIN: A front az front, az más volt. Ennek itt az a szerencséje, hogy üres volt a hasa.

ORVOS/NÉZŐ: A fronton is üres volt a hasa mindenkinek. Erős kis szuka lehet. Még sok bajt fog csinálni!

RUBIN: Igen. Egyszer még nagy bajt fog csinálni.

RAVATALNÁL (1944)

Középen ravatal, azon egy kifestett kislány fekszik, mellette gyertya ég. Felirat: Engel Angéla élt 11 évet. Piroska nézi a lakkcipős, fehér harisnyás lábat. Lassan leveszi a halotról a cipőt, belebújik.

PIROSKA (megszagolja a halott lány nyakát): Milyen finom a bőre! Milyen szép a lábfeje, a körme.

Óvatosan hozzáér, megsimítja, feljebb tolja a hófehér selyemruhát. Távolról bomborbanások hallatszanak. Piroska lerángatja a halott lány ruháját, elviszi.

BÖRTÖNBEN (1954)

Rubin és Piroska a vaságyról levett lepedőt hajtják össze, mint József Attila és Jolán a klasszikus leírásban, egyfajta menüett, mintha régen be volna gyakorolva. Piroska rabruhában van. Az ágyon matrac, felkúporodik rá. Rubin az ágy mellé ül, a stokira.

RUBIN: Most miért vagy bent?

PIROSKA: Hát a kedves nővért, az apácát, aki régen tanított, elkísértem az orvoshoz. Mert félt egyedül ott.

RUBIN: Apácát az orvoshoz?

PIROSKA: Szifilisz volt. Russzkaja rabóta! Pedig mint egy angyal, olyan volt. Belediktáltam egy pálinkát. Azt mondta, még soha nem ivott pálinkát. Édes nővér! Hát, ahogy a szemébe néztem, el is hittem neki. Láttam, hogy leért a talpáig a szilva, de az a hidegrázós, a szatmári. Na, és akkor ott láttam meg a bácsit. A kocsmában.

RUBIN: Milyen bácsit?

PIROSKA: Olyan lókupec férfit, igen, olyan maga korabelit. Csak annak

nagyobb volt a segge. Buksza, tudja. Nem lehetett ellent állni.
RUBIN: Milyen korombeli? Milyen buksza?
PIROSKA: Most mutogassam meg? Megcsinálom úgy, hogy észre se veszi. Fogadjunk?
RUBIN: Nem volna sportszerű. Ha előre tudom, hogy mit akarsz csinálni, még jó, hogy észreveszem.
PIROSKA: Azt maga csak úgy gondolja. Akkor mibe?
RUBIN: Mibe szoktál?
PIROSKA: Az öcsikémmel mindig pofonba. De előre szólok, hogy többnyire én nyerek.
RUBIN: Hát akkor talán mégse fogadjunk. Még sose ütöttem meg nőt.

Piroska izgatott lesz, föltérdel az ágyon.

PIROSKA: De. Fogadjunk. Most már ragaszkodom hozzá. Forduljon meg. Persze magának nincs is bukszája. Legfeljebb, ha tárcája van.
RUBIN (*megfordul engedelmesen*): Mert én nem is vagyok lókupec.
PIROSKA: Majd tegye fel a kezét, amikor érzi, hogy veszem kifele a tárcát.

Hátulról hozzásimul Rubinhoz, mélyen benyúl a nadrágzsebébe, a zsebén át simogatni kezd. Rubin megdermed, aztán elengedi magát. Nehezebben lélegzik. Kintről labdapattogás hallatszik, idegesítően ütemes hang.

RUBIN: Hát, esküszöm, ez olyan, mint egy Stan és Pan. Csak zongorázni kéne hozzá.

Piroska kiveszi a hátsó zsebéből a pénztárcáját. Rubin keze lógva marad, nem veszi észre. A lány folytatja a simogatást, aztán hirtelen abbahagyja. Visszakuporodik az

ágyra. Rubin megsemmisülten megfordul. Piroska játékosan billegtetni a pénztárcát, aztán fölugrik, és lekever neki egy hatalmas pofont. Nevet. Megkopogtatják az ajtót. Rubin menekülne, Piroska kendőt igazít, vigyázzba áll. Karácsonyi Borbála törzsőrmesternő jön be. Rubinak beszél.

KARÁCSONYI: Amikor először hozták be csavargásért, tizenöt éves lehetett. Rövid ideig maradt bent, nem is tartottam észben. Másodszor, amikor újra bekerült, már ő szólt.

PIROSKA: Nem tetszik megismerni?

KARÁCSONYI: Mi történt megint?

PIROSKA: Elszédelegtem, tetszik tudni, milyen az anyám.

KARÁCSONYI: Már megint terhes vagy!

PIROSKA: Van egy kislányom, igen, állami gondozásban, és most újra terhes vagyok.

KARÁCSONYI (*Rubinhoz*): Én kísértem föl Pestre, a Szőlő utcába, persze civilben, fiatalkorút csak úgy szabadott vinni. Vonaton mentünk, az éjjeli személlyel talán, de a Nyugatinál várt ránk a rabomobil. Az otthonban kértem, hogy jól bánjanak velem, mert szófogadó kis gyerek. Tényleg sajnáltam, ő is szeretett, elváláskor kezet is csókolott. Pesten született meg a fia, Misi, s szülés után a gyerekkel együtt hazaengedték.

Kiadatási rítus. Piroska felöltözik, viszi a gyereket.

NÁRCISZ PRESSZÓ (1968)

Rubin a Nárciszban ül, a Zongoristanő játszik. „Ha volna valaki, aki megfogná a kezem.” Rubin előtt egy stampedli, egy dupla, kockacukrok, hamutartó. Farkas jön, hatalmas aktatáskával.

RUBIN (*Farkasnak*): Most pont úgy néz ki, mint az a jassz farkas, aki diny-nyét lop a szovjet rajzfilmekben. Csak a görbe csikk hiányzik a szája sarkából. Meg annak mindig zsebre van dugva a mancsa. A nép szőrös ellensége.

FARKAS (*fáradtan*): Nu pagagyi. Az a címe. Mindent meg lehet fogalmazni, mindent meg is szoktak, maga meg egyenesen nem is nagyon tud mást. Kiszolgálás nincs errefelé?

RUBIN: Néha azért kihoznak egy rumot. (*Manyikának, az unatkozó felszolgálónőnek*) Ha a rágógumi átjönne a vasfüggönyön, maga biztos folyton azt rágná.

Manyika távozik.

RUBIN (*nevet*): Kérdezhetek valamit? De ne sértődjön meg.

FARKAS: Nem vagyok sértődős. Magam is rutinos sértegető vagyok. Miért is jöttünk most össze?

RUBIN: Pont erről van szó. Azt beszélük, hogy maga akkor egy egész éjszakát ült a hitközség pincéjében. Azért.

FARKAS: Ja. A sötét zsidó éjszaka.

RUBIN: A sötétség nem vallásfüggő. Minden éjszaka lényegében sötét.

FARKAS: Akkor legyen magyar. Kurva magyar sötét volt és kurva magyar hideg.

Manyika eleve a föltételezett rendeléssel jön, vontatottan lepakol.

MANYIKA: Szimpla, pohár víz, rumovics kettő. Sándorka. Hogy magát is lehet látni, hadnagyocska.

Az egyik rumot beleönti Farkas kávéjába, a másikat leteszi. Fölveszi Rubin kistányérjáról a cukrot, kacéran Farkasra pillant, leguggol, lehunyja a szemét.

FARKAS: Fő! Szépen kéri majmocskát.

Manyika kinyitja a száját, mint egy kisgyerek. Farkas bemártja a duplába a cukrot, aztán beleteszi a nő szájába, Manyika kéjesen szopogatja. Rubin hangosan nyel egyet.

RUBIN: Warum?

MANYIKA: Ez eddig fincsi volt. Magáért is tehetek valamit?

RUBIN (*zavartan*): Hát, nem is tudom, merjem-e. Olyan, mintha áldoznának... Egész beleéheztem.

MANYIKA: Akkor, sajnos, drága, nem a legjobb helyen jár. Itt általában szomjasak szeretnek lenni a vendégek. Ischler, sajtos rúd, extra szendvics, habroló, habroló, habroló. Esetleg pogácsa, de azt nem nagyon bírnám ajánlani, mer' az már a múlt...

FARKAS: Most az egyszer lehetne itt csöndben beszélgetni?

MANYIKA: Jajajaj!

RUBIN: Contradictio in adiecto.

MANYIKA: Olaszul is tud? Végre valami extra! Fordítsa már le.

RUBIN: Nagyjából azt jelenti: a jelzős szerkezetben rejlő ellentmondás. Csöndben, ugye, nem lehet beszélgetni, mert maga a beszélgetés mintegy felszámolja, megszünteti a csöndet. Amikor a beszélgetés van, akkor a csönd nincs, amikor a csönd van, akkor nincsen a beszélgetés, akkor...

FARKAS: Akkor menjen maga a picsába.

MANYIKA: Hoppá. Hoppácska. Az élet kész regény. Én mondjuk már itt se vagyok.

Int a fejével a zongoristanőnek, aki jelentősegteljesen bólint, föláll, megfordít egy „Szakszervezeti szünet” feliratú táblát a zongora tetején, és kimegy.

FARKAS: Ellenőrizni kellett egy sötét rémhírt. Hogy a kislányok vére a zsidóknak kell. A templomszenteléshez.

RUBIN: Most ezt nem mondja komolyan? A Solymosi Eszter-ügy után? Van még olyan, aki elhiszi ezt a baromságot?

FARKAS: Például fél Tiszaeszlár. A gyerekrablót szerintük természetesen a temetkezési iroda természetesen zsidó vezetője bérelte fel, és a holttesteket természetesen a vállalat hullaszállító autóján csempészik ki a városból. Az én felettesem, aki föltehetően maga is Bergen-Belsenből jött Madridon keresztül haza, azt mondta, hogy a klerikális reakció nem ismer felekezeteket. Ha már a plébániát meg a parókiát megfigyeljük, politikai hiba volna, ha pont a zsinagógával kivételeznénk.

RUBIN: Az isten szerelmére. De hát azt a zsinagógát már a németek is lakatosműhelynek használták. A tanácsteremben meg seprűket csinált egy vak kátéész, nem? Mi az istent keresett ott abban a kurva hidegben?

FARKAS: Vérnyomokat. *(nevet)* De úgy kezdődött, hogy bezuhantam a pincéjébe. Nem volt lépcső ugyanis. Aztán, amikor nagyjából összeszedtem magam, a gyertya fényénél megcsináltam a benzidin-próbát.

RUBIN: Amivel a vérnyomot mutatják ki?

Farkas bólint. Meggyújtja az egész doboz gyufát, beledobja a hamutartóba. Fölé teszi a kezét, mint a Tél a Makk Ászon.

FARKAS: Azzal. De nem találtam semmit. Először fáradt voltam, mert az elő-

ző éjjel se nagyon aludtam. Két rendőrrel a temetőben voltam kint.

RUBIN: Ástak? Exhumáltak?

FARKAS: Hát, igen, már ahogyan mi exhumálni tudunk. Ástunk. Az én verziómnak ugyanis nem sok köze volt Istenhez. Vagy ha volt is, ennél azért komplikáltabban.

RUBIN: Tudja, mit mondott Einstein? „Moral ist eine höchst wichtige Sache, aber für uns, nicht für Gott.”

FARKAS: Dankesön. Azért elmondja magyarul is, ugye? Vagy be kell magához iratkozni különnémetre?

RUBIN: Az erkölcs az egyik legfontosabb dolog, de nekünk, és nem az Istennek.

FARKAS: Csodálatos!

RUBIN: 1927-ben írta, egy barátjának.

FARKAS: Tényleg?

RUBIN: 1927-ben!

FARKAS: Ettől kéne seggre esni? Ilyeneket én is tudok mondani. Ki mint veti, maga esik bele, aki másnak, hatvanhat, pattanhat...bocsánat. Szóval, én úgy gondoltam, hogy a tettes megerősokolja a kislányokat, aztán megöli, és a kriptákba rejti őket. Ezt csak éjjel lehetett ellenőrizni. Felnyitottunk néhány kriptát, de hajnalban abba kellett hagynunk, nehogy pánikot keltsünk. Visszamentem a kapitányságra. Aludtam két órát. Akkor fölébresztettek.

IRODA (1954)

Az ajtó, mint minden bejelentéskor, kivágódik, bekiabál az ór.

ÓR: Főhadnagy elvtárs! Főhadnagy elvtárs! Kérek engedélyt jelenteni.

Baj van! Megint eltűnt egy kislány!

FARKAS: A Dobos Marika.

ŐR: Mezőtúrról
FARKAS: Túrról.

NÁRCISZ PRESSZÓ (1968)

FARKAS (*Rubinhoz*): Gondolhatja, mennyi kedvem volt a miklósi márnem-zsinagóga pincéjében ülni. Katonaszökevény koromban reszkettem végig egy egész éjszakát sötét pincében, lassan az jött elő, az az erős érzés. Beszartam, behugyoztam, hánytam. Pedig már azt hittem, hogy rég elfelejtettem félni.

Megissza a második rumot.

Maga tényleg azt hiszi, hogy ha sok üres papírt teleír, rájön valamire, amire én nem?

RUBIN: Nem. Én azt hiszem, hogy rájöttem valamire, amire nem kéne.

FARKAS: Na ne mondja. És mi volna az?

Rubin fölemeli a mutatóujját, odamegy a Zongoristanóhoz.

RUBIN: Mondja, művésznő, emlékszik valami szép szovjet operettre?

A nő azonnal játszani kezdi.

ZONGORISTANÓ: Megint az oroszok.
A Szabad szél? A Pepita bolerója?
Az is ruszki. Jó lesz?

RUBIN (*Farkashoz*): Szabad szél, persze. Kívülről fújom!

Farkas megdermed. A nő énekel. Rubin vele tart.

RUBIN: „Így mondták szerteszt / Az ördög bújt belém / az ördög bújt belém”

Farkas mereven ül, a szemébe néz. Közelebb hajol. Suttog.

FARKAS: Na, pesti fiú. Gondoltam, hozok magának valamit. Gondoltam, odaadom. Gondoltam, hogy ne menjen el teljesen az esze. De maga nem ért a szóból. Einstein. Meg kontra-micsoda.

RUBIN: Dikció.

FARKAS: Az. De mondja már meg azt is, mi az a dikció. Vagy várjon, inkább én mondom meg, mi van. Az van, baszd meg, hogy itt ez a táská. Én leteszem ide az asztal alá ezt a táskát, aztán elmegyek. Úgyhogy ez a táská, és ami benne van, ma éjjel magánál lesz. De azt ezek itt már nem fogják megtudni.

Farkas föláll, odaint Manyikának, összedörzsöli a két ujját, és viccesen Rubinra mutogat. Kimegy.

RUBIN (*kinyitja a táskát, papírdobozt húz elő belőle, a nézőknek mondja*): Sejtettem, hogy Piroska történetét épp oly nehéz lesz megírni, mint egy szentét. Láttam a papírdobozt, amelyben egy tizenöt éve eltűnt kislány – az egyik áldozat – ruhái porosodnak. A ruhákkal maradt valami kevés abból, aki viselte őket. De a gonosztevőhöz nem tartozik semmi. Sem a zsinag, amellyel áldozatait megkötözte, sem az eső, amely kivégzése éjjelén zuhog, sem a Nap, ami a hegyeken felkel. Mindezek körül sem írják őt. Az író mégis ezeket fényesíti, mint a cseléd egy idegen lakás rézkilincseit. Szobákét, ahová nem nyithat be. Ez a dolga, és örül, hogyha rezet lát.

Egyet, kettőt, hármat...

A zongoristanóval együtt éneklük a szovjet operettet.

LAKTANYAUDVAR (1954)

Két szovjet katona bukkan föl, levett sapkával, kopaszra nyírva, kopottan derengő egyenruhában, vállukra vetett iszákkal, magukba zárkózva, mint két ferences. Kalocsai Marika jön, berlinerben. Piroska szalad át az udvaron, a két szovjet katona elkapja, forgatják, mint a gyerekek. Mindketten ölelnék, Piroska megállítja őket. A fiúk a közelben álló Kalocsai Marikára mutogatnak, aki tágra nyílt szemmel nézi őket. Piroska kivészi a hajából az úttörőnyakkendőt, beköti vele az egyik orosz szemét, megforgatja a fiút, rábök a másikra, kiszalad. A kiválasztott orosz a lány után rohan. A másik tántorog, leveszi a kendőt a szeméről, nézi, a zubbonyába rejti, aztán Marika után megy, de mintha őrségben volna, méltóságteljesen. A játék lóversenypályán csörömpölve indulnak meg a lovak.

IRODA (1954)

Bundás őrnagy beront Farkas irodájába, kezében dosszié, Farkas rémülten néz rá. Az egészben van valami a vidámparki Jancsi és Juliska-wunderkammerek esetlenségéből. Rubin kezében kihúzható pálca, amivel földrajztanárok szoktak mutogatni.

RUBIN (csettintéssel, mint egy hipnotizőr, kimerevítve a képet): Ez itt Bundás.

Rabbinak készült, de ezt a szándékát rég ostobaságnak tartja.

BUNDÁS: Jóapot kívánok!

RUBIN: Jóapot kívánok!

(A nézőkhöz)

Már csak az erőben hisz. Szép szál,

fekete férfi, aki pompásan hatna egy kalapos üzletben, amint a této-vázó vevő helyett fejére teszi az új velúrkalapot, s higgadt, méltóságteljes arccal szembenéz vele.

Bundás és Farkas eljátsszák a kalap-próbát.

BUNDÁS: Pues mira, Señor, que bien se ve?

RUBIN (fordít): Látja, uram, hogy fest?

Átkoppant a bottal Farkasra.

Nézzék meg ezt a Farkast! Látszik rajta, hogy fiatalkorában nemcsak sok pelyvaport nyalt, de keveset is evett, és hiába aludt a fogason. Mióta hadnagy lett, fő!, ad magára, talán hajszeszt is használ, plusz Pitralon, mégis olyan érzést kelt, hogy ahányszor odaáll a tükörhöz, és választékot csinál, csomókban hullik a haja.

Bundás benéz az ajtón. Rubin hangosat koppant a bottal, mintha jelet adna, hogy kezdjék el a jelenetet.

BUNDÁS: Na, Farkas, ebből elég. (Odavágja a dossziét Farkas asztalára.)

Itt a harmadik eset.

RUBIN: De Bundásból nem kalapos, hanem spanyolul is beszélő rendőr őrnagy lett.

BUNDÁS: No pasaran! Kérem a többi aktát! Kezd már tetszeni az ügy!

Farkas iratokat szed elő. Bundás kiragad egy aktát, belenéz, lecsapja. Színezett képek, körbeküldi a nézők között.

BUNDÁS: Tessék... itt van... Ez a megkerült fiú. (Újabb aktaköteget tép ki Farkas kezéből) Ez a Sütő Juliska... tessék... adják körbe ezt is, tessék!

Tizenkét éves, szőke, eltűnt június kilenc, délelőtt nyolc és tíz között, akkor látták utoljára...

RUBIN (súg): Orosz lovas ugrat...

BUNDÁS (üvöltve): Orosz lovas ugrat ki a kerítésen hajnalban a Jancsóháznál... Ezt hagyjuk, ez úgylis elvágatott. (elhajítja az aktát, újat ragad föl) Ez a harmadik, ezt meg most hoztam. Ez tizenhét éves volt. Valami Sipos... Hol van az első akta? A Kalocsai lányé?

RUBIN: Ad-akta...

FARKAS: Jelentem... az irattárban. Még a télen letettük. Ad akta.

BUNDÁS: Na. Azt reggelre hozassa föl. Ha nincs meg, lecsukatom. Különbösen se az akta a lényeg, hanem, hogy maga reggel rögtön kimegy a terepre. Maga úgylis miklósi. Micsoda is volt maga ott Miklóson?

FARKAS: Ilyen...

RUBIN: Cseléd!

FARKAS (mutatja): Hánytam a tehén-szart. Hordtam a moslékot. Jelentem, béres. Kondás. Olyan csikós. Lovakkal aludtam. Egy kuláknak szolgáltam.

BUNDÁS: Na, úgy is kell. Most meg maga lesz az atyaisten. Reggel, ha leváltották, felül az autóbuszra, és meg se áll Miklósig. Nem úgy értem a leváltást, hanem a napi szolgálatból, hogy le. Vegye kézbe az ügyet! Ha még egy eltűnés lesz, maga szárnyakat kap, érti? Repül a rendőrségtől!

FARKAS: Kérek akkor belépést a szovjet laktanyába, meg tolmácsot.

Bundás úgy néz rá, mint egy tébolyultra.

BUNDÁS: Na ezt, baszd meg, Farkas, sürgősen verje ki a fejéből! Ne legyen balfasz, Farkas, érti?!

FARKAS: Értettem, őrnagy elvtárs!

Bundás Farkas asztalára néz. Fölvesz egy iratgyűjtőt, ki akar belőle húzni egy lapot, nem megy. Össze van kötözve bírósági zsinórral.

FARKAS: Előbb a masnit.

Nagy nehezen kinyitja, kivesz belőle egy puha fedelű füzetet, belenéz, elvörösödik.

BUNDÁS: Ez meg mi a szent szar itt? Nyelvel? Na? Nyu? Maga ilyen ocsmányságokat olvas? Ezek például, ezek meg mit csinálnak itt? (belemériül a füzetbe, aztán összecsapja) Bár ez itt, ha jól látom, lehet, hogy éppen időszerű. (megint kinyitja, csendben nézik a képeket) Szedje össze magát. Eredményeket akarok.

TÉREN (1953)

PIROSKA: Hogy hívnak?

KALOCSAI MARIKA: Kalocsai Mariának.

PIROSKA: Mit nézel?

KALOCSAI MARIKA: Semmit. A cipődet.

PIROSKA: Korán kezdted, tizenhárom... Olvasni? Szoktál? Hm?...

KALOCSAI MARIKA: Igen...

PIROSKA: Tudsz? Mit?

KALOCSAI MARIKA: Persze hogy...

PIROSKA: Akkor mit olvasol?

KALOCSAI MARIKA: AKincskeresőt...

PIROSKA: Akkor a Gullivert, azt olvastad?

KALOCSAI MARIKA: Utazásai? Nem. Meg a Szamárbórt...

PIROSKA: Az mese! 365 napra, 365 mese! Robinson? Kalandos az is.

KALOCSAI MARIKA: Robinson?

PIROSKA: Akkor vegyed azt, meg a

Gullivert ki. Én most épp az Ifjú Gárdát viszem. Akkor majd elmondom. Jó?

KALOCSAI MARIKA: Jó.

PIROSKA: Akkor jó. Idesüss. (*benyúl a táskájába, egy puhafedeles füzetet vesz elő*) Nézd, ezt a bemondós Grünnél vettem, a piacon. Nézzed meg a képeket, ha nem is olvasol.

KALOCSAI MARIKA: De olvasok. (*be-lenéz*)

PIROSKA: Akkor jó. Pirulsz? De remélem, nem voltál még senkivel, igaz?

KALOCSAI MARIKA: Hogy?

PIROSKA: Hát úgy...

KALOCSAI MARIKA: Ja, nem... nem. Nem voltam.

PIROSKA (*int, hogy még találkoznak*): Azér!... Akkor... majd...

IRODA (1954) folytatás

Bundás kiviharzik a szobából. Farkas rendet csinál az asztalán, egyre idegesebb, végül bepakol mindent a fiókokba, és egy energikus mozdulattal kitolja az asztalt is. Csak a szék marad ott.

JANCSÓ-HÁZ (1954)

Jancsó Borbála, Piroska anyja az udvaron kötélről szedi le a pelenkákat, gyerekruhákat egy kosárba. Bettmann, a gyámügyis érkezik. Már messziről kiabál. A tér közepén négyyszögletes vaslap, ahogy Borbála teregetés közben rálép, mindig megzörren. Bettmann is többször megszólaltatja, ahogy föl-alá jár ingerülten. Legyen ez idegesítő.

BETTMANN: Jó napot! Bettmann vagyok, a gyámügytől! Maga a Jancsó Borbála? A Jancsó Piros édesanyja?

BORBÁLA: Hogy találta ki? Mi a rosbet akarnak már megint?

BETTMANN: Meg kéne beszélünk ezt a dolgot. Nem maradhat maguknál a gyerek.

BORBÁLA: Szerintem meg igen. Úgyhogy akkor ezt meg is beszél-tük. Mit képzelnek maguk? Maguk szarták a Jóistent? Jönnek-mennek, rekvirálnak, begyűjtik a janicsárokat?

BETTMANN: Hiába lamentál itt! A hatósági döntés az hatósági döntés!

BORBÁLA: Hatósági, a maga öreganya, az. Maga csikarta ki. Ez a maga döntése. Maga lett itt a hatóság, nem?

BETTMANN: Naná. Majd arra várok, hogy tönkretegye ezt is, mint a saját lányát, a Piroskát.

BORBÁLA: Ezt a drága csöppséget? Az unokámat? Megkap ő itt mindent. Ma is krumppli meg tatármártás. Saját kis bögréje van.

BETTMANN: Itt nem a bögréről van szó, Bori, hogy van-e neki bögréje, vagy nincs bögréje neki. Hanem arról, ahogy maga, hogy hogyan él. Hogy összefekszik fúvel-fával.

BORBÁLA: Na és, ha emberelek? A magam ura vagyok, senkinek mi köze hozzá, hogy én mikor kinek kellemek.

BETTMANN: A gyerek orra előtt?

BORBÁLA: Ugyan már, mit láthat az abból!

BETTMANN: Igaza van, persze. Ne adja itt a hülyét, Ladányiné Borbála. Maga csak tudja, ki mit lát. Hát nem éppen elég, hogy a Piroska ezt látta magától egész korában?

BORBÁLA: Kiskorában.

BETTMANN: Gyerekkorában.

BORBÁLA: Szentséges Szűzmáriám! Hát tudja maga, hogy mit mond most itt a szájával? Tudja, hogy ez a mi Piroskánk mekkora egy kurva? Hát ez mostanra már több faszt fogott, mint maga kilincset.

BETTMANN: Ne licitáljon itt nekem. Nem szégyelli magát? A Rex borbélytól tudom, hogy maga segítette lefogni a Csótányosnak. Tizenkét éves se volt! A saját lányát!

BORBÁLA: Azt a Rex borbély csak álmolta, biztos álmában meredt is neki szépen fölfelé a farka. Hogy megesezt, azt tudom, mer' az ténykérdés, sajnos. De hogy én segítettem volna, az szintiszta hazugság! Ráfogás! Ha én ott lettem volna, az biztos, hogy megvédem. Hát minek néz maga engem, marha egy állatnak?

BETTMANN: Aha. Értem. És akkor azt is meg tudná mondani, hogy maga hol volt akkor?

BORBÁLA: Hogy én hol voltam akkor. Akkor én kint álltam az utcán, a Tibi kertje szélébe. Néztem, ahogy hajtották el őket. A Poldit szegényt... A Gruberékat, a Denise-t a két gyerekkel. Schulteiszt, az ikreket. A Geilinger és Morgensternt. A Nándit. A Schönbergert, a Rajczyné Katónéni özvegyet, meg az egészet. Néztem, és könnyeztem.

Bettmann kitép egy ruhát Borbála kezéből, a földre hajítja. Megragadja a csuklójánál fogva az asszony kezét, és a szeme elé tartja.

BETTMANN: Igen? És itt melyik zsidó harapta meg magát? Itt, magát, ahol mutatom? Én nem, az biztos, pedig én is ott voltam a menetben. Ez a Piri fogának a nyoma örökre! Mind a ketten tudjuk. A Rex borbély kötözte be, akárcsak azt a disznó Csótányost. Annak meg a fél ujába került. Meg lehet nézni, nem nőtt neki vissza. A Pirinél maradt az ő része...

BORBÁLA: Úgy kell neki. Minek esett olyan barom módra annak a lánynak. Mint egy vaddisznó.

BETTMANN: És maga?

BORBÁLA: És én. Mit én? Mi van én-velem?

BETTMANN: Magát miért harapta meg a lánya?

BORBÁLA: Mer' harapós a Pircsi, azé'. Mer' utána megvertem. Azé'. Mi mást tehettem volna ott helybe' édes angyalkám az égbe'!

Piroska megjelenik Rubinnal a háttérben.

BETTMANN *(inkább magának mondja, mint Borbálának)*: Ezek szerint a maguké volt az egyetlen ház, ahonnan nem bámulták, hogyan hajtanak bennünket. Be volt zárva a zsalu, de az utcáról látszott, hogy odabent ég a gyertya. Hirtelen azt képzeltem, hogy egy szentkép előtt. Hogy egy asszony talán éppen értünk, a zsidókért imádkozik. De ezek szerint a közelben nem volt akkor semmiféle isten. Na, mindegy. Magánügy. Pont passzentes volt egy gyertya abba a délutánba, és kész.

BORBÁLA: A fő, hogy maga legalább visszajött. A szegény Poldi, sajnos...

BETTMANN: Sajnos, ő nem.

BORBÁLA *(megrendülten néz Bettmannra)*: Na jól van. Várjon. Felöltöztetem.

Felveszi a kosarat, bemegy a házba.

BETTMANN: És hogy még ez is menyire stimmel. Hogy a szomszédok a Piroska sikoltozását éppen miattunk nem vették észre. Talán még azt se bánták, hogy kifut a tej, vagy odaég a lábas, kiszaladtak nézni, annyira érdekesek voltak nekik a zsidók, ahogy elhajtódnak. Tisztára, mint a búcsúban, mikor a cirkusz nekik vonul föl.

Piroska érkezik, nagy lendülettel, mintha messziről futott volna.

PIROSKA: A zsidógyerek, a Józsika, az persze marad. A drágalátos öcsikém. Azt meghagyja nekünk, szebb napokra. Az enyémet meg elviszi?

Bettmann a fehér nadrágjáról próbálja a mákszerűen rátelepedett bolhákat lesöpörni.

BETTMANN: Csak addig marad a fiú, amíg üresedés nem lesz. Ha lesz hely, őt is beadjuk. A magáé a sürgősebb, merthogy kisleány. Rá veszélyesebb ez a környezet.

PIROSKA: A környezet! Veszélyes? Na ne mondja! Hímrinyót még nem látott? Az nem kell? A Józsika már elég nagy hozzá, látott is már sok mindent, az én lányom meg egy csöppség.

Borbála jön vissza, a kezében pelenkás babával. A gyereket Bettmann kezébe adja.

BORBÁLA (Piroskához): Fogod be a szádát, te gané!

Bettmann átveszi, szinte elfut a gyerekekkel, ki a kertből. Piroska utánaköp.

BORBÁLA: Fut, mint aki tyúkot lopott.
PIROSKA (magának): Csak hagyom, hogy lopod el? Lopd el, bűdös zsidó!

Már józan hangon, kioktatóan, de a növekvő távolság miatt egyre hangosabban szól Bettmann után.

PIROSKA: Maga felel érte! Az orvos gyakran lássa! Bettmann! Bettmann! Kérem szépen! Elég vitamint kapjon! Almát! Azt nagyon szereti.

Kint már régen egy férfi, Borbála régi kuncsaftja, Veres András várakozik. Látszik rajta, hogy részeg, de azért szemmel tartja a jelenetet.

BORBÁLA (nyugodt hangon, mellesleg odaveti): Azt beszélik, hogy Túron renováltatni fogják a romlott zsinagógát.

PIROSKA: Na és? Mi közöm hozzá?

BORBÁLA: Teneked tényleg semmi. De mikor fölszentelik, majd szűzleány vérét használják. Olyan kis értetlenét, amilyen a tiéd.

PIROSKA: Az a jövő nyáron lesz, adigra hazahozom a lelencházból, vagy hogy hívják most azt a lepra helyet, hogy dögölnének meg.

A férfi az üveg túloldalán türelmetlenül kopog. Borbála abbahagyja a teregetést, túljátszott kedvességgel integet. Átmegy hozzá. A férfi határozott mozdulattal megfordítja, előrelöki, fölhajtja a szoknyáját. Borbála két tenyérrel az üvegre támaszkodik, és, mintha munka volna, kúrni kezdenek. Az üvegre csapódó lihegés párája rejti el Borbála arcát.

IRODA (1954)

Bundás őrnagy az íróasztala mögött trónol. A Szolnok megyei Néplapot olvassa, dühödten bekarikáz rajta valamit. Farkas jön, illedelmesen megáll. Rubin figyelő őket.

BUNDÁS: Látta már a mai újságot? „A megyei tanács titkársága és a panaszügyi csoport, a különböző tanácsosi osztályok segítségével mozgalmat indított, hogy augusztus húszra, Alkotmányunk ünnepére minden megoldatlan panaszt elintézzenek, amely hosszabb ideje vár elintézésre. A mozgalom eredmé-

nye máris mutatkozik: pár nap alatt felére csökkent a felderítetlen ügyek száma.” Ez a cikk most csak árthat. Itt a betakarítás, a gyerekek egyedül hordják ki a földekre az ételt, de ha ez így megy tovább, végül az utcára se engedik ki majd őket. Történjen csak még egy eltűnése eset, és annyi panaszos lesz, mint padlássepréskor!

FARKAS: Általános izgalom van, őrnagy elvtárs. Jelentem, én is érzem. Miért csak lányokat? Valahogy meg kéne nyugtatni az embereket.

BUNDÁS: Nem mondaná meg, hogy mivel?

FARKAS: Mondjuk, ha hirtelen volna elég...

RUBIN: Patkószeg.

FARKAS: ...patkószeg, esetleg szén. De mást is említhetnék, meg kis cukor, ami nagyon hiányzik. Le is kötné a népet, meg hát, hasznos is lenne.

BUNDÁS: Nem rossz ötlet. Írja össze, hogy mikre gondol. Holnapra itt lesz minden. Még egészbe fahéj is lesz!

FARKAS: Olyan csavarodott? Hogy az istenbe?

BUNDÁS: Az nem a maga dolga. Kell lesz, tehát lesz. De nem is ez az érdekes. Fontos ugyan, de nem érdekes. Tudja, mi az érdekes?

FARKAS: Őszintén szólva, nem tudom, mire gondol az őrnagy elvtárs.

Bundás közelebb hajol.

BUNDÁS: Egyre világosabb, hogy itt miről is van szó. Egy összeesküvésről. Egy bűnös szervezetről. Ezt vezetheti akár egy tanár, akár egy pap. Az mindegy. Ezeket a lányokat kiszöktetik Nyugatra, amivel céljuk van. Mégpedig mi? A pániknak a

csinálása: megzavarni a népet, rettegést támasztani, elvonni a munkától. Itt most nem lehet pardon, itt, sajnos, le kell csapni. Nekünk megvan a listánk, de föntről persze még kiegészíthetik... Csakhogy probléma van. Olvasta maga az új párthatalozatot?

FARKAS: Nem. Vagyis igen. De még nem.

Bundás megsemmisítően néz rá. Fölvesz egy másik újságot az asztalról, olvas.

BUNDÁS: „A Központi Vezetőség felhívja a párttagok, és különösen az állami szervezetben és tanácsokban dolgozó kommunisták figyelmét, hogy még mindig előfordul törvénysértés, még most is megtörténik, hogy a hatóságok, különösen falun, vontatottan intézik a dolgozók ügyeit.”

Leteszi az újságot, és csendesen hozzáfűzi:

Ezt az ügyet nem lehet terrorral megoldani. A nemi bűncselekmény nem osztályhelyzet dolga. És itt ilyesmi lappang. Nem az imperialista klérus, nem vallási bigottság. Ha mi itt ezt keressük, nem túl messzire jutunk. Sőt, majdnem a szomszédba. Egy bizonyos közösségbe.

RUBIN: Laktanya?

FARKAS: Laktanya?

BUNDÁS: Ugyan már.

FARKAS (meglepetve, értetlenül): Akkor hová?

BUNDÁS: Tiszaeszlárra. Mér' nem gondolkozik?! A zsidókhöz.

A kínos csendbe az ajtót szokott módon fel tépve egy rendőrnő robban be.

BUNDÁS (dühösen): Mi a parancs?!

Megmondtam, hogy semmiféle ügygel ne zavarjanak. Igen?!

A rendőrnő vigyázzban áll. Hallgat, de lát-szik rajta, hogy nagyon rossz hírt tud. Bundás is észreveszi.

BUNDÁS: Na, mi van? Mondja gyorsan.

RENDŐRNŐ: Jelentem, itt egy férfi. Egy apa. Valami Dobos.

BUNDÁS: Mondja neki, hogy várjon.

A rendőrnő tiszteleg, kimegy.

BUNDÁS: Valami Dobos. *(Sóhajt.)* Dobos Gyula, magyar–francia szakos ének–földrajz tanár. A húga Nyugaton él, rendszeres a levélváltás, IKKA-csomag. Csak az hiányzik, hogy ezt is kitalálja nekik.

FARKAS: Órnagy elvtárs.... Ez köztörvényes bűnügy. Nem politikai. Az imperialistáknál az ilyen mindennapos.

BUNDÁS: Itt viszont nem fordulhat elő. Tájédegen. Értem? Maga most kihallgatja ezt a Dobost, ha kell, ráncba szedi. Itt nincs helye semmiféle rémhírnek! Ez innentől kezdve államérdék. Mi nyomozunk. Ő meg hallgat. Ilyen egyszerű. Na, gyérünk, szedje össze magát! Legyen kemény.

FARKAS: Értettem, órnagy elvtárs.

Zord arccal távozik. Bundás magának mondja:

BUNDÁS: Ez a legveszélyesebb. Pánik a pániktól.

A Bundást játszó színész átiül egy kézzel hajtós kerekesszékre, Csótányosnak.

CSÓTÁNYOSNÁL (1954)

Csótányos kerekesszékre ül, Farkas a háta mögött áll, és szelíden forgatja a széket, néha rallizgat vele. Pár lépéssel arrébb egy rendőr áll, rezzenéstelen, figyelni őket.

FARKAS: Csótányos! *(gyerekhangon)* Akkor mégeccer! Dobos Marika...

CSÓTÁNYOS: A pusztára készültem. Épp indultam volna, mikor észrevettem a kislányt.

FARKAS: Észre. Szokta így eleve nézegetni őket, vagy megy az észreállítás magától, nem is kell vele külön foglalkozni?

CSÓTÁNYOS: Csak kinéztem az ablakon.

FARKAS: Marhául fontos. Kinézni. Jól. Maga például jól néz ki. Ezek szerint. Mondja csak tovább.

CSÓTÁNYOS: Akkor eszembe jutott, hogy a húgom nem rakta fel a demizsonokat a kis utánfutóra.

Farkas kicsit meglöki Csótányost, az a rendőrig gurul, aki megállítja a kerekesszéket. Farkas utánalépeget, aprókat, mint-ha kispályán készülné focikaput kimérni.

FARKAS: A kis utánfutó. Na, az megvan egy méter hatvan hosszú.

CSÓTÁNYOS: Behívtam a kislányt,

FARKAS: a Dobos Mari...

CSÓTÁNYOS: ...kát, hogy ő rakja föl.

FARKAS: Láthatta valaki ezt?

CSÓTÁNYOS: Mit?

FARKAS: Ahogy a Dobos Marikát hívja befelé.

CSÓTÁNYOS: Én nem... Nem tudom, kérem, nincsen kizárva.

FARKAS *(a rendőrhöz, vidáman)*: Az is jó ebben a mi új világunkban, hogy bátrak a gyerekek. Nyilván, mert nincsen nekik félnivalójuk. Igaz, őrmester elvtárs?

RENDŐR: Igenis, főhadnagy elvtárs, igaz.

CSÓTÁNYOS: Olyan szelíd volt az inkább, nem bátor. Nagyon szívesen bejött. Mind az öt demizsont kihozta, kétszer is fordult. El is helyezte őket az utánfutón, aztán rájuk húzta a deres ponyvát.

FARKAS: Most már csak azt kéne tudni, hogy őrá ki húzta rá a ponyvát? Hogy ahhoz is be kellett-e hívni valakit. Vagy úgy esett rá magától az a ponyva? Olyan ez, mint az a mese oroszórán a répával, nem? Tyinúli-tyiinúli, nu, vütyinyút nye magli.

CSÓTÁNYOS: Nekem itt ne izéljen. Nem tudok oroszul.

FARKAS: Nye panyimájes. Nagy kár. Ahány nyelv, annyi az ember. Az egyik például most azon gondolkodik, magyarul megmondva, hogy akkor mi volna, ha azon a kordén mégse demizsonok lettek volna leponyvázva. Hanem, teszem azt, ennek a Dobos lánynak a hullája.

CSÓTÁNYOS: Ha az volt, maga tudja, keresse meg.

FARKAS: Pazar ötlet. *(a rendőrhöz fordul)* Mozgósítjuk a népet. Gurítsa ki ezt a disznót innen. Átkutatjuk a határt. Az összes kukoricást. Szentmiklóstól Szenttamásig. Miklóstól Szenttamásig. Tamásig. Na. Mondják be a hangszórón.

(A nézőkhöz szól.)

Mindenki hozzon lámpást!

A rendőr tényleg kigurítja Csótányost, a két szovjet katona kapja el a kerekesszéket, és játékosan elszaladnak vele. A lovak vágattnak a táblán.

KÖNYVTÁRBAN (1953)

Kalocsai Marika áll a könyvtárosnő pultja előtt.

KÖNYVTÁROSNŐ: És a mi Kalocsai Marikánk? Ma mit választott? Csak nem?

KALOCSAI MARIKA *(szégyenkezve)*: A Robinson Crusoe-t.

KÖNYVTÁROSNŐ: Hányadszor viszed haza?

KALOCSAI MARIKA *(mosolyog)*: Még csak négyszer volt nálam...

A könyvtárosnő ellenőrzi a katalóguscédulán.

KÖNYVTÁROSNŐ *(győztesen)*: Egy... kettő... három... négy... öt! Látod? Ötször vetted ki.

KALOCSAI MARIKA: A barátnóm is olvassa.

Marika boldogan szorítja magához a könyvet, mintha most jutna hozzá először. Indul kifelé, beleütközik az öt figyelő Piroskába.

PIROSKA: Szerbusz. Ne törődj vele. Nem tudja, hogy milyen az.

KALOCSAI MARIKA: Micsoda?

PIROSKA: Ötször elolvasni valamit. Vagy tízszer. Ez azt hiszi, mindig elolvasod az egészet, nemcsak azt a részt. *(Kalocsai Marika elpirul)* Te miért jársz vissza? Na várjál, kitalálom. Amikor a maradék dolgokat hordja ki a hajóról, nem?... Az nem, az fiúknak tetszik... Az építkezés? Az se. Ahogy szaporodik a búza? Az? *(Marika int, hogy nem)* Nem, nem is vagy te paraszt igazából.

KALOCSAI MARIKA *(nevetve rázza a fejét)*: Nem... az tényleg nem.

PIROSKA: Ahogy a tintát csinálja, az csak nekem tetszhet.

Marika visszafojtott lélegzettel nevet.

PIROSKA: A lábnyom! Annak a négernek a büdös lába nyoma, ugye? Amikor a Robinson megtalálja, az izgat tégedet. A négernek a... lába. Ha te volnál a Robinson, hát te még bele is szagolnál abba a nyomba. *(felröhög)*

MARIKA *(röhögve)*: Hogy nem a sajátja-e?

PIROSKA: Mi?

MARIKA: A nyom.

PIROSKA: A lábnyom. Persze. A Pénteké. Láttalak különben. Hogy utánam jársz. A mezőn. Szaglászol. Miért nem jössz oda, ha akarsz valamit? Nem harapok. Nem foglak megenni.

KALOCSAI MARIKA: Szeretek ott. Csak úgy lenni. Te mit olvasol?

PIROSKA: „Te mit olvasol?” A katonák? Tetszenek akkor? A szaguk, na? A Grisa, meg a Szása. Mikor másznak a póznán, a telefonnal, ugye? Ahogy ugratnak a kerítésen, a lóval, mikor jönnek.

MARIKA: Mikor mennek!

PIROSKA: Nézzek má' oda! Hány éves is vagy?

KALOCSAI MARIKA: Tizenhárom.

PIROSKA: Ártatlan vagy, igaz? Nézz a szemembe!

KALOCSAI MARIKA: Ne beszéljen nekem ilyeneket.

PIROSKA: Nem voltál még senkivel?

KALOCSAI MARIKA: Nem. Nem voltam.

PIROSKA: Bejössz velem egyszer?

KALOCSAI MARIKA: Hova?

PIROSKA: Te kis szajha. Hát a ruszkihoz. Most akkor tetszenek vagy nem?

KALOCSAI MARIKA: Tetszenek.

PIROSKA: Akkor miért az én lábomat nézed? Csókolóztál már?

KALOCSAI MARIKA: Én? Nem.

PIROSKA: Hazudni bűn. Ne hazudjál, mert az halálos bűn.

KALOCSAI MARIKA: Nem szoktam.

PIROSKA: Megmutassam, hogyan kell?

KALOCSAI MARIKA: Hazudni?

Piroska elkapja, megpróbálja megcsókolni.

PIROSKA: Csókolózni, te mulya.

Marika kiszabadul az öleléséből, elfut.

A bádogtáblán vágatnak a lovak. Két szovjet katona megy át a téren, levett sapkával, kopaszra nyírva. Némán, kopottan derengő egyenruhában, vállukra vetett szákkal, magukba zárkózva, mint két ferences. Az elfutó Marika az egyiknek ütközik. Sikoly. Megpróbálják kikerülni egymást, tánc lesz belőle. Alulról ütemes zaj, mintha a vaslapot ütögetnék.

SÜTŐ-TANYA (1954)

Tanya, nem messze Szentmiklóstól. Sütőék éppen meszelik a házukat, az egész család az udvaron, dolgoznak, kint vannak a bútorok, ágynemű, minden, Farkas az ágy lábához támasztott tálcafestményt nézi, ami az eltűnt Sütő lányt ábrázolja.

FARKAS: Ki csinálta ezt a képet, Sütőné?

SÜTŐNÉ: A Rex borbély. Az egy igazi festő! Persze, csak emlékezetből, ahogy le tudtuk neki írni a Juliskát. De egész jó lett! Nem? Mondta is, hogy régebben maguknak dolgozott.

Rex borbély áttolja a biciklijét a háttérben.

REX BORBÉLY: Dolgoztam.

SÜTŐNÉ: Hogy így...

RUBIN: Mozaikolt.
REX BORBÉLY: Mozaikoltam.
SÜTÓNÉ: Mozaikolt, így, ahogy ezt, elmondás után.
FARKAS: Fényképük nincsen róla? A Juliskáról?
SÜTÓNÉ: Dehogy nincs! Nagyon is szép! Tenyőn, az iskolában, a színelőadáson. Ő volt a János vitéz. A Kukorica Jancsi. Pedig két ujjá hiányzott, mert úgy született. A lábujja meg össze volt nőve, mint a kacsának, kár, hogy mégsem lett úszó. Mégis őt választották a János vitéznek. Mert úgy tudott négy ujjal is szalutálni, hogy mindenki csak bámult.
FARKAS: Elő tudná keresni azt a képet?
SÜTÓNÉ: Bajosan. Maguknál van. Elvitték, mikor jöttek, azután meg nem adták vissza. Talán, ha szólni tetszene érte. Ugye, mégiscsak más, ha a fényképen is megvan a gyerek levetetve.
FARKAS: Intézkedem.

Jön Czene Ilka, a szomszéd tanyáról, biciklín.

SÜTÓNÉ: Ő az Ilka.
RUBIN: A Czene Ilka.
KRAJCNÉ: Húszéves.
SÜTÓNÉ: Szelíd 'kizofréniás.
BODÁNÉ: Innen a szomszédból.
SÜTÓNÉ: Rokon.
FARKAS: Persze, a szomszéd. Ő kísért a Juliskát?
SÜTÓNÉ: Igen. Együtt indultak be, a hetipiacra. Az Ilka még segített is neki cipelni a szakajtót, ugye Ilka?
ILKA: Nem a szakajtót fogtam, az nem volt nehéz.
SÜTÓNÉ: Hát akkor mit fogtál, ami nehéz?
ILKA: A tojásos kosarat. Ötvenhat tojás nehéz.

SÜTÓNÉ: Igazad van, az a nehéz, akkor azt vitted.
FARKAS: Hány órákor indultak?
ILKA: Nyolckor.
SÜTÓNÉ: A Juliskának nagyon kellett sietnie, hogy délre megforduljon, itthon ebédelhessen, és egyre Tenyőn legyen. Akkor volt az iskolája...
FARKAS: Egykor.
SÜTÓNÉ: Operáció után voltam én, epekővel műtöttek, feküdnöm kellett volna. Feküdtem is, egyig, de aztán félni kezdtem, hogy a Julika hol van...
FARKAS: Hová megy?
SÜTÓNÉ: Feketéért.
FARKAS: Nem kávézom.
SÜTÓNÉ: Tényleg, Sándor?
FARKAS: Tényleg.
SÜTÓNÉ: Na, és akkor kidöcögtem az útra nagy nehezen. Épp akkor jött a Bodáné. Mondom, jaj, nincs a gyerek! Leszáll a bicikliről a Bodáné, azt néz.
BODÁNÉ (*jön biciklivel*): Mi az, hogy nincsen? Hát láttam hazaindulni.
SÜTÓNÉ: Mer' előbb meg, úgy fél tízkor, a gyerek adta ki a biciklijét neki. Már mint a Juliska. Ő csak addig őrzött.
BODÁNÉ: Amíg az apu ment venni a cigarettát.
SÜTÓNÉ: Az apja. Már mint a Juliskáé. Nem tudtam megnyugodni, leültem az út mellé, hét Miatyánk, hét Üdvözlégy, aztán még a szürkületig vártam. Ahogy megjött az uram, mindjárt vissza is fordítottam, menjen megkeresni a kislányt.
Sütő jön a biciklivel.
SÜTÓNÉ: Bejárta a Márton a fél várost, az összes rokonokat, de sehol nem találta Juliskánkat. Nem is hallot-

tunk róla, amíg az Ilka el nem jött, ugye, Ilka?

ILKA: Igen, nem, Marika néni. Nem is hallottak róla.

SÜTŐNÉ: De ez már szombaton volt, vagyis három nap múlva. Beállít, aztán azt mondja, hogy a bemondós Grün mögött, a bazáros Krajcznénál kardigányt akart venni.

ILKA: Kardigányt akart venni!

SÜTŐNÉ: Te akartál kardigányt venni, Ilka.

ILKA: Én akartam kardigányt venni!

SÜTŐNÉ: Ahogyan körülnézett, a polcon meglátta a mi lányunk ruháját. Kérdezi, ez honnan van?

ILKA: Honnan van?

SÜTŐNÉ: A Krajczné meg ráfelel:

KRAJCZNÉ: A Jancsó Piroska hozta, mert át akarja szabatni.

ILKA: Mert át akarja szabatni, ezt mondta.

FARKAS: A ruhát, amit hozott? A Jancsó Piroska?

SÜTŐNÉ: Igen, a Juliskáét. Persze, rögtön bementünk a rendőrségre, de alig hallgattak meg. A nyomozó azt mondta, ha Ilka félnótás is, a Jancsó lány nem hülye, hogy a boltban mutogassa, amit dugdosnia kéne.

FARKAS: Nyomozó? Milyen nyomozó?

SÜTŐNÉ: Hát azt én meg honnan tudjam, kérem, milyen nyomozó. Én azt hittem, hogy te vagy a nyomozó. Biztos titkos, mert azelőtt soha nem láttam. Meg azóta se. Elég az hozzá, kérdezem tőle, hogy hát akkor hol a gyerek? Erre azt mondja, hogy ne bőgjek, hogy azt ő még nem tudja, csak ne csináljunk lármat, mert a pánikot, ha keltjük, felelősségre vonnak. Felelősségre! Minket! Így mondta. A tanácsnál is szóltak, mert az uram ott altiszt – nem igaz, Márton?

SÜTŐ: Ott.

SÜTŐNÉ: Na ugye, hogy szóltak! Hogy ne sokat hóbörögjön, rossz pénz nem vész el – még hogy a mi Juliskánk rossz pénz! – na, úgyszólván meglesz az a gyerek, aszondta. Az a fiú is meglett, az a kis göndör fekete, aki Püspökiről tűnt el.

FARKAS: Csakhogy annak tíz hete.

SÜTŐNÉ: Igen, már tíz hete, oszt' még mi semmit se nem tudunk a Juliskánkról. Nem tudom, mit csinálnak maguk ott bent.

SÜTŐ (*csendesesen*): Legalább a fényképet adnák vissza, ha szabad kérni. A Julisét.

SÜTŐNÉ: Legalább a fényképet adnák vissza, a jóisten verje meg magukat.

Farkas fölveszi a festett tálcaképet, nézi, a többiek meszelnek.

IRODA (1954)

Farkas az irodájában ül, jön egy nyomozó, a kezében telex.

NYOMOZÓ: Tessék, megjött a telex. 1954. július 17-én ennyi csapadék hullott, ennyi és ennyi eső esett, itt húsz percre kitisztult, utána ott még egy vihar. Mondtam, hogy jól emlékszem. Fél kilenc és kilenc közt úgy sütött a nap, mint a tűz. Ha a gyerek akár csak tíz percig várta a nagynénjét, azalatt fölszáradt. De mondom, énszerintem a Rata kutyát már nem is kellene a megállóhoz kivinni. Itt az ing, ha a kislány bent volt a vénembernél, a Rata úgy fölveszi a szagot, mint a cukrot! Feltéve, ha a gyerek az eső előtt megérkezett a házhoz. Mert a kutya ugye, eső után, bottal ütheti a szagot...

FARKAS: A kutya. Bottal. Na, rendben van, induljanak. Ott van szagnak az ing, a dobozban. *(kikiabál)* Jöjjön be az a gyámügyes!

A nyomozó tiszteleg, kimegy. Bettmann jön be, kissé csodálkozó arccal.

FARKAS: Jöjjön, Bettmann elvtárs. Üljön le. Mít gondol, miről van szó?

BETTMANN: Nem tudhatjuk mi azt a gyámügynél, kérem, hogy itt maguk éppen mire gondolnak. Azt manapság sose lehet tudni.

FARKAS: Igaza van. Itt nálunk mindig mindenről szó lehet. De most csak a mezőtúri lányról lesz szó. A Dobos Marikáról. Tud segíteni nekem?

BETTMANN: Sajnos, nem. Bár ismerem. Minden nyáron itt nyaralt.

FARKAS: Most szerdán véletlenül nem találkozott vele?

BETTMANN: Tudok róla, hogy eltűnt. Ha láttam volna, magamtól idejöttem volna, nem kellett volna engem behozatni.

FARKAS: Lehet. De szerintem maga már nem mindenben ért egyet velünk, Bettmann elvtárs.

BETTMANN: Nem hiszem, hogy ez ide tartozna.

FARKAS: De ide tartozik, Bettmann elvtárs. Irgalmatlan nehéz dolog ez, nekünk a legnehezebb, Bettmann elvtárs, de minden ide tartozik.

Fürkészőn néz Bettmannra. Feláll, egész közel megy hozzá, az arcába hajol, suttog.

FARKAS: Ez például egész szorosan ide tartozik. Hogy magának talán nincs is már bizalma hozzánk.

BETTMANN: Én semmiről se tudok.

FARKAS: Akkor mégis mit gondol, miért kértem ide? Valami okom csak lehet, nem?

BETTMANN: Kéretett? Én nem látok magába.

FARKAS: Hát igen. Ki lát az emberekbe? Ha így gondolja, akkor fáradjon át a szomszéd budoárba, azt' spekuláljon kicsit. Hátha eszébe jut ez-az.

BETTMANN: Meddig akar bent tartani?

FARKAS: Ameddig szükségünk lesz magára.

Csönget az asztalba épített gombbal. Bejön egy rendőr, Farkas a fejével Bettmann felé mutat.

FARKAS: Legyen szíves, biztosítson Bettmann elvtársnak megfelelő körülményeket a gondolkozáshoz.

A rendőr bután néz Farkasra.

FARKAS: Értette?

RENDŐR: Igenis, nem, hadnagy elvtárs.

FARKAS: Kísérje a négyesbe. Itt van hozzá a kulcs.

Farkas kihúzza egy fiókot, egy gumibotot ad a rendőrnek.

Most már érti?

RENDŐR: Igenis, már értem, hadnagy elvtárs.

PIACON (1954)

Dobos jön át a piactéren, mindenféle ruhahalmok, az asszonyok guggolva válogatnak. Üvölt a vurstlizene. Hirtelen csend lesz, elbődül a hangosbemondó. Grün a mikrofonjába beszél.

GRÜN: Cippők ötven forintttóóól! Fiútrikó tíz ötven! Óriási engedmé-

nyek! Nyeregvédők minden méretben!

Dobos félszegen odalép hozzá.

DOBOS: Ha nem haragszik, kérem. Túrról jöttem ide.

A kezét nyújtja.

DOBOS: Dobos vagyok. Magyar-francia-ének-földrajz.

Grün elfoglalt, tenyerével befogja a mikrofont. Sűrűtően válaszol.

GRÜN: Tessék, kérem.

DOBOS: A kislányomról van szó. Eltűnt.

Papírt vesz elő, idegesen kihajtogatja.

GRÜN: Ezzel próbálkozzon a Tanácsnál.

DOBOS: Itt a személyleírás. A Tanács nem hajlandó, be se mondja, kérem. Nem tudom, hogy miért, kérem. Ha volna olyan szíves.

GRÜN: *(a mikrofonba)* Óriási engedmény! Fiútrikó tíz ötven! Szandálok, dorkók, saruk harminc forinttól! Klottnadrág, atléta leszállítva! *(lefogja a mikrofont)* Az ilyesmiket pedig ott szokták beolvasni.

DOBOS: De ott most nem...

GRÜN: Akkor nyilván itt se lehet. *(a mikrofonba)* Strandköpeny, fecske, békaláb mélyen ár alatt!

Befogja a mikrofont, váratlanul komoly lesz az arca.

GRÜN: És maga kire gyanakszik?

DOBOS: Nem tudom, Grün úr.

GRÜN: Nem tudja. A nép bezzeg tudja. A nép. Az gyorsan megtalálja a magamfajtát.

DOBOS: Nem értem, kérem.

GRÜN: Nem érti. Milyen tanár az ilyen? *(a mikrofonba)* Fiútrikó tíz ötven! Cúgos ötvenért, dorkók mélyen ár alatt! *(befogja a mikrofont)* Ezt most vegyem komolyan? Hogy nem hallotta, mit beszélnek a zsidókról?

DOBOS: De Grün úr, én soha...

A férfi Dobosra néz. Dobos fülléhez hajol. Miután belesúgott, gyorsan felkap egy kendőt, s a mikrofonra nyomja. Az iroda elsötétedik. Odakint a piacon fojtottan suttog a hangszóró. Egy nő fölegyenesedik, feszülten figyel. Nem érti, honnan jön a hang.

DOBOS *(a hangszóróból)*: Értem. Jancsó Pirosnak hívják... Minden lányt vele láttak, mielőtt eltűnt volna.

GRÜN: Ez az én privát tippem, Dobos úr. Próbálja megjátszani. Tétre, helyre, befutóra. Lehet, hogy nem nyer vele. De mit veszíthet? Kérem vissza a bemondót!

DOBOS: Értem, Grün úr. És köszönöm.

Visszaadja a bemondót, a kezét nyújtja, Grün nem fogadja el.

GRÜN: Nem kell föltűnősködni, kérem. Mi nem találkoztunk, következőképpen én nem mondtam magának semmit. *(Újra a mikrofonba beszél)* Cipők ötven forinttól. Strandköpeny, fecske, békaláb mélyen ár alatt!

Dobos biccent, elhagyja az irodát.

KANAPÉN (1954)

A jelenet alatt ütemes zaj hallatszik, mint-ha a vaslapot ütögetnék, alulról. Marika a kanapén ül, háttal Piroskának olovas, aki

lassan, lépésenként meg-megállva közele-
dik hozzá, a kezében karikára fogott dróttal.
Rubin, mintha csak a saját álma volna,
megbűvölten nézi az egészet.

RUBIN: Amikor a dörgést hallom...

KALOCSAI MARIKA: „...és látom a ra-
gyogó tiszta eget, a fák lombját, láb-
bam alatt a naptól átmelegedett fü-
vet, és érzem ezt az édes illatot,
megfájdul a szívem, mintha mindez
már messze, örökre eltávozott volna
tőlem – mondta mély megindultság-
tól remegő hangon Ulja. – Nagyon
elfásultunk a háborúban. Lelkünk,
úgy látszik, megtanulta már, hogy
ne engedjen magához semmit, ami
ellágyíthatná, és most egyszerre tör
ki belőle oly nagy szeretet, olyan
végtelen szájalom minden iránt...
Tudod, csak neked mondhatom ezt
el...” *(Piroska lépésről lépésre közelíti
meg, a kezében karikára fogott drót)* Fú,
de szép! Köszönöm, hogy felhívtad
a figyelmemet erre a könyvre. „A
fűzfalevelek sűrűjében oly közel ül-
tek egymáshoz, hogy lehetük ösz-
szevegyült. Így nézték egymást.
Valja szürke, jóságos, egymástól tá-
vol fekvő szemei engedelmes rajon-
gással fogadták barátnője tekintetét.
Uljának nagy, sötétbarna szeme volt,
olyan tekintetet sugárzott, mintha
mélyéből lobogó tűz áradna...” Ez
olyan gyönyörű, Piroska! Nem gyö-
nyörű?

PIROSKA: De. Gyönyörű. És mi jön
még! Olvass csak tovább.

MARIKA: „Emlékszel, milyen jó volt
tegnap este a sztyepen? – kérdezte
Ulja csendesen. – Emlékszem – sut-
togta Valja – A naplemente!
Emlékszel?”

PIROSKA: Emlékszem, igen.

Eléri a lányt, és a nyakába keríti a drótot.

*Megfojtja Mariskát, és mint egy rémálom-
ban, farkasként a lába közé hajol, mintha
föl akarná falni.*

IRODA (1954)

*Bundás őrnagy az asztalánál ül, a fegyve-
rét tisztogatja. Farkas jön, lehalkított han-
gon szólal meg.*

FARKAS: Őrnagy elvtárs, jelentem, a
Kelet-európai Parancsnokság. A
Ragulin ezredes elvtárs megjött
Bécsből. Jelentem, az őrnagy elv-
társsal óhajt beszélni.

BUNDÁS: A szentségit magának,
Farkas. Miért nem figyelmeztetett,
hogy jön?

FARKAS: Mert nem lett nekem szólva
előre. Nem tudta senki. Most meg
meghozta a Volga.

BUNDÁS: Biztos a szóbeszéd miatt.
Hogy az oroszok voltak. Hogy azok
viszik el a kislányokat. A szentséges
úristenit. Azt jön ez most kivizsgálni.

FARKAS: Hát azt vizsgálhatja, nem?
Nem azok voltak. Vagy de?

BUNDÁS: Megőrült maga? Hát ha
most az „azok voltak” volna, ezek
akkor se lennének azok.

*A mondat közben felbukkan Ragulin ezre-
des, orkánszerű hóvihar a nyomában, ne-
vet, díszes kabátja a vállára vetve, mint
valami cári tisztnek. Int Farkasnak, hogy
elmehet.*

RAGULIN *(erős orosz akcentus)*: Nem
kell betójni, tovaris Bundáskám. Én
vagyok, igen. Nincsen semmi bój.
(észreveszi a pisztolyt) Vagy mégis
van bój? Kjészül a háborúba?

BUNDÁS: Nem járnak ki a földekre.
Nem dolgoznak. Ez tény. Otthon
őrzik a gyerekeiket. De máskülön-

ben, karhatalmi szempontból, csend van. Az a fő, hogy ne legyen rendbontás, jelentem, ezredes elvtárs. Meg pánikcsinálás, ezredes elvtárs.

RAGULIN: Tudja, Bundás őrnagy elvtárs, minimum két csend van. A rossz csend meg a jó. És ami maguknál van itt csend, nekem nem tetszik. Volt ez a pesti eset. Egy futballmeccs miatt tüntetés kitör! Azjér mer móguk kikaptak a nációktól? Három-kettőre?

BUNDÁS: De előtte nyolc-három volt ide!

RAGULIN: Az előtte volt az nem számít, csak a most van. Arra van csak idő. A jövőre meg nincsen. Na mindegy, megyek is. Kinézek... hova is? Tamásra. Azt mógnyák, jó háttas lovaik vannak. Nu, pravda, vagy nem?

BUNDÁS: Igenis, ezredes elvtárs, szen... Tamásra. Kiválóak, ezredes elvtárs! Lovak!

RAGULIN: Hat körül már Pesten vagyok. Ha valami történne, hívjon fel a K-vonalon.

BUNDÁS: Értettem, ezredes elvtárs. Jelentkezem.

RAGULIN (a szétszerelt pisztolyra mutat): Csak csisztujtye. Tudja, mit mondott a Cromwell?

BUNDÁS: Jelentem, ezredes elvtárs, nem tudom, mit mondott a Kromvel elvtárs, ezredes elvtárs.

RAGULIN: Higgyunk Istenben, de tartasuk száraznak púskapor. De ez régen volt. Még kapitalizmusban. Nekünk már csak száraz maradt. Na, hívjon, ha valami van.

BUNDÁS: Igenis, ezredes elvtárs.

Az ezredes kimegy. Bundás felemeli a telefont, megfogja a kagylóját, teker egyet a készüléken.

BUNDÁS: Igenis, ezredes elvtárs. Daszvidanja, ezredes elvtárs! *(felemeli a telefon kagylóját, teker)* Jöjjön be.

Megnyom egy gombot az asztali órán. Villámgyorsan összeszereli a pisztolyt, megnyomja megint. Elégedetten mosolyog. Farkas jön be, bizonytalanul leül. Megszállott figurának látszik. Bundás halálán beszél hozzá.

BUNDÁS: Nem kell betojni, én vagyok. Nem tetszik nekem ez a csend, Farkas eté. Van a jó csend, meg van az orosz csend, meg ami közte van. *(zavarba jön: elrontotta volna?)* Ez a mienk, a magyar, na, az meg a legrosszabb fajta. A gyámügyist elengedtem. Meg a nyomorékot is – utólagos engedelmével.

FARKAS: Köszönöm, őrnagy elvtárs.

BUNDÁS: Nem teszek szemrehányást. Baromság volt, de mindegy. Egy csónakban evezünk. Maga is a népből jött, én is. A hátunkkal is össze kell támaszkodnunk.

Bundás teátrálisan feláll, járkal. Mintha moziban látta volna, hogyan kell súlyos döntést hozni.

BUNDÁS: Ha nincs ez az új eset, még most is ott tartanánk, hogy egy mozgásképtelen vénembert gyötürünk. Szörnyű!

Hirtelen visszafordul.

BUNDÁS: Csak mindig a hülyeség, farkam? Több örült ötlete nincs, farkam??

FARKAS: De, igen, őrnagy elvtárs. A Jancsó Piroska árulta el, hogy az a túri gyerek bent volt a Csótányosnál, nem? És bent is volt nála! A Csótá-

nyos is azt vallotta. Pedig se a Piros, se a Bettmann nem láthatta oda bemeni. Abban az időpontban a gyámügyis a tanácsnál volt, a Piroska meg már otthon. Mégis tudja, hogy a kislány bement a vénemberhez.

BUNDÁS: Na és, ha tudja. Maga ezt honnan veszi?

FARKAS (*Felcsattan*): Hát nem érti, őrnagy elvtárs? Ez azt jelenti, hogy ő még utána beszélt vele! Együtt volt a Dobos Marikával, amikor az már eljött a nyomoréktól. Hát akkor még élt! Csak maga a Mariska mesélhette el neki, hogy a kupecnél járt.

BUNDÁS: Maga azt állítja, hogy a Piroska volt az utolsó szemtanú. Hogy vele volt utoljára az a gyerek. Nem. Ebben az esetben ravaszul hallgatott volna a dologról.

FARKAS: Ha csak nem gyűlöli olyan vakon azt a Csótányost.

BUNDÁS: Gyűlöli? Hát ezt meg honnan tudja?

FARKAS: A Rex borbélytól.

Rex borbély lassan áttolja a biciklit a háttérben.

BUNDÁS: Hát mit ártott neki az a vénember?

FARKAS: Ha a szénaboglya mesélni tudna. Azt hiszem, nagyon sokat. Ezzel a Dobos lánnyal már tényleg nem csinált semmit. De a Pirossal sajnos csinált. Akkor persze még nem volt vén meg béna, mint most. A Piri viszont gyerek volt. Nagyjából annyi idős, mint most a Dobos Mari meg a többi négy kislány.

BUNDÁS: Erőszakot tett rajta?

FARKAS: A Rex borbély még a napot is tudja, őrnagy elvtárs. Azt mondja,

hogy akkor történt, amikor magukat hajtották a vasútra.

BUNDÁS (*kis szünettel*): Ez vallási kérdés, történelem, úgyhogy nem tartozik ide.

FARKAS: Azt a lányt már le kell fogni!

BUNDÁS: Azt majd én eldöntöm, kit mikor kell lefogni. Maga csinált itt már elég giksztet.

Járkálni kezd. Hirtelen megtorpan.

BUNDÁS: Hulla! Kell hulla! És hol vannak a hullák, elvtársam, ha szabad érdeklődnöm?

Idegesen topog a lábával a vaslapon.

FARKAS: Hát... Azt nem tudom.

BUNDÁS: Na látja! Éppen maga mesélte, hogy a Jancsóéknak még kerítésük sincs!

FARKAS: Akkor min ugratott át az a ruszki? Nem is azt mondtam, hogy náluk!

BUNDÁS: Csótányos! Ha meg kerítő volna, panyimájes, akkor kihallgatni kell, nem letartóztatni. Ezt egyébként meg is próbálhatja.

FARKAS: A letartóztatást?

BUNDÁS: Dehogy! A kihallgatást!

Megszólal a telefon. Bundás fölkapja.

BUNDÁS: Da. Panyimáju. Ki? Fú, az a gecí? Azonnal utánamegyünk.

BUNDÁS: Az ezredes volt. A lovardából. Az ezredes elvtárs látta, amint egy kislányt beültetett. Egy szürke Wartburg! Gyerünk, ne bámuljon! Vigye a Warsawámat! A négyes műúton van!

JANCSÓÉKNÁL (1954)

Borbála éppen vízért indulna, amikor elé toppan Dobos a tornácán. A vaslemezen áll meg.

DOBOS: Jó napot! Dobos Gyula...
Bocsánat, hogy zavarok, nem tudom, itthon van-e a kedves lánya?

BORBÁLA: Nincsen.

DOBOS: Soká jön meg?

BORBÁLA: Szolnokra ment dolgozni.

DOBOS: Mikorra érhet haza?

BORBÁLA: Késő este. Ha megjön. Mert nem mindig jön haza. Legtöbbször nem alszik itt. Miért tetszik keresni?

DOBOS: Mint tanárember. Emlékszem, hogy nagyon értelmes lány, pedig csak pár osztályt végzett. Talán tovább tanulna.

BORBÁLA: Ha még én tanulhatnék...
Na, az nem tanul magával! Tud az már mindent.

DOBOS: Én ővele szeretnék.

BORBÁLA: Hát avval maga nem fog. Annak egy meglett ember már nem tetszik. Meg lassan már más se. Tudja mit? Inkább vissza se jöjjön. Miatta nem érdemes. Még goromba is lenne magával. Lehet, hogy ki is zavarná a házból.

DOBOS: Azért itt hagynék pár forintot.
Ha mégis meggondolná.

Borbála nézi Dobos kezében a pénzt, majd ránt egyet a vállán. Elveszi, gyakorlottan megszámolja.

DOBOS: Ne értse félre, kérem. Úti-költségre adom. Elég lesz Túrig, oda-vissza. De ha nem jön, nem számít. Abból se lesz baj.

BORBÁLA: Jól van. Megértettem.
Mondja meg a címét!

Dobos tollat vesz elő, meg egy darab papírt.

Tanácsstalanul keres egy felületet, amin írhatna. Borbála megfordul, pucsit, túlozva. Dobos elvörösödik, de megírja a cetlit a hátán. Borbála megnézi a cetlit. Ordenáré: a melle közé rejti a cédulát. Dobos megpróbál nem odanézni.

BORBÁLA: Okvetlen átadom, tanár úr.
Minden körülmények között.

DOBOS: Köszönöm. Akkor... a viszontlátásra.

BORBÁLA (*gúnyos*): Hát remélhetek?

NÁRCISZ PRESSZÓ (1968)

„Egy esős vasárnap délután”. Rubin és Farkas a presszóban ülnek, Farkas az asztalt rendezzi át.

FARKAS: Ez itt a lovarda, ez a gyufa a Wartburg, és a maga öngyújtója, na, az vagyok én a Kárással.

RUBIN: Ki az a Kárász?

FARKAS: A Kárász tizedes. Az vezette a Warsawát. Egy olyan kilométerre vettük észre a Wartburgot a hamutartótól.

RUBIN: A lovardától.

FARKAS: Ja. Okostojás. Onnan, persze. Mondtam a Kárásznak, taposson bele, érijük már utol azt a kékfüstös szart. Erre azt mondja a Kárász, semmi az, hadnagy elvtárs, nézze, máris hogy nő a Wartburgnak a segge. És tényleg nőtt neki, szépen, rendesen. Beértük. De mikor elkezdtek volna előzni, hát úgy kilótt, mint a szputnyik a Lajkával, a kétütemű kurva anyját!

RUBIN: Mi történt?

FARKAS: Hát ezt kérdeztem én is a Kárásztól. De addigra már le is állt a Wartburg. Föl volt hajtva a motorháztetője. Röhögtünk, hogy annyi neki, meg egy Bambi. Fél perc alatt

ott voltunk, úgy állt meg a Kárász, hogy ha okoskodik a Bambi, ne tudjon elindulni.

Mutatja az asztalon, hogy hogyan.

RUBIN: És ki volt benne?

Elhallgat a zongora, a felhajtott tető mögül felegyenesedik Ragulin ezredes, vállára vetett, súlyos posztókabátban. A zongora mellé lép. Nevet. Farkas feláll, vigyázzba. Az ezredes a zongora belsejébe mutat.

RAGULIN: Ezt nézze meg, hadnagy elvtárs. Bösendorf. A kaszni Wartburg, de a motorja, az angol Perkins. A doktorkáé, csak kölcsönkértem. Ezt akarta maga utolérni azzal a wrocławwi szarral.

FARKAS: Jelentem, nem értem, ezredes elvtárs. Hát akkor nem volt a kislány beülve?

RAGULIN: Szicsász. Csak kíváncsi voltam, mi lett volna, ha be lett volna ülve. Hogy mennyire gyorsak maguk, fiúk, amikor éppen kell nagyon gyorsnak lenni.

Farkas némán tiszteleg, az ezredes teátrálisan kimegy.

RUBIN: Honnan volt neki a Perkins-motor a Wartburgjába?

FARKAS: Hát az akkor körülbelül a faszomat érdekelte. Állítólag az angolok adták a Drezda miatt. Később azért ez meg lett tőle egy kicsit kérdezve. Amíg le nem szóltak, hogy a doktort ne. De akkor, ahogy ott álltam a Wartburg mellett, határoztam el, hogy behozatom a Piroskát.

IRODA (1954)

Piroska egy széken ül, nagy távolságra Farkastól, aki az íróasztal mögött hintázik. Az asztalon kislámpa ég. Piroska szobai széket tart maga előtt, nézi, ahogy Farkas billeg.

PIROSKA: Moziba készültem. Ma este mindenki a moziba lesz. Nagy kacagó orkán a Lukács mozgóban.

FARKAS: Dózsza mozi.

PIROSKA: A Kopogd le a fánt nézem megint, a Mai Zetterlinggel. (nézi, ahogy Farkas hintázik.) Csúnya becsípődős balesetek vannak az ilyenből. Akkor kérdezzen, gyertünk. Most jöttem a munkából, fáradt vagyok. A jegyem is megvan már. Hoztam a széket is. (elmosolyodik) Szóval, siessen, mondja, mit akar, aztán hadd menjek.

FARKAS: Én a múltkor kihajtottam érted a tanyára. Az nagyobb fáradtság volt, mind teneked ide bejönni!

PIROSKA: Magának ez a dolga. A kihajtás.

FARKAS: A tied meg a mozi? Ha az első sorba szól a jegyed, akkor se játszd meg nekem itt a méltóságot, értetted?

PIROSKA: Én? Ki a méltóságos? Nézzen már rám. Így fest egy úri-nő? A fülem is malteros, le se jön, pedig mosdottam. Fázok itt.

FARKAS: Addig fogsz itt maradni, amíg nekem tetszik.

PIROSKA: Úgy beszél, mint egy csendőr. Még jó, hogy nem pofoz meg!

FARKAS: Még jó, hogy arra is sor kerülhet.

PIROSKA: Szóval már itt tartunk. Eddig csak a kulákat pofozták, most már a zabi prolit is. Hát gyertünk, kezdhetjük. Kaptam én már elégszer verést, valahogy ezt is ki fogom bírni.

*Önérzetesen feláll. Vékony alak, bájos, el-
kínzott arccal. Farkas elfordul tőle, zavaros
kiáltások hallatszanak, mintha hatalmas
tömeg gyülekezne.*

FARKAS: Mondd csak, Piri, kitől vetté-
tek ti a házatokat? Mármint a gyám-
hatóság amit vett nektek?

PIROSKA: Hogy az kié volt előttünk?

FARKAS: Da.

PIROSKA: Valami Kovacsicstól adták
nekünk.

FARKAS: És azelőtt még kié volt?

PIROSKA: Hát tudom én? Nem mind-
egy a jegyzőkönyvnek?

Felindult, riadt rendőr ront be a szobába.

RENDŐR: Jelentem... körülvettek...
az egész kapitányság körül van vé-
ve néppel! Azt mondják, futni
hagytuk a gyerekrablót. Most mi
legyen, Farkas elvtárs?

Farkas a kezébe temeti az arcát.

FARKAS: Most első körben nagyon
hagyjon békén engem. Maga a ka-
pus, nem?

*Üvegcsörömpölés, egy kódarab repül be,
egészen Piroška lábáig gurul. Farkas lekat-
tintja a lámpát, megragadja Piroškát, és
odalöki a rendőrnek.*

FARKAS: Helyezze biztonságba.

RENDŐR: Már úgy tetszik érteni, hogy
bezárom?

FARKAS: Tetszik–nem tetszik, tegye
egy cellába!

RENDŐR (*a gumibotos fiók felé mutat*): A
négyesbe?

FARKAS: Barom. Azt mondtam, hogy
biztonságba.

A rendőr kiviszi Piroškát, Farkas tárcsáz.

FARKAS: Halló, Budapest? Parancsnok
eté? Törökszentmiklós beszélek,
Farkas Sándor főhadnagy. Értettem.
Miklós. Törökmiklós. Megjegyeztem
ezentúl. Értettem. Tehát Miklós be-
szélek. Igen, Sándor, de Miklósról.
Jelentem, itt lázadás van. A tömeg
körülvette az épületet. Igen. Zárta.
Körül. Körülzárta. Sürgős parancsot
kérek...

BUDAPEST (*férőhang, szinte nem is a
kagylóból, hanem az égből*): Semmi-
képp se lövessen. Nehogy. Valahogy
szerelje le őket.

FARKAS: Jelentem, a szereléssel már
elkéstünk.

BUDAPEST: Hazudjon! Mondassa be,
hogy már lefoglák.

FARKAS: Ezt senki nem hinné el.
Kisváros ez a Tör... Miklós, arról itt
már tudnának.

BUDAPEST: Akkor vitessen be valakit.
Attól majd megnyugszanak. Olyat,
akit gyűlölnék. Próbáljon józan len-
ni. Mindent nekem kell kitalálnom?
Mit mondott, ki maga?

FARKAS: Farkas Sándor főhadnagy, je-
lentem.

BUDAPEST: Na, Farkas, akkor most
szépen vitessen be bárkit, akit
gondol. De úgy, hogy mindenki
lássa, érti?! Nincs egy gyanúsított-
ja, akit a főutcán bilincsből végig
vitethet?

FARKAS: Jelentem, éppenséggel volt.
Egy ember, a tanácstól. Már, úgy
értve, hogy régen a tanácsnál volt.
De délben úgy elengedtük, hogy a
saját kerekesszékén gurult haza.

BUDAPEST: Akkor este bilincsből gu-
rítsák vissza. Előfordult már na-
gyobb emberrel is. Értettem?

FARKAS: Értettem. Intézkedem.

FARKAS (*a rendőrhöz*): A Jancsó lányt
engedje ki, de hátul, a garázson át.
Hozza be a Csótányost! Még otthon

bilincselje a tolokocsijához, és a mozi felé tolja ide.

RENDŐR: De hát arra kerülő...

FARKAS: Vagy lövetünk, vagy kerülünk. Lóduljon, nem hallja! Akkor hozza, mikor jönnek az emberek a moziba. Értve vagyok? Minél többen látják, annál jobb. Na, mire vár, ez parancs volt!

RENDŐR: Igenis. Megértettem.

DOBOSÉKNÁL (1954)

Egyszerű szoba. Dobos Gyula éppen francia leckét ad a lányának.

DOBOS: Nem „la”, hanem „le”.

ORSOLYA: Le prince du Monde. Jól mondtam?

DOBOS: Ez most nagyon tiszta volt, kislányom.

Csengetnek, Orsolya kiszalad, boldog arcúcal jön vissza, Piroska kezét fogja.

PIROSKA: Kijöttem.

DOBOS: Igazán szép magától. Nem is reméltem.

Valahogy baljósan hangzik, tisztelet és fondorlat keveréke.

DOBOS: Jöjjön, foglaljon helyet. Éppen tanultunk.

ORSOLYA: Jó, hogy pont most jöttél, kész vagyok a leckémmel.

DOBOS: Most nem a leckéd számít, hanem a vendég, Orsi. Mivel kínálhatom meg?

Piroska vállat von, nagyon természetesen válaszol.

PIROSKA: Nekem teljesen mindegy.

ORSOLYA: Szereted a habcsókot?

Dobos higgadtan, de a lány tekintetét el nem ereszelve szól közbe.

DOBOS: Még a Marikánk sütötte.

PIROSKA: Elfogadom, ha hozol.

Nyugodtan néz Dobos szemébe. A férfi zavarba jön, lesüti a szemét, rendezgetni kezd az asztalon.

DOBOS: Ezeket elrámoljuk, hozunk egy kis abroszt. Orsi. Hallod?

ORSOLYA: Igen, apa, értettem.

Fölvillanyozva szalad ki. Egy pillanat múlva visszatér egy makulátlan abrosszal. Le akarja teríteni, de Dobos kivesszi a kezéből, és neurotikus pedantériával az asztalra teríti. Gépies mozdulatokkal rántalanít, igazgatja a sarkokat, az abrosz szélét. Piroska nézi, mit csinál, aztán köhögni kezd, egyre erősebben. Dobos kis késéssel reagál, de aránytalan aggodással a hangjában.

DOBOS: Megfázott az esőben!

PIROSKA: Á, dehogy. Nem vagyok én kényes.

DOBOS: Azért igyon egy teát. Egy perc alatt kész.

Felugrik, kisiet a teáért. A két lány négy szemközt marad.

ORSOLYA: Tudsz lóversenyezni?

Piroska még mindig görcsösen köhög, de bólogat.

ORSOLYA: Játszunk egyet?

PIROSKA: Nem bánom.

Dobos jön a teával.

DOBOS: Ne zaklasd a vendéget, kislányom. Látszik, hogy nincs jól. *(Piroskához)* Hőmérőt is hoztam.

PIROSKA: Igazán nem szükséges.

Látja, hogy Orsolya tanácstalannul áll, kezében a löversenyos dobozzal. Kiveszi a kezéből, kinyitja, készül a játékhoz.

PIROSKA: Lehetek a pirossal?

ORSOLYA: Persze, hiszen Piroška vagy!

Piroška a lányra mosolyog, dob.

PIROSKA: Hatos! Még egyszer!

Piroška újra dob, elneveti magát. Aztán megint. Elkezd lekopogni a lépéseket, mozog a szája, úgy számol.

ORSOLYA: Nahát, kétszer hatos, és a harmadik meg négy!

PIROSKA (*Dobozhoz*): Maga elítéli őt?

DOBOS: Kicsodát?

PIROSKA: Hát a Terézt a könyvben. Látom, ott van fönt, a polcon. Az a kis fekete.

DOBOS: Ja, a Thérèse Desquerox-t? Nem, én nem ítélem el.

Dobos következik a játékban, dob, lépeget. A beszélgetés alatt folyamatosan játszanak hármásban, Orsolyával.

PIROSKA: Ha én kerülnék olyan helyzetbe, mint ő, velem se bánnának el. Úriasszony volt, nagyon gazdag, ezért nem lett baja. Ez itt nem az a világ. Itt annak nem lesz baja, aki szegény, mint én. Terézt most kivégeznék, engem meg nem. Igaz?

Elneveti magát, mintha valami tréfa végére érne.

DOBOS: Gondolja, hogy ilyen egyszerűek a szabályok?

PIROSKA: Nem tudom. Remélem.

Persze, nekem még férjem sincs, akit megmérgezhethnék. Nem is mérgezném meg! Ilyen szép tiszta szobát csinálnék neki. De hát szegény vagyok. Egyszer voltam gazdag, tízéves koromban, amikor majdnem bele is haltam. Fel is ravaltoztak. Fehér selyemruhában. De aztán magamhoz tértem, és elhordtam azt a ruhát.

ORSOLYA: Hogy te milyen szépen tudsz mesélni!

Piroška ránéz, fölényes öngúnnyal szólal meg.

PIROSKA: Azért, mert sokat olvastam. Te is olvass sokat. Ahogy a Marika. És légy nagyon szerencsés. És ne bízz meg senkiben.

ORSOLYA: Akkor benned se?

PIROSKA: Áááá. Én nagyon hamis vagyok. A játékban is csaltam. Dobjak egy hatost?

Ráfúj a kockára. Dob, felnevet. Orsolya ámulva nézi a hatost.

Tessék! Cigányoktól tanultam. Megmutassam, hogy kell?

Orsolya fölkapja a kockát, próbálkozna, de Dobos egy határozott mozdulattal kiveszi a kezéből.

DOBOS: Ebben a házban nem csalunk.

Piroška komolyan a férfi szemébe néz.

PIROSKA: Maga énrám gyanakszik. Pedig Istenre kéne. Az dobálja a kockákat.

Fölveszi a kockát, hevesen elgurítja, fölborulnak a bábok.

És még csak csálnia sem kell. Mert neki teljesen mindegy. Mindent hagy leesni. Suhanni, meg suhanni. Nem érdekli ez az egész. Annyi neki, mint ez az eső. Elkezd, abbahagyja.

Nézi Dobos arcát, mintha olvasni akarna belőle.

PIROSKA: Hát, nekem indulnom kell.

DOBOS: Itt aludhatna, nálunk.

PIROSKA: Megszólnák magát. Különben is az udvarlómmal jöttem. Itt volt neki fuvarja. Már vár a vendéglőben.

DOBOS: Akkor legalább fogadjon el egy köpenyt. Ebben az esőben.

Föláll, kimegy, kis piros ballon paláستtal tér vissza. Orsolya sápadtan nézi. Piroška lassan feláll, eltolja magától a széket.

DOBOS: Terítse csak magára. A Marikáé volt. Nekünk már felesleges.

Piroška dermedten hagyja, hogy Dobos fölsegítse rá a köpenyt. A férfi gondosan begombolja, gépies mozdulatokkal, mint aki a gyereket öltözteti.

DOBOS: Szeretném, hogy... Hogy ha úgy érzi, hogy valami baj lesz, mielőtt valóban megtörténne, idejönne hozzánk. Talán megnyugtathatnánk, az Orsi meg én. Megelőzhetnénk. Én maga mellett állok. Igyekszem segíteni. Talán meg is gyógyulna.

Piroška egy pillanatra elveszíti eddigi könnyed magabiztosságát.

PIROSKA: Nem tudom, tanár úr, miről beszél. Majd ha rájövök, meglátom.

DOBOS: Hát akkor, isten veled. Orsi, köszönj el szépen te is.

Orsi engedelmesen Piroskához lép, jobbról-balról megcsókolja. A lány nem tud mit kezdeni a hirtelen intimitással. Tétován megérintené Orsolyát, de félbehagyja a mozdulatot. Megfordul, szinte futva megy ki a szobából, már-már menekül.

JANCSÓ-HÁZ

Rubin és Piroška a löverseny játékmal játszanak. Rubin dob, a kocka megmarad a tábla közepén, lép, aztán Piroška felé nyújtja a kockát, de mikor a lány elvenné, összezárja a tenyerét.

RUBIN: És mire kellett neked a halott kislány ruhája?

PIROSKA: Úgy láttam, hogy én fekszek ott. Hogy csak kicseréltek minket. Én vagyok az igazi Engel Angéla. Hogy rajta van a cipóm is. Azért kellett abba is belebújni.

RUBIN: És a Kalocsai Mariskáé? A fehérvirágos piros szoknya?

PIROSKA: Hogyan tud maga arról?

RUBIN (*jegyzetfüzetet lapoz*): „a gyerek tudta, hogy sort kell állni, de nem bánta, mert az új, fehérvirágos piros szoknyáját, a kékbabos blúzát meg az akkoriban divatos nyelves félcipőt viselte, s azt hitte, mindenki őt nézi majd...” Ezt mondta az anyja.

PIROSKA: Kinéztem én azt már korábban magamnak.

RUBIN: A Marikát vagy a ruháját?

PIROSKA: Nehéz a kettőt elválasztani. Van, hogy a lány lesz a ruhától érdekes, meg olyan is van, mikor a ruha a lánytól.

RUBIN (*noteszből*): Kalocsainé ideges volt, szidta a lányát, azt hitte, elvesztette vagy elcukrászdázza a rábízott pénzt.

PIROSKA: Nem akart az cukrászdázni.

RUBIN: És a többiek ruhái? Amiket az ágy alatt gyűjtögettél?

PIROSKA: Amik a dobozba?... Az más volt. Az az utazásra kellett, az ára, hogy eladjam. A Szovjetunióba. Hogy az apja után mehessünk a Misikével, a Moszkvába. *(mutatja a kezével a képzeletbeli feliratot)* A Moszkva-Szevasztopolba.

RUBIN: Honnan vetted, hogy... *(beleinéz a noteszba)* hogy Andrej után mehetsz?

PIROSKA: A többi katonáktól. Ők biztattak mindig, hogy csak gyűjtsen a pénzt, aztán megyünk, ne féljek, csak hozzam a Marikát is.

RUBIN: Hogy vidd a barátnődet is?

PIROSKA: A Marikát, igen.

RUBIN: De te okos lány vagy. Hogy hihetted el ezt a számárságot?

PIROSKA: Maga nem pont azt hiszi el, amit akar? Minek koslat akkor utánam? Egyáltalán, mit akar maga éntőlem? De tisztázzunk előre valamit. Jó, ha tudja, hogy nem szopok, a Farkasnak is megmondtam.

RUBIN: A Farkasnak? Talán kérte tőled?

PIROSKA: A kihallgatáson mondtam neki, maga szerencsétlen. Farkat állítok, szopni nem szopok.

RUBIN: Szép egy kihallgatás lehetett.

PIROSKA: Szép volt vagy se volt szép, meg kellett mondani az igazságot.

Rubin energikusan föláll, kimegy.

A TALICSKA (1954)

Rubin talicskát tol be. Szép, érett darab, kedvetelve vizsgálgatja, próbálgatja, hogy gurul, odafigyel a nyikorgásra, mintha zene volna.

RUBIN: De tulajdonképpen a Fekete

Marikáról akarlak kérdezni, aki csak majdnem került a gödörbe.

A két orosz a már ismert szilvafát tolja be, az egyikük egyszerre hoz három óriási sárga tököket, nagyon könnyedén bánik velük, mintha strandlabdákkal játszana. Leteszi a tököket a fa alá. Rubin kiint, Fekete Marika bejön.

FEKETE MARIKA *(a közönségnek)*: Anyám azért hagyott a piactéren, hogy vigyázzak a tökre, amit a disznóknak vettünk. Fél kettő volt, a tér üres. Egy kékszilvafa alatt álltam, az árnyékban. Az öcsémet vártam, a Fekete Bélát, hogy megérkezzen a talicskával, és hazahordjuk a tököket. Fekete ruhát viseltem, a nagymamáról lett rám varrva, mert apu egy hónapja halt meg. Nagyon izzadtam, meg el voltam keseredve: már régen piros virágos ruhában szerettem volna járni, de otthon akkoriban senki sem törődött velem.

Piroska jön, megrakodva csomagokkal.

PIROSKA: Micsoda forróság, kismadár! Nem sülsz meg ebben a varjúszárnyban?

Marika lehajtja a fejét, Piroska megérti, hogy tapintatlan volt.

PIROSKA: Bocsánat. Igazából azt kérdezném, hogy nem segítenél-e? Már, ha ráérsz. Meghálálnám. Nagyon nehezek a csomagok. Szolnokra kéne vinnem, de még a kismamat is kellene hozzam a karon. Itt lakok, nem messze, elmegyünk a gyerekért, egy perc, aztán mehetnénk az állomásra. Segítesz?

FEKETE MARIKA: Hát, nem is tudom. Szívesen segítenék, de az öcsémet várom.

PIROSKA: Amilyen arany szíved van.

Földerül az arca, a nyakához nyúl, levesz egy láncot. Kis, arany szív pörög rajta.

PIROSKA: Szép kis aranyszív. Nem akarnálak pénzzel megsérteni. De ezt neked adnám, szívesen. Nem fizetség, csak valami emlékféle, hogy segíttéél. Nézzem? Megy is a szemedhez. De kell siessünk, mert a kisfiam otthon mindjárt föléd.

A lány mögé lép, a láncot a nyakára próbálja. Marika nézi, ahogy csillog az idegen szív a melle fölött. Aztán megrázza a fejét.

FEKETE MARIKA: Nagyon szép! De sajnos muszáj megvárnom, amíg az öcsém megjön a talicskával. Akkor szívesen segítek, de addig vigyáznom kell a tökre.

Közeledik egy fiú, megfogja a talicskát, elindul feléjük. Piroška arca földerül.

PIROSKA: Nahát! Már itt is van!

Marika öccse odaér, nézi a láncot.

MARIKA ÖCCSE : Ez meg micsoda?

FEKETE MARIKA: Aranylánc. A néni-től kaptam, emlékebe.

MARIKA ÖCCSE: Ez arany? Ne röhögtess. Milyen emlékebe?

FEKETE MARIKA: Hogy segíteni fogok, és elkísérem.

PIROSKA: Biztos a kisfiam is ilyen szép, erős férfi lesz, mint te. Megkértem a nővéredet. Szerintem, amilyen erős vagy, egyedül is haza bírod tolni azt a talicskát.

MARIKA ÖCCSE: Egyedül? Na, még csak az kéne. Meg a napszúrás, amit majd az úton kapok. Felváltva szoktuk.

Piroška előveszi az egyik szatyorból a pénztárcáját, találomra kimarkol belőle néhány fémpénzt. Megfogja a fiú csuklóját, a pénzt a tenyerébe tuszkolja.

PIROSKA: Két gombóc fagyira, hogy kicsit lehűtsed magadat.

MARIKA ÖCCSE: Utálok a fagyilaltot. Pont olyan, mint maga.

Lassan előre nyújtja a pénzt, földre szórja az érméket. Fekete Marika ugrana, hogy segít fölszedni, de a fiú egy mozdulattal megállítja. Piroška leguggol, szedegeti a pénzt. Marika szánakozva nézi.

MARIKA ÖCCSE: Azt a szart a nyakadból meg visszaadod neki.

Fekete Marika tétován engedelmeskedik. Piroška feláll, megigazítja a ruháját, elteszi a bugyellárisba a pénzt. Marika előre nyújtja a kezét, lassan Piroška tenyerébe ereszti a láncot. Piroška visszateszi a nyakába.

PIROSKA: Angyalom? Segítesz bekapcsolni?

Fekete Marika bólint, Piroška háta mögé lép. Bekapcsolja a láncot. Piroška elkapja a csuklóját, hirtelen a tenyerébe csókol. Marika zavarba jön, visszarántja kezét.

PIROSKA: Jóisten tartsa meg a meleg, verdeső szívedet.

FEKETE MARIKA (*keresztet vet*): Bocsánatot kérek.

PIROSKA: Nincsen miért. Úgy veszem, mintha segíttéél volna.

A fiú teljes erőfeszítéssel megrakja a talicskát.

MARIKA ÖCCSE: Na, ebből elég. Menjünk innen. És apáék már a kápuba várnak.

Piroska megsimogatja Marika fejét, és elindul. Marika néz utána.

HELYSZÍNELEÉS (1954)

Rendőrok, katonák, tűzoltók jönnek be a színpadra.

BUNDÁS (üvöltve): Hulla, hulla, hol vagy, hulla? Hullákat akarok!

Az egyenruhások elkezdik szétbontani a díszletet. Farkas és Rubin is részt vesz a keresésben. A Gépírózó fölolvassa annak az esetnek a jegyzőkönyvét, aminek nyomán Benedek Istvánné följelentette Piroskát. Amikor a leírás a gyilkossági kísérlethez ér, a Gépírózó átadja Farkasnak a papírt, és szerepet vállal az eset újrajátszásában. A tűzoltók emelvényt építenek a nézőtér fölé, a szintjét olyan magasra teszik, hogy a nézők csak az azon közlekedők lábát látják.

GÉPÍRÓNÓ: Benedek Istvánné, huszonegy éves pusztakengyeli lakos, volt rendőrfeleség, akit én, mint kengyeli, jól ismerek, a terhére elkövetett gyilkossági kísérlet miatt jött panaszt tenni Jancsó Piroska ellen. (olvas)

„Nevezett Benedek Istvánné, 1954. szeptember 1-jén a szolnoki vasútállomáson ismeretséget kötött Jancsó Piroskával, aki az állami szovjet katonai laktanya közelébe csalta, ahol magához vette sértett 1200 forint értékű ruhaneműit tartalmazó csomagot azzal az ürügygel, hogy a tervbe vett szórakozásokban a csomag ne akadályozza őket. Benedekné a csomagból egy szövet női ruhát átadott Ladányi Jancsó Piroskának egy napi használatra, majd a csomagot is átadta, és azzal együtt Jancsó Piroska a sértett

elől megszökött. Egész éjszaka csavargott, majd másnap Benedekné csomagját a munkahelyén, a szolnoki 26/1-es számú építőipari vállalat padlásán rejtette el, azzal a szándékkal, hogy azt saját részére megtartsa.

A Gépírózó átadja a papírt Farkasnak, aki folytatja az olvasást. Piroska és a Gépírózó rekonstruálja a jelenetet.

(A feljelentés szövegének hosszát az átépítés ideje szabja meg.)

FARKAS (olvas): Ezt követően Benedekné a törökmiklósi lakására csalta, ahol egy pokrócra, a bozótos udvaron fektette le. Ez idő alatt Jancsó Borbála és a háztartásában élő József és Mihály nevű kiskorú gyermekek a lakásban tartózkodtak. Az alvó Benedekné haját és mellét Ladányi Piroska simogatni kezdte, és eközben született meg a gondolata, hogy Benedekné megöli, és holttestén fog nemileg kielégülni. Benedekné a pokrócra becsavarta, hogy őt védekezésre képtelenné tegye. Ezt azzal indokolta, hogy a megfázástól igyekszik őt megóvni. Ezt követően Benedekné rövid időre magára hagyta, és a kamra helyiségéből egy dróthuzalt vett magához. A drótot kétrét hajtva hirtelen az alvó Benedekné nyaka köré csavarta, és őt fojtogatni kezdte. Benedekné kellő időben fölbredt, ellenállt, és dulakodás közben mindketten megsérültek. Benedekné segítség után kiáltott...

BENEDEKNÉ/GÉPÍRÓNÓ: Segítség, segítség!

FARKAS (folytatja): Benedekné ezt követően elmenekült, és a belügyminisztérium törökmiklósi járási osztályán feljelentést tett.”

Piroska és a Gépírózó a jegyzőkönyv utasításai szerint összeverekednek. Bundás őrnagy is dolgozik a díszletmunkásokkal. Farkas megszólítja.

FARKAS: Őrnagy elvtárs, én behoznám azt a dögöt. A Piroskát.

BUNDÁS: Ugyan már. Ismerjük mi ezt a Benedekné. Közismert kuncafaftozó, erkölcsileg megbízhatatlan személy. Két kurva összeveszett a faszon. Ennyi az egész.

Benedekné (Gépírózó) hörög. Farkas leszedi róla a Piroskát. Benedekné (Gépírózó) lassan, összetörve átvieszi Farkastól a jegyzőkönyvet, maga elé tartja a nyakáról lefejtett drótot.

GÉPÍRÓNÓ: Majdnem megfojtott ez a némbor, tisztára elment a hangom, hogyan olvassak.

JANCSÓÉK UDVARA (1954)

Az udvart járőrökcsik fényoszlopai világítják meg. Két tűzoltó elhúzza a vaslemez. A helyén sötét nyílás tátong. Bundás dróton lámpát ereszt a kútba. Fehér klórmeszes zsákok hevernek mindenütt. Néhány lépéssel odébb őt, cinklemezsel bélelt koporsó sorakozik. A szelemengerendán csiga lóg, a csigán átvetett kötéltre most kötik a vaslétlát, amelyre a hullákért leszálló tűzoltó rááll majd. Bundás őrnagy az üreg mellett térdel, nézi, ahogy süllyed a láng, majd kialszik. Rubin pár lépéssel figyel a jelenetet.

BUNDÁS: Nincs oxigén?

ORVOS: Hát sok nincs. A kút kilenc méter mély, a hullagáz meg itt van, alig egy méternyire.

A tűzoltókhoz fordul.

ORVOS: Ki jelentkezik önként?

Rubin fölemeli a kezét.

ORVOS : Hogy hívják?

RUBIN: Mikes László őrzetető.

ORVOS: Csinált már ilyen munkát?

MIKES/RUBIN: Igen. Több kútban voltam, ilyen leánykák végett.

ORVOS: Mikor?

MIKES/RUBIN: Negyvennégy őrszén.

ORVOS: Miféle lányok voltak?

MIKES/RUBIN: Olyanfélék, mint ezek. Székely parasztlányok. De a tanító meg a pap lányát is kútba dobták.

ORVOS (*hitetlenkedve*): Na de hát, kik csinálhattak ilyet?

MIKES/RUBIN: Akkor úgy hívták őket, hogy szabadcsapatosok. Igazából orosz partizánok voltak.

ORVOS: Hol voltak ilyen kutak?

MIKES/RUBIN: Leginkább Szárazajtán, Háromszék megyében.

BUNDÁS: Akkor úgy hívták őket, hogy szabadcsapatosok.

MIKES/RUBIN: Igazából orosz partizánok mondanám őket. (*lenéz a kútba*) Négyet fel tudunk húzni a derekára kötött kötéllal, az utolsót sajnos úgy kell kimerni. Meglátjuk...

Mikes bölint, elindul átöltözni. Bundás föl-húzza a leeresztett gyertyát. A kampóra rátekeredett valami színét vesztett, csöpögő rongy. Az orvos gumikesztyűt nyújt felé. Bundás gyakorlottan belefúj, föl-húzza, leveszi a rongyot, és bezacskózza, mint a bűnjelet szokás. Kialszanak a fényoszlopok, teljes sötét.

BÖRTÖNCELLA (1954)

Heléna fekszik az ágyon. Karácsonyi Borbála főtörzs elotársnő kíséri be Piroskát.

KARÁCSONYI: Fel, vigyázz! Sós-pa-taki. Ez az új szobatársa. Ladányi Jancsó Piroska. Becsüljék meg jól magukat!

Piroska belép két ór között. Megbabonázva nézik egymást Helénával. Heléna a kezét nyújtja.

HELÉNA: Hívhatsz Helénának.

Rámutat az ágyra. Piroska leül a szélére. Zsebkendőt vesz elő, kifújja az orrát.

PIROSKA: Ne tessék haragudni. Kicsit náthás vagyok.

Heléna mereven, látszólag érzelmek nélkül nézi a lányt, majd hirtelen fölenged, megértően bólint.

HELÉNA: Velencében hetekig egy spanyolnáthás lánnyal aludtam közös szobában. Ő se tehetett róla.

PIROSKA: Velence?

HELÉNA: Ja. Gondola, ilyesmik.

PIROSKA: Tetszett látni a tengert?

HELÉNA: Tetszett. Nem egyet, hármat.

PIROSKA: Az Adriát?

HELÉNA: A Földközit meg a Feketét.

PIROSKA: Tényleg? És akkor miért került ide?

Heléna elneveti magát.

HELÉNA: Hát, nem azért, az tényleg biztos. A főnököm sikkasztott.

PIROSKA: És a nénit hozták be?

HELÉNA: Képzeld, kicsim. A nénit. A főnököm suszter volt anno, a papám meg mozis. Két mozinak volt. Az már elég sok egy suszternek. A kisebb volt a Vénusz, a nagyobbat meg Helénának hívták. Azt apám akkor nyitotta, amikor én születtem.

PIROSKA: Ja. Heléna mozi!

Piroska nagy, csodálkozó szemekkel bámul, mintha magát a Hőfehérkét látná. Fölfigyel a labdapattogásra, nevetés hallatszik.

PIROSKA: Hát itt labdázni is szabad? Megnézhetem?

HELÉNA: Na gyere, megmutatom. Édes vagy.

Piroska fellép az ágyra. Megpróbál kinézni a felső ablakon. Lábujjhegyre emelkedik, inog, Heléna tartja hátulról, egy pillanatilag csak a kinti labdazaj ütemére figyelnek. Aztán Piroska kibontakozik az ölelésből.

PIROSKA: Tessék csak elengedni.

Heléna kelletlenül engedelmeskedik.

HELÉNA: Már elég volt?

PIROSKA: Megnyomódott a hasam.

Heléna elsimít egy tincset Piroska arcából.

HELÉNA: Une négresse!

PIROSKA: Az mit jelent?

HELÉNA: Egy négernő. Egy versnek a címe. Franciául. Írta Paul Verlaine.

PIROSKA: Miről szól?

HELÉNA: Szerinted? Meg van benne még egy lány is. De az olyan finom, fehér bőrű, mint te.

PIROSKA: Sok nyelvet tetszik tudni?

HELÉNA (*bizalmasan*): Hát mit is kezdenénk mi nyelvek nélkül?

Közelebb lép Piroskához, megpróbálja átölelni. Piroska ellöki, Heléna hanyatt esik az ágyra. A lány megijed, elé térdel.

PIROSKA: Ne tessék haragudni.

Heléna felül az ágyon. Komoly, megszelídült arccal nézi Piroskát, aztán, mintha csak egy vadállattal ismerkedne, óvatosan simogatni kezdi. Piroska felkel a földről, és

leül az ágyra. Heléna ráteszi a tenyerét a lány térdére. Piroska szabadulni próbál, de Heléna megfogja a csuklóját, és a saját combjára vonja a tenyerét. Egy pillanatig mindketten mozdulatlanok. Aztán Heléna beljebb húzódik az ágyon, hátulról átkarolja a derekát, a nyakába csókol, és az ágyra dönti. A fekvő lány lába közé térdel. Ráhajol, csókolgatni kezdi. Piroska elfordítja az arcát, aztán hirtelen visszacsókol. Egyre szenvedélyesebbek lesznek. Az üveg mögött föltűnik Karácsonyi Borbála, egy sámlin állva nézi őket. Egyre sötétebb lesz, már csak Borbála arcán van fény. Piroska hangosan elélvez, Borbála nem tud elmozdulni. Leejti a kulcsomóját.

PIROSKA: Borbála néni kérem...

KARÁCSONYI (suttog): Mi az, hát te nem alszol?

PIROSKA: Mindjárt, csak tegye ide egy picikét a kezét...

Karácsonyi Borbála zavartan áll, majd föl-emeli a súlyos kulcskarikát. Piroska oda-hajlik, s a kerek nyíláson át megcsókolja a kezét. A kép elsötétiül.

IRODA (1954)

FARKAS (Gépíróhoz): Az említett szovjet katonákkal való kapcsolatom után újra felvettem a kapcsolatot Mihailal, a második gyerekem apjával, vele tartottam az eltávozás napjáig, vagyis letartóztatásomat megelőző július végéig vagy augusztus elejéig.

A Gépíró leírja a Farkas által diktáltakat. Felnéz.

FARKAS: Volt még valaki szovjet katonára?

PIROSKA: A Nyikoláj. Nyikoláj

Bogacsov. Akinek a kislányokat kellett megszerezni.

FARKAS: Vele is közösült?

PIROSKA: Nem. Vele nem. Kérte, hogy legyünk jóba, de nem. Mondtam neki, hogy nem lehet, mert van már énnekem szovjet katonám. Ezután a Bogacsov arra kért, hogy megöl, ha nem, hogy a lakásunkra csaljам el a kis Marikát, mert ő odajön lóháton.

FARKAS: Melyik Marikát?

PIROSKA: A Kalocsait. Ittenit, szentmiklósit. Olyan tizenhárom-tizennégy éveset. Az volt a gusztusa a Bogacsovnak, hogy ilyen ekkorkákkal legyen jóba.

FARKAS: Ekkorkákkal?

PIROSKA: Ekkorkákkal hát! Többet is vittem neki, ilyen fiatalkákat.

FARKAS: Fiatalkákat. És aztán? Mi lett velük?

PIROSKA: A Bogacsov használta őket. Aztán rámhagyta a végét, mikor elment.

FARKAS: A végét? Minek a végét? Mit csinált maga a kislányokkal?

PIROSKA: A Bogacsov távozása után egyenként megfojtogattam őket.

FARKAS (felugrik az asztaltól): A jóistennit magának!

Elővesz egy cigarettát, rágyújt.

FARKAS: De minek? Minek fojtogatta meg őket?

PIROSKA: A ruhájukért.

GÉPÍRÓNÓ: Az irgalmas Isten az égben.

FARKAS: A ruhájukért. Mire kellett az a ruha?

PIROSKA: Eladásra. Hogy legyen pénz a Moszkvára. Hogy a Moszkvába mehessek, a Misike apjához, azért.

Farkas az asztalhoz megy, fölemeli a kagylót, megtekeri a kurbli-t.

FARKAS: Halló, Budapest. Miklós beszélek. Parancsnok elvtárs, jelen-tem, baj van. Az a baj, hogy az oroszok voltak. Értem. Akkor a telefondrótra vigyázó szovjet elvtársak. Szóval, a Jancsó lány csinálta, de a szovjet elvtársakkal együtt.

OROSZ NYOMOZÁS (1954)

A háttérben megjelenik a két szovjet katona, szembe jön velük Ragulin ezredes. A katonák tisztelegnek, az ezredes a fegyvertáskájába nyúl, előveszi a pisztolyát, és egymás után lelövi őket. Aztán lehajol, benyúl mindkét katona zubbonyába, az egyikből kihúzza Piroska kendőjét. Az ezredes komótosan az asztalhoz megy, az iratokra dobja Piroska kendőjét. Tiszteleg, elmegy.

IRODA (1954)

Farkas nézi a kendőt, fölemeli a kagylót, tárcsáz.

FARKAS: Halló, itt Miklós. Ki lett nyomozva. Nem az oroszok voltak.

IRODA (1954)

Farkas vallatja Piroskát, majdnem egymáshoz ér a térdük. A Gépírózó írásra készen várakozik. Feszesen ül, nyakig begombolt egyenlőben, a haja kontyba feltűzve. Farkas odaint neki. A Gépírózó bólint.

FARKAS: *(Gépírózónek)* Fenntartja-e még továbbra is a kislányok megfojtásával kapcsolatban tett vallo-mását?

A Gépírózó leírja, majd szolgálatkészen felneéz. Ez így megy az egész kihallgatás alatt.

PIROSKA: Most mit mondhatnék erre. Csak azt tudom mondani, amit eddig.

FARKAS *(Gépírózóhoz)*: Igen, vallomá-somat fenntartom, akiket én megfojtottam, azért fojtottam meg, hogy ruháikat magamnak megszerezsem.

Kérdően néz Piroskára, a lány bólint.

FARKAS: Vallomása nem helytálló, nemcsak a ruhájukért fojtotta meg ezeket a személyeket, hanem ezek megfojtásának volt más oka is.

PIROSKA: De hát, ha egyszer nem volt. A Kalocsai Marikáé például. Miért nem elég az oknak. Szép, piros szoknya volt, fehér virágokkal. Meg a kék blúz, meg a fehér nyelv-cipők a lábán.

FARKAS: A ruhák megszerzésén kívül semmi okom nem volt Kalocsai Marika meg a többi kislány megfojtásának.

Közelebb hajol Piroskához, a lány térdére teszi a kezét.

FARKAS: Beszéljen arról, hogy mostoha-testvérével...

A nő gépelni kezd, Piroska döbbenet felneéz, Farkas egy pillantással félbeszakítja a gépelést. A két nő nézi egymást.

GÉPÍRÓNÓ: Beszélj, Piroska!

FARKAS: Beszéljél a Józsikáról.

PIROSKA: A Józsikáról? Hogy jön ez ide?

FARKAS: Tudod azt te. Arról beszélj, amiért még anyád is olyan csúnyán megszidott.

Piroska sápadtan ránéz.

PIROSKA: Én arról beszélni nem tudok.

FARKAS: Segítetek, jó?

Piroska bólint.

FARKAS (*Gépíronőhöz*): Kérdés. Beszéljen arról, hogy mostohatestvérével, Stein Józsikával volt-e valami nemi viszonya, amiért aztán anyja és egyik rokona magát össze is szidta?

A Gépíronő dermedten néz, nem mozdul.

FARKAS: Rosszul hallotta? Elmondjam még egyszer?

A Gépíronő felnéz, halálsápadt.

FARKAS (*Piroskához*): Most elmondom, ahogy én tudom. Ha valami nem úgy volt, tedd föl szépen a kezedet, és mondd el te úgy, ahogy szerinted volt.

A diktálás alatt Farkas minden mondat után Piroskára néz, a lány a kezébe temeti az arcát, bólogat.

FARKAS: Körülbelül hat évvel ezelőtt mostohatestvéremmel olyant csináltam, amit nagyon szégyellek. Én megnéztem a mostoha, nem, várjon, a hatéves mostohaöcsémnek, hogy mije van és hogy az honnat nő ki. Mostohaöcsémet magamra fektettem és az ő nemi szervét belehelyeztem az én nemi szemérem testembe.

Piroska felzokog.

FARKAS (*Piroskához*): Csak azt nem tudom, honnan jött neked... hogy ezt honnan vetted.

PIROSKA: Egy füzetesből. A piacon láttam a Grünnél. Egy könyvből, lerajzolva láttam, hogy a nők hogyan csinálják egymással.

FARKAS (*Gépíronőhöz*): Mivel előzőleg hallottam, hogy nők egymásnak...

Zavarba jön, félrenéz, úgy diktál.

FARKAS: Mivel előzőleg hallottam... Mi a címe?

PIROSKA: Minek mi a címe?

FARKAS: Ki írta? Mindegy. (*idegesen hadar*) Hogy nők egymásnak nyálnak, vessző, mostoha öcsémet kértem arra, vessző, hogy nyáljon nekem (*Piroskához*) Jó volt?

Piroska bólint. Ünnepélyesen, nagyon komolyan.

PIROSKA: Jó volt. Csiklandozott, de nagyon jó volt.

FARKAS: Tudja-e, hogy miért kérdeztem ezt az öccsével történt esetet?

Piroska lehajtja a fejét, sírni kezd.

PIROSKA: Tudom. A megfojtottakkal kapcsolatban.

FARKAS: Felhívom most már, hogy tegyen töredelmes beismerő vallomást.

PIROSKA: Nem. Erről nem akarok beszélni. Inkább ítéljenek el gyilkosságért, de ezt nagyon szégyellem. Úgy érzem, hogy a megfojtásoknak az igazi okát én nem is tudom elmondani.

FARKAS: Ha kellemetlen elmondani, akkor írja le, adok papírt és írószert. Írja le, mióta csinál ilyeneket.

PIROSKA: Leírom, de akkor ne sokan olvassák, mert nagyon szégyellem magam.

Farkas fintort vág, egy csomó papírt ad neki.

Piroska írni kezd, minden lapra firkál valamit, megszállott.

A gépíró nő kibontja a haját, bekapcsolja a rádiót, megszólal egy sláger (Ákos Stefi). A Gépíró nő odalép Piroskához, gyengéden elveszi tőle a paksamétát, és Farkas kezébe nyomja. Aztán fölsegíti Piroskát, átkarolja, lassan, táncszerűen átvezeti a Nárcisz presszóba.

NÁRCISZ PRESSZÓ (1968)

Farkas felegyenesedik, megnyújtóztatja a testét. Helyet foglal az asztalnál. Rubin jön be, odaül hozzá. Szól tovább a sláger, táncol a Gépíró nő Piroskával, vörös neonfényben.

RUBIN: Tudja, mit gondolok én?

FARKAS: Maga az író, magának szőrös a nyelve. Mondja maga. Na, mit gondol?

RUBIN: Azt, hogy egy szó sem igaz ebből az egészből. Hogy az oroszok voltak. A Piroska csak segített eltüntetni a testeket. Bűnsegédi bűnrészesség, vagy hogy mondják. Ennyi. Maguk meg beleverték, hogy az egészret vegye magára.

FARKAS: Maga csak tudja. Nemesak okos, hanem még Pestről is jött. Akkor figyelje csak, írókám, miféleképpen hogy megy ez. Figyelje ezt a kézírásos vallomást. *(fölvész az asztalról egy darab papírt)* „Emlékezetem szerint úgy öt-hat évvel ezelőtt az ócskapiacra vettem ilyen 20 filléres regényeket, és az egyik könyvben arról írtak, hogy a férfi és a nő mit csinálnak... és ezek után kíváncsi voltam, mint lehet, és hogyan. Később...”

Piroska abbahagyja a táncot. Feléjük fordul, közelebb lép. Komolyan szólal meg.

PIROSKA: Később fogtam sok ilyen macskát, és a lábát összekötöttem, és összetettem a macskákat, kivettem nekik, és láttam, hogy azoknak ilyen hegyes piros volt, aztán odatettem a koca macskáéhoz, de én ezt nevetségesnek találtam, a macska megcsikart, és akkor én a földhöz vágtam, mire meg is dögölt.

RUBIN *(ordít)*: Elég!

Fölborítja az asztalt, minden fény kialszik, elnémul a zene. Farkas lámpát vesz elő, nyugodtan, tűnődve világít Rubinra. Szájába tesz egy szál cigarettát.

FARKAS: Elég. Hát, igen. Tudja, Rubin elvtárs, egyszer egy ilyen megbízható elvtárs főntről, más megbízható elvtársakkal, eljuthatott a Koponyák hegyére. Tudja, hol van az?

RUBIN: Izraelben.

FARKAS: Naná, hogy tudja. Szóval, volt ott egy ilyen vezetés az elvtársaknak. Egy ott élő szerzetes csinálta, valami franciskánus. Olasz. Na. Annak az volt a dolga, hogy elmesélje az egészet. Az egész keresztrefeszítést, mindent. Már negyven éve csinálta, mikor az elvtársak megjöttek. Olaszul, persze, de az elvtársakkal meg volt egy tolmács, úgyhogy értettek, szépen, mindent. Itt állt a római katona, mondta a szerzetes, itt meg Mária Magdolna, így nyújtották föl lándzsán az ecetet satöbbi. Szóval, elég az hozzá, hogy szépen elmutogatta az egész históriát. És amikor vége volt, tudja, mit mondott?

Rubin megrázza a fejét.

FARKAS: Ki tudja? Talán igaz. Ezt mondta a végén! Negyven év után! Az elvtársnak, aki mesélte, annyira tetszett, hogy olaszul is megtanulta. Úgyhogy én is tőle. „Ki szá? Forsze e véró.” Már, ha jól utánzom, ahogy az elvtárs utánozta.

Megrázza a paksamétát, komótosan félbehajtja.

Elég. Hát igen. *(gúnyosan utánozza Rubin korábbi mondatát)* „Tudja, mit gondolok én?” Azt, hogy maga belesett egy fölakasztott kurva fényképébe. Halálosan. *(röhög a saját viccén)* Szép pár lennének maguk, különben. A Piroska is csak hullákat tudott szeretni. *(Rubinmak adja a papírcsomót)* Ezt meg majd úgyis végigolvassa egyszer. Kész regény.

Farkas kisétál a presszóból.

AZ ÍTÉLET

Jancsó Borbálát kivéve az összes szereplő bevonul. Felmennek az emelvényre, csak a lábukat látni. Piroska ugyanabban a pózban ül, a léptek zajára felnéz.

BÍRÓ: Vádlott, álljon fel.

Piroska föláll, rendbe szedi a ruháját. Vigyázban áll. Nagyon sápadt. Néz, felfelé, a fénybe.

BÍRÓ: Első rendű vádlott Jancsó Ladányi Piroska Mária bűnös: öt rendbeli gyilkosság büntetében, egy rendbeli gyilkosság büntetének kísérletében, öt rendbeli rablás büntetében és egy rendbeli csalás büntetében.

Oldalról, mintha belökték volna, Piroska mellé esik Jancsó Borbála. Föláll. A lány mellé lép. Piroska nem néz rá.

BÍRÓ: Másodrendű vádlott Jancsó Borbála Törökszentmiklóson 1909. május hó 1-jén született törökszentmiklósi Vöröshadsereg útja 171. szám alatti lakos bűnös: egy rendbeli ifjúság elleni büntetben, és egy rendbeli társadalmi tulajdon elleni lopás büntetében.

Ezért a megyei bíróság első rendű vádlott Jancsó Ladányi Piroska Mária terheltet összbüntetésül halálbüntetésre, a másodrendű Jancsó Borbála terheltet pedig összbüntetésül kettő évi és hat hónapi börtönbüntetésre ítéli.

Piroska lázasan keresi a nézők tekintetét, amennyire a vezetősíj engedi, egyikhez-másikhoz közelebb is lép.

PIROSKA *(egyre elkeseredettebben kiabál)*: Szeretném, ha másik ítélet lenne. Eddigi vallomásaimat megváltoztatom. A valóság az, hogy az anyám is tudott a tetteimről. Egy Veres András nevű férfi egy ízben nálunk étkezett, és az étkezés után fuldokolni kezdett. Megkérdeztem anyámat, amikor a férfi elment, hogy mi lett volna, ha itt nálunk megfullad. Azt mondta, hogy belöktük volna a kútba. Ez jutott eszembe, amikor a Marikával összeszekerültem. A ruháját eldugtam ugyan, de a cipőjét hordani kezdtem. Az anyám meglátta, megkérdezte, honnan van. Megmondtam, hogy a Marikáé, de azt nem, hogy meg kellett ölni ezért. Később Anyámmal égő papírt dobtunk a kútba. Akkor meglátta a holttestet. Azért öltem meg a Marit, mert a

pénz kellett. Mert volt neki négy forintja, azért. Az anyám elvette. Attól fogva Anyám nekem segédkezett. És ez így volt mindegyik ügybe. Így történt, ahogy most mondom. Nem a nemi dolgok miatt. (Az örök kivezetik őket.) Én az Anyámat szerettem, de ő nem szeretett engem. (Hisztérikusan üvölt) De hát ő tehet mindenről! Ő csinálta az egészet! Hát a drótot is ő lopta, nem csak a zsinórt!!

SIRALOMHÁZBAN

Piroska vakító fényben ül egy kis asztal mellett. Bundás nyit be a zárkaajtón.

BUNDÁS: Megkérdezem, Ladányi Jancsó Piroska, mit kíván vacsorára?

PIROSKA: A kislányom elhozzák?

BUNDÁS: Arra nincsen idő. De a kislány nagyon jól van. Legyen nyugodt. Szóval, mit küldessek vacsorára? A kedvenct szokták, ha lehet.

PIROSKA: Semmit. Nem vagyok éhes. Ha a kislányomat elhozzák, őt megkínáltam volna máglyarakással. Énnekem nem kell enni.

BUNDÁS: Jól meggondolta?

PIROSKA: Igen. Meg. Csak hagyjon.

Bundás kimenne, de Piri utána szól.

PIROSKA: Várjon! Mégiscsak kérek. Adjanak egy pár könyvet.

Feláll az asztal mellől, hirtelen jött szenvedéllyel beszél.

PIROSKA: Olvasni nincs idegem, csak úgy belelapozni. (tébolyultan) Ezért kellene több könyv! Ha lehet, sokat kérek! Adjon egy nagy kosárral! A

gyereknek meg almát! Kell a vitamin!

Bundás órnagy figyel. Arcán látszik mély hite, hogy a halálraítélt már nincs egészen észnél. Barátságosan bölint.

BUNDÁS: Jó, majd küldök egy párat!...

Kimegy. Valahonnan föntől zuhogni kezdenek a könyvek. Piroska megszállottan lapoz, mintha valami fontosat keresne, mondatfoszlányokat olvas fel, innen-onnan. Aztán a Gullivernél köt ki, fölolvass belőle egy hosszabb mondatot. Végül egy albumot lapozgat. Hirtelen szinte örült fájdalommal tükröz az arca.

PIROSKA: Tessék elvinni!...

Karácsonyi Borbála lép be, egyenruhában, egy mosdótállal a kezében.

KARÁCSONYI BORBÁLA: Pirikém, nyugodj már meg...

PIROSKA: Nem bírom én már magam... Jaj, nem bírom el magam!

KARÁCSONYI BORBÁLA: De hát miért csináltad? Meddig csináltad volna?

PIROSKA (halkan): Százig.

KARÁCSONYI BORBÁLA: Pirikém, legalább mosakodjál meg, nem szabad így kinézned.

Piroska feláll. Borbála önt neki vizet. Piroska leöblíti a kezét, az arcát meg a nyakát, de a szappanhoz nem nyúl. Teljesen levetkőzik, beáll a lavórbá. Karácsonyi Borbála feláll, és ráönti a maradék vizet Piroskára. Borbála fésűt keres. Rubin lép a jelenetbe, felajánl egyet a belső zsebéből.

KARÁCSONYI BORBÁLA: Bevizezem kicsit a fésűt, hogy valami formája legyen.

Borbála gondosan megfésüli, aztán visszaadja Rubinnak a fésűt.

VESZTŐHELY (1954)

Piroskát Karácsonyi Borbála és Bundás vezeti ki a veszthelyre. Erősen fogják, nagyon tartja magát, rendesen lépdel. A segédek föltuszkolják a nézőtér feletti emelvényre vezető létrán. Rubin és Farkas a Nárcisz asztalánál ül, onnan nézik végig a kivégzést. A veszthelyet a nézők feje fölé építették. A segédeknek csak a lábát látjuk. Szétnylik a csapóajtó, Piroska felakasztott teste a nézők közé zuhan, himbálózik a kötélen, nem mozdul többé. A segédek leeresztik a földre a megoldott kötéllal. Ekkor látszik, hogy fejére már korábban zsákot húztak. Rubin és Farkas föláll, fehér köpenyt húznak. Ellenőrzik a halál beálltát. Két fegyőr a lábánál fogva kivonszolják a lány holttestét.

A FÉNYKÉP

Rubin elegáns öltönyben, Piroska fehér ruhában ül a kanapén, az üveg mögött. A lány a férfi vállára hajtja a fejét. Rubin újságot lapozgat. Pillanatfelvétel egy boldog házasságból, mozdulatlan emlékké merevednek.

RUBIN hangja: Megszerettem egy gonosztevőt? Amikor a képeskönyvet lapozó gyerek álmában találkozik a valódi farkassal, aki vad és vérszomjas, de mellette szeliddé válik, hozzásimul és hagyja magát megsimogatni, csakugyan szereti azt. De bűnös álom ez? Nem egy büntelen állapot képe inkább? Nem egy olyan világ utáni sóvárgás, ahol nincs félelem? Ahol a farkas is jó?

A félelemről

*Haláloed óta először álmodtam rólad.
Vékonyan, összetörten, beesett arccal
ültél egy karosszékben. Nem hasonlítottál
életbeli magadra, de tudtam, hogy te vagy az.
Megérintettem a vállad, meg se rezsentél.
Nem szólítottalak meg. Találkozásnak ezt
nem nevezném. Míg éltél, a csönd volt
a nyelvünk, de a csönd, amit hagytál,
veszejtő rémekkel teli. Ha beszélhetnénk,
a félelemről kérdeznék. A félelemről,
ami haláloed után átköltözött belém,
és diónyi daganatokat növesztett.*

Fél levegővel

*Betegség idején, fél levegővel sétálni újra.
Amint kitárom az ajtót, ömleni kezd a táj.
A hóval lepett, zöld és rozsdaszínű
tujaágak egymást keresztezve, kuszán
hajlanak a súly alatt. Hátrébb egy fekete
fóliába csomagolt szobor. Baleset után
a halottakat szokás ilyen fóliával letakarni.*

*Minden felület nedves és fényes.
Lábam előtt egy szánkó ezüstrnyoma.
Vékony, sófoltos cipőmben lépdelek,
idegen férfi a túlontúl rendezett tájban,
félúton az ukrán puszták és a rémeket
szülő német erdők között. Kabátomon
fagyos szél fúj át, zörgeti a fákat.*

*A tó az első jégre vár. Még egy-két
éjszaka, és a part felől duzzadni kezd.
De mindez talán csak, mint a láz,*

*emlékeztetni akar valamire. A tájban
észrevétlen növekszik, ahogy bennem
nőttek a kóros daganatok, a rejtőzködő
vágy, mely a távolságokat hirtelen letörli.*

*Így rólunk talán mégis a varjak tudják
a legtöbbet. Itt ülnek most is körben
a fákon, és nincsenek ellenük érveim.
Mit ér tudni, hogy minden szerelem
a kezdetekből való? Mit ér tudni, hogy
az idők végét hiába hordják magukban?
Az ő türelmük minden időt fölemészt.*

„a Minden állat dicsér nótájára”

*Ó, én édes hazám, te jó... Magyarország –
Sok hócipő tele; teli van a porzsák:
Mivé lettél immár, s kit túrsz meg kebleden;
Ha végignézek rajt', bánat eledelem.*

*Könny lenne italom, ha belegondolnék,
Csak hát megrogytam már enélkül is oly rég.
Magyar magyart gyűlöl, s szent ügyre hivatkoz';
Gógöt, cinizmust ölt új-úri divathoz.*

*Ki ezt keserűli, az se talál pár(to)t –
Annak van köpenye, aki jókor váltott;
Nem szabadság-angyal, aki alászállott;
Ázzak inkább, mint hogy zászló alá állok.*

*Balassi és Ady, Dsida, Vajda János...
Ki kopogtat, vajh, a jövő ajtaján most?
Ki perel jussáért, az szép reménységért?
Ki maradt, s mégsem fest új uraknak cégért?!*

*Vezetőjelölt nincs, ki nem dörzsöl markot.
Véget sose érhet, ami eddig tartott?!
Remény útján nem jár se mamusz, se szandál;
Számít még, hogy a nép fásult avagy skandál?*

*Sok szép kenőpénz van vagyionba építve;
Fejet ki kapna föl vesztegetés-hírre?
Foltozott valaha Péter halászhálót?!
Nem az Úr angyala, aki alászállott.*

*Ki vagyok én neked – édes hazám, mondjad.
Holdkórosok egye, kik ébren álmodnak?
Zseb-Don-Quijote, ki azt hiszi, csatát nyer?
Nyert már a sok Isten-fölvitt dolgú káder.*

*Előbányászták a penészes lomokat,
Azzal cifrálnak – a kor visszatolat.
Kormány-tört bárka merül el a ködbe –
Szomorú színjáték; nyers erő mögötte.*

S ha mégis kitetszik álság, önzés, érdek,
Kit gyűlölni lehet, van abból tömérdek.
Van gyűlölt idegen, bőven »bűnös kaszt« még –
Cigány, zsidó, oláh, arab, jenki, azték...

Újdon urak alatt süpped be a karszék –
Számít, hogy mi van bent, míg a kirakat szép??
A lapulók között sarc s szegénység csap szét;
Fél-üres poharak; tele van a csapszék.

Hogy milyen jó nekünk, médiából tudjuk,
Szabad őseinknek most, vajh, lehet nyugtuk??
Aki [kém!] rátermett, az lódít, no meg hódít;
Vén vagy sültbolond, ki beteget itt gyógyít.

Esélyeink (hagytuk!!) már eltékozolták –
Édes hazám – ó jaj! – te vagy az a porzsák!
Nevedben bár sokan rontást énekeltek,
Mert még van magyar szód, én azért szeretlek.

Zsómama

*Hintáztunk a kertben,
je me balance, tu te balances,
mondtad, kinevettünk,
hiába jártál a Sorbonne-ra,
nem tanultunk meg tőled franciául.*

*Neked is a hintázás jutott,
egyensúlyozni, megfelelni
két hatalomnak,
anyának, szentegyháznak.
Egyenrangúnak lenni
lett volna nehezebb,
kitölteni épp annyi teret
(mindegy, másnak evidencia,
nyilván láttad a tanklekkülettűeket,
a tankokról nem is beszélve),
csak épp annyit, ameddig kilengsz.*

*Ismeretlen, nehézsorsú,
segítségre vágyó vagy
simán visszaelő
embertársak terheit vinni
válogatás nélkül,
ehhez kellett volna apácának lenned,
és akkor nincs két saját gyerek
lelkifurdalása.*

*Na de a szabadság.
Életed gondolkozás nélkül
kockáztatni más sorsúakért,
lázadni rád mért helyzetekben,
vergődni házasságban, kitörni,
mások gyerekeit tanítani,
amibe kezdteél, abbahagyni –*

*És erre emlékszel?
„Én a metró alá ugrom!”
„Jó, de az úton nézz körül,*

Mama.”
És visszajöttél nevetve,
hogy mégis szeretnek.

Ez még hozzájött
a mégse-hiába hármás
francia mottóhoz,
liberté, égalité, fraternité,
a humor hintája
visszarántott,

tu t'es balancée, tu l'as balancé –
hintáztál egyensúlyban
öregkorodig.

(Mellékdal)

„A serpenyők mozognak, az angyalok
Túlvilági magaslatokba feszülnek.”
(Seamus Heaney: Megmérétni)

1.

Hogy mondjam meg helyette,
illúzió volt-e, hogy ha mindent megcsinál,
segít, megír, hoz-visz, meghallgat,
az kiváltja, hogy ezért pénzt nem adnak,
és nem annak látják majd, ami,
zilált, kopott, furcsán önérzetes,
frusztráltan jó és magában megingott
öregasszonynak?

2.

Ingyen németlecke,
magyardolgozat
későbbi lesajnálók
alkalmi megmentésére,
használati utasítás
szótárral, hollandból,
a Zsó szeret cipelni –

*A fényképarcon derű és rajongás,
a rossz pillanatokról
nem készült felvétel.*

*Ki tudott a konvertálhatatlan
tálemekről? Csak az inflációs
jótétemények látszottak,
az adósság belül keletkezett.*

*A felületen kibukás,
bocsánatkérés, penitencia,
aztán a rendezett, kifogástalan
álarcú közészer rendreutasításait
belső alázattal túrni
a következő kiakadásig –*

így is lehet, legfeljebb nem okulnak.

3.

*Ha valami nem áll szilárd alapon,
ha nincs behúzva, gyerekrajzon a talaj,
ha nem képviseli az ember önmagát,
mit képviselhet akkor?*

Raymond bicaján

*Miközben a busz, amelyen ülünk
átszelte a kopár parkot Blackheathben,
a nagynéném elmesélte, hogyan
rodeóztak Raymonddal a bicaján,
amikor a napok még hosszabbnak tűntek.*

*A nagynéném úgy emlékszik,
minden utca irányítószáma x-szel kezdődött.
Egy fűzfa Bellinghamben, hátsó udvarok,
körutak, múltak, emberi életek, neonfények
rángatóznak a szőnyegen a fotók kusza leosztásában,
mint ferde képkivágások egy némafilmből.
Dolgok, amelyek voltak, amelyekből lettünk.*

*A DNS-menet, ami vagyunk,
két másik ember egy-egy fele,
és ötször körbeéri a Földet.
Hát egy félkromoszómányi göndörületként
én is ott zötyögtem valaha
a blackheathi parkban, Raymonddal a bicajon,
estefelé, amikor borostyánba borult
Woolwich.*

Születési hely

*Tabuváros
egy útlevel hátsó oldalának rejtekében –
emlegetetlen.
Cifra kis Párizs,
fényes sebhely a Morecambe-öböl barna lapályán.*

Susie Gordon Sanghajban élő költő, író, újságíró. 1981-ben született Északnyugat-Angliában, 2008 óta Kínában él. *Peckham Blue* című első verseskötete (2006) után a *Harbouring* megjelenés előtt áll, jelenleg harmadik verseskönyvén és egy regényen dolgozik. (*A ford.*)

Gyakran láttam a southporti sétányról,
osztálytársakkal mászkálva a szeles tengerparton
– boltok és titkos cigaretták közepette –,
hunyorognom kellett,

hogy a távolság miatt alig hihető torony
homályos ceruzacsonkja előderengjen.

A Fénykarneválban araszoló kocsisor egyik hátsó ülésén
azon gondolkodtam, anyám vajon ott lakik-e még.

Cifra, tragikus,
villamosvonalakkal megjelölt,
villanyoltáskor eldobott város,
szomorú, öreg Havisham.
Vendégszobák, vasrácsos ablakú torony,
karamellaszagú, ragacsos cukrászdák,
kaszinók, ócskások,
égtömbök, hullámvasút- és sirállyikolyok –
a sétányon ők ketten,
a móló mellett, ezerkilencszáznolcvanvalahányban:
a lány könnyű nyári ruhában, a férje menő vékony nyakkendőben,
és én,
a részösszegük.

KŐRIZS IMRE fordításai

Lila csík, fehér csík

részlet

A Pesti Evangélikus Egyház Deák téri Egyházközössége nem vesz tudomást nagyapám 1989-ben bekövetkezett haláláról, postai küldeményeken keresztül rendületlenül tájékoztatják őt az aktuális eseményekről, immár másfél évtizede, szakadatlanul, többször elhatároztam, hogy értesítést küldök nekik, szólok, köszönet mindenért, nagyon kedvesek, de sajnos ő már nem él, aztán valahogy sosincs szívem, hiába tartom kezemben a telefont, megvan a szám is, beüthetném, mégse teszem, olyan, mintha azzal veszíteném el végleg, sőt, én ölném meg, így meg mint ha lenne még, százöt éves, a napokban adventi levél érkezett a nevére.

Ismeretes, általában milyen szép sikerrel gyógyít az idő, az embert egy ideig bánat gyötri, ha meglátja például egy borítékon annak a nevét, akinek a postaládán már nem tudja, később aztán inkább valami mosolygós, finom édességérzet önti el, ez esetben az élés az igazi igazság, az enyém legalábbis, én abban nőttem fel, hogy ő van, ez a megingathatatlan alaphelyzet, innen kezdődhet a tárgyalás róla Istennel vagy akivel kell, lehet. Néha halált hoz az élet, tudom, mégis halás szívvel köszönöm a Deák térieknek a felülbírálat, nem fogok telefonálni nekik, minek zavarjam össze őket.

Apró fekete imakönyv fekszik előttem, 1932-es kiadás, megjelentetője azonos a küldemények feladóival, itt még Pesti Evangélikus Magyar Egyház megjelöléssel szerepel, de a Deák teret is feltüntetik a pontos betájolás kedvéért, akkor még negyedik kerület, ma ötödik, a negyedik most Újpest. Valamivel több mint röpke nyolcvan év telt el a könyvecske és az adventi levél kinyomtatása között, az imakönyv a nagyapámé lehetett, esetleg a nagyanyámé, vagy közös, családi, nemrég került elő egy doboz mélyéről, nem láttam gyerekkoromban, az sincs előttem, hogy templomba mennek, még csak az se, hogy imádkoznak, látványosan semmiképpen nem tették, vagy anélkül élték le felnőtt életüket, vagy titokban fohászokdtek, közben csinálták a dolgukat, volt elég, huszadik század, tették, amit kellett, lehetett, többek között felnevelték apámat, beteg bátyját, a nagybátyámat, utolsónak Atit.

Majdnem minden létező helyzetre és eshetőségre felkészültek az alkotók, ezért mindenféle imádság olvasható a kis könyvben, *esküvő előtt, templomból kimentet, a jóság lelkéért, vasárnap este, újjászületésért, ellenségeinkért, önmegtágadásért, beteg gyermekért*, utóbbi fejezetet biztos nézegették eleget, éppen a megjelenés évében született meg a nagybátyám, *vesd mérlegre zsenge voltát, emberi gyarlóságait és mikor bűnét megbánva, kegyelemért imádkozik hozzád s gyógyulást kér tőled, hallgasd meg őt s adj neki szabadulást*, a nagyapám nevét viselte, születésekor történt a bal eset, pedig országos hírvő orvos segédkezett, helyrehozhatatlanul rontott el vala-

mit, többször hallottam a történetet, szülőcsatorna szerepelt benne, meg a kihúzás pillanata, a legnagyobb doktorokkal is előfordul ilyesmi, hibaszázalék, a nagybátyámnak nem volt bűne, nem lehetett, nem volt mit megbánnia.

Kiskorában azt mondta az öccsének, *te majd tanulsz, ha nagy leszel, én nem tudok, az én fejem rossz hozzá, én majd dolgozom*, így is történt, hajnalok hajnalán indult munkába, idősödő felnőttként is, végig a szüleivel élt a lakásban, amelyben most én, hogy is költözhetett volna el, a sokat emlegetett ablakból nézett utána a nagyapám kora reggelenként, felkelt hozzá, előbb, mint a nap, a nagybátyám egyébként kiválóan sakkozott, még versenyt is nyert a munkahelyén, szerette mindenki, csak jóság volt benne, pihenésképpen az ágyában negyvenévesen is spirálfüzetbe írogatta reszkető kézzel, nagy gonddal, figyelemmel a betűcskéit, mint egy kisgyerek, mert úgy tudta, többnyire ugyanazokat a betűket, főleg e-ket és l-eket egy teljes lapra; tőle nem messze, a szoba sarkában, barna szekrényben laktak Ati focis spirálfüzetei.

Anyám és a nagybátyám nagyon szerették egymást, holott nem voltak vérrokonok, a tiszta szíveik találhattak egymásra, most látom csak, az imakönyv végébe belerajzolta ügyetlen betűivel, remegő vonalakkal a nevét, nem anyámról beszélek, neki katolikus imakönyve volt, de ez annyira mindegy, le sem kellene írnom, a nagybátyám neve alatt ott van apám szignója is, szintén gyerekírás, csak sokkal rendezettebb a másiknál, a negyvenes években autogramozhattak bele a könyvbe, fölötte a nagyapámé, ő szép, díszes kezdőbetűt kanyarított a neve elejére, tizenhat voltam, amikor nagybátyám szabadulást kapott, kórházban érte a halál.

Anyám látogatta őt a legvégén, egy ideje sejthető volt, hogy nem jön többet haza, nagyapám és nagyanyám elsőszülött gyerekét temette el, utóbbi nem volt ott a szertartáson, azt mondta, nem bírja az ilyesmit, azt hiszem, aznap a feje is fájt kicsit; nem gondolom arányos büntetésnek, hogy később apámat is elvesztette, két gyerekét egy anya, más kérdés, hogy arra a temetésre sem jött el, talán szédült, komolyabb front lehetett.

Nem tudom így utólag, nem színtiszta menekülés-e nekem akkoriban a foci, az Újpest, Töröcsik, egy virulens, ünnepélyes, boldogságos másik élet, ugyanakkor ha annyira fontos nekem ez az önkéntes szecesszió, papírforma szerint színésznek kellene készülődni, már csak a hagyományok miatt is, nagyanyám és apám is kacérokodott a gondolattal, bennem fel nem merül, mindenesetre komoly befogadást érzek ennek a másik világnak, a focinak, az Újpestnek, Töröcsiknek a részéről, érthető talán, miért lenne elképzelhetetlen egy Fradiba igazolás áruvás, de hát nem menekülés-e minden azóta is, van, hogy az ember az igeneket nem tudja jól, inkább csak azt, mit nem akar, szerencsés személyiségjegy ez bizonyos döntéshelyzetekben. Szavazásokkor például mindig van legkisebb rossz, a magyar ember úgysem választ, hanem talál, megy a legkisebb ellenállás felé, szerelmi ügyekben sem haszontalan a nem tudásának a képessége, az igeneket több bizonytalanság előzi meg, kivéve, ha nálam hatalmasabb erő terít le, nem csak szerelmi téren egyébként, Töröcsik is leterítő erő, azt kellene megfogalmaznom, mitől, de ez a legnehezebb, mert nincs benne racionalitás, mindazonáltal ezzel foglalkozom, megkísérlek szavakat találni megfoghatatlanságokra.

Mennyivel egyszerűbb feladat jutott neki, választott pályájának a játék a lényege, a kreatív problémamegoldás, az örömszerzés, miközben a sportág termé-

szetéből adódóan mások ebben gátolják, falakat emelnek elé, ezeket kell levernie, átugrálnia vagy megkerülnie, küzdelem, ehhez viszont nem passzol az alkata, az örökös felrúgások olyanok lehetnek, mintha írás közben folyamatosan a kezemre basznának, meddig bírnam vajon, kinek hol húzódnak a határai, vagy ami fontosabb, milyen súlyú keresztet képes cipelni, szelíd, halk nagyapámnak beteg gyerek és furcsa feleség jutott, Atinak korai árvaság, anyámnak a család összes terhe, különös anyóssal súlyosbítva, hol vagyok én tőlük a magam kis bajjaival, egyébként meg éppen a keresztet kell megköszönni leginkább, *Uram, aki mondtad: az én igám édes és az én terhem könnyű.*

Átláthatatlan dolgokkal foglalkozunk, ez közös vonás bennem és a kilences számmal játszóban, egyikünk se fát vág vagy dobozokat hajtogat, azok tiszta ügyek, megfoghatók, mérhetőek, mi hangulatokkal dolgozunk, én szavakkal, ő labdával, ott mondjuk van gól, de az ő játékának speciel nem az a lényege, nálam még az sincs, gól, ő csapatban van egyedül, én teljesen, nagy egyezéseken belül jelentősek tehát a különbözőségek, azokon belül vannak vonzások és vannak taszítások, nem erőltetném erőteljesebben a párhuzamokat, ráadásul időben sem vagyunk egymás mellett, nem beszélve az egyensúlytalanságról: én gyerekként élvezem, amit csinál, ő nem, amit én, kivételt a cikk képez, bár az meg róla szól, az egyetlen, amely tetszik neki, ha igaz, amit a koppenhágai igazmondó mond.

Akárhogy forgatom, több a különbség az azonosságnál, a legfontosabbak egyike, hogy kiskorom óta lelkiismeretesnek gondolom magam, ő viszont lázadó, nem súlyosan, de az, bohém Beatles, mindenki Beatles akar lenni, csak nem tud vagy nem mer, közben meg az is jó, amikor kiderül, normálisak ők is, hülyülnek csak, mert feldolgozhatatlan a helyzetük, meg mert a zsenik mindig játszanak, Ronaldinho ritkán vicserog, és van lelkük, az egész csak úgy érdekes.

Valami hasonlót akarok belelátni a kedvencembe én is, olyasmit, hogy nagyon is lelkiismeretes, csak megtesz mindent, hogy ez ki ne derüljön, valójában azonban tékozló fiú, azokat mindig jobban szeretik a simán jóknál, amolyan mégis-srác, muszáj-Herkules, herculeség nélkül, amikor néha becsúszik egy-egy meccsen, elalélok a gyönyörűségtől, hajt ő is, akarja, láthatja mindenki, aki basztatja őt, örül ő is a góljainknak, viszont hagyják ezzel békén, érzelmet ne lássanak rajta, szégyelli, ne hatódgassanak meg folyton azon, amit csinál, értem ezt, ismerem az érzést, önkéntelen védekezés, olyasmi, hogy a mellemre ne fekdjön senki, legalábbis a szív oldalára.

Azt kérdezi a lány, aki szarvasagancsot hoz a lakásomba, mert magamtól úgyse vennék növényt, milyen volt a lányom szalagavatója, morgok valamit, hogy jó, szép, igen, táncoltam vele, persze, az istennek nem mondanám, hogy büszke vagyok, mint egy állat, örökölt probléma, az apám felől jöhet, miközben az ő szeme gyakrabban lett könnyes semmiségektől, mint anyámé, olyankor krákkogott, ilyenkor én igyekeztem diszkréten nem észrevenni, mi történt, a szüleim kedvenc közös dala a *Te szeress legalább* volt, csodálatos önleleplezés, *kinek is kell egy tüskés, bolondos figura, ki a szívét letagadja, s nincs bájos mosolya.*

Nem az én időszakom, ez még a hatvanas évek, ki lehetett az a Mikes Éva, ilyen nevű előadóról nem hallottam gyerekként, márpedig ő éneklte a dalt, van Mary Zsuzsi-s verzió is, ő a szeress szót hangsúlyozza a refrénben, súlyos félreértés, létezik még egy Koncz Zsuzsá-s feldolgozás, ő mindkét értelmezést bele-

énekli, kinek melyik tetszik, válasszon, párhuzamosokból áll az élet, érzésekben mindenképpen, sőt, ha nem megyünk bele alaposabban, az mondható, csak azok vannak, párhuzamosok, össze nem érések, egymás mellett haladás.

A másik nagyapámat nem ismertem, meghalt, mielőtt megszülettem, a másik nagyanyámat igen, édes, drága, apró asszonyka, amikor neki is jut hely az autóban a telekre menet, minden út során megcsodálja a már gyerekfűlnek is rémesen hangzó „Elfekvő” melletti szépséges tulipánfákat, egy másik helyen automatikusan felkiált, a *fáim*, idős korára a lánya is növényérzékeny lesz, ez a nagymamám csendes, mélyről szeret, a kert viszont, ahová járunk vasárnaponként, csupa durvaság, összeeszkábált pingpongasztallal, tömzsi, vad fákkal, lengőkuglival, ami kemény és veszélyes.

Ha megy velem a hinta, hátul a barack-, elől az almafát tudom rugdosni, ott találkozom először igazi elhülyüléssel is, a szomszéd Józsi bácsi egyszer csak piromániássá válik, váratlanul felgyújtja a meggyfánkat, következő héten a pingpongasztal helyén is hamvakat találunk, a biciklik sincsenek sehol, Rózsi néni, a felesége lesütött szemmel pironkodik, ő általában házi készítésű süteménnyel kínál minket, tudvalevő azonban, hogy azokat jó eséllyel agyonszarja a konyhai ketrecéből rendszeresen kiengedett papagáj, de rosszat kinek akarnak ők, senkinek, ők se, hát még az engem szorosan körülvevők, milyen óvott az én gyerekkorom összességében, az imakönyv felkészíthetne az életre, de nem olvasom, csak most, *a rosszakarat több bajt okoz e földön, mint az idők mostohasága, a betegségek keserősége és a gondok terhe együttesen. Azért kérlek, Uram, a szíveket formáld át, hogy ne akarjanak rosszat; a lelkeket teremtsd újjá, hogy ne járjanak a gonosz indulatok nyomában*, a rossz megfoghatatlan, érthetetlen, távoli dolog ekkor még, és halál sincs a közelemben, talán éppen Józsi bácsi lesz az első, akinek a temetéséről hallok, utolsó kívánsága az, hogy ne Rákoskeresztúrra vigyék, közel a reptér, hangosak a gépek, nyugodtan szeretne pihenni a sírban, mennyit röhögünk ezen anyámmal, a könnye is kicsordul, valami zavart azért érzek ekkor benne is, magamban is.

*

A relikviák egyben referenciák is, a mindent túlélte tárgyak kapcsán végiggondolható, fontosak-e még, képes-e az ember bizonyos szinten gyerek maradni, mélyen magában, az őszinte tartományban, a lelkével senkinek nem kell elszámolnia, legalábbis egy darabig, nem érzelmi intelligencia szempontjából érdekes a kérdés, úgy sokan képesek, az nem is jelent feltétlenül jót, inkább a naiv feltételnélküliség léte vagy nemléte kérdés, van olyan, vagy már elveszett, tud-e még mérgezetlen jószándékkal nézni valamit, bármit, semmin nevetni, játszani boldog szeretőt, színlelni sírást, nehéz, hiszen ha felnőtt már, túl sok mindent tud, azt is minimum sejti – ha nem egyenesen bizonyos benne –, hogy a saját vágy, a saját elképzelés nem terhelhető másra.

A beragasztott meccsekről szóló tudósítások alapvetően szövegesek, van ezenkívül a gombfocijátékos képem, kissé halovány fotóval, lóg továbbá egy nyilvánvalóan őt ábrázoló focistás faliszőnyeg az előszobában, és egy alátét is morcoskodik az arcképével a konyhaablakban, ennyi a leltár, ennyi maradt. A

gombfoci rég vásárolt termék, a szőttes viszont viszonylag új, egy-két éves szerzemény, vidéki futballöltöző-folyosóról lett leakasztva, majd elkunyerálva, az alátét születésnapi ajándék a szaladós lánytól, háromból kettő nem gyerekkori tárgy tehát, a kék és a szürke, fotókkal sűrűn telerakott album azonban igen.

Színészbarátommal ülök abban a zuglói vendéglőben, amelyikben ő a saját ragasztmányait mutogatta albuma hősének, mert neki is van, albuma és hőse is, ugyanaz, mint az enyém, rajongó kissrác volt ő is, most mérjük össze a kincseinket. Egyelőre csukott állapotban fekszenek az asztalon, nem kezdünk még bele, várunk a másokra, izgatottan, ilyenek lehettünk tízévesen a nagy meccsek előtt, akkor még nem ismertük egymást, húzzuk az időt kicsit, mesélek pár szót a faliszőnyegről, bizonyára egyedi példánnyal rendelkezem, sajnálom már, hogy nem hoztam el, csak le kellett volna akasztanom az előszobában.

Kézzel, nagy munkával készülhetett, nem tudni, ki az alkotó, nyilván nő, anynyira ügyes a végeredmény, fotóról dolgozhatott, nincs más magyarázat, olyan élethű minden milliméter, Törőcsik piros-fehér-zöldben vezeti a labdát, a legjobb korszakában szerintem, olyan 77-es mozzanat lehet, a neve ugyan nincs ráírva, de kilométerekről üvölt, hogy ő az, jellegzetes labdavezetés, könnyedség látszatát keltő rendezettség, mégis csupa szabálytalanság, összetéveszthetetlen fej- és kéztartás, lobogó haj; Columbo hadnagy, illetve a magyar hangja bizonyára azt mondaná a szőttesre, *fantasztikus* munka, nemcsak eltéveszthetetlenül felismerhető az ábrázolt személy, de benne vannak a legfontosabb személyiségjegyek is, laza, mégis koncentrált.

A szemben ülő színész szintén híres magyar hang (is), mások mellett Bobby Ewingé, sört iszunk, nagy levegőt vesz, itt a pillanat, nem halogat tovább, óvatosan felém fordítja az albumát.

A vendéglő nincs messze a lakhelyétől, fotóink féltett főszereplője is errefelé él, ekkor még nincs kórházban, de már az édesanyja nélkül vegetál, túl van a szakállas időszakon, feltűnhet bármelyik percben, hiszen néha járja a környéket, bár itt mostanában már nem látják szívesen, finoman kitiltották nemrégiben, nem bántott senkit, nem okozott botrányt, csak csúnyán lett rosszul egy asztalnál, beszélgetőtársam akaratlanul is a szemtanúja volt az eseményeknek, csóválja a fejét, azt mondja, kellemetlen, kínos, méltatlan pillanatok voltak, de látta őt ugyanitt jókedvűen is, például amikor megkérdezte tőle, megnézné-e az albumát, ha igen, ő gyorsan elszalad érte, szaladt, hozta, mosolyogva lapozták végig.

Neki nem volt ellenére az összeismerkedés, ha gyerekként mutathattam volna meg Törőnek az albumaimat, biztos levegőt se kapok, míg a végére nem ér, de ez fel sem merült, a félelem nagyobb volt az elszánásnál, milyen elszánás, nem volt elszánás, gyönyörűen óvtam magam minden kellemetlenségtől, pedig mekkora boldogság szakadhatott volna rám, ha jó pillanatban fordulok hozzá, igaz, benne lett volna az elutasítás lehetősége, egy pityipalkós megjegyzés, rettenetes sebet ejtett volna, az meg kinek hiányzik, de igazából nem ez volt a lényeg, nem a félelem tartott vissza, hanem az idol tisztaságának a megőrzése, annak világos szándéka, erre vigyáztam ösztönösen, értelemeszerű tehát, hogy nem kockáztathattam mindent egy ostoba megszólítással, és jó volt így, ma is ezt gondolom, így kellett ennek nem történnie.

Némileg féltékenyen konstatalem, hogy gazdagabb a másik gyűjtemény, vas-
kosabb is, bár tágabban értelmezett, és ez magyarázza a differenciát valamelyest:
nemcsak Törőcsik szerepel benne, hanem a hetvenes évekkal kapcsolatos egyéb
fotók és cikkek is, főleg a válogatottal foglalkozók, láttam ezeket annak idején,
ismerősek, csak én nem tettem el mindent, rajongótársam nem koncentrált tehát
hozzám hasonló határozottsággal a középcsatárra, ám ez nem jelenti azt, hogy
kevésbé lenne lelkes, amikor beszélni kezdünk róla, ugyanúgy megváltozik az
arca, ahogy állítólag az enyém. Felesleges szavakat nem pazarlunk a közös élmé-
nyekre, nagyjából még azt is tudjuk, melyik kép melyik meccsen készült, ame-
lyik alá a *kis Törőcsik nagy öröme* mondat van írva, az például a Bolívia elleni gólja
után, a fotók nagy része mindkettőnknek megvan, *Képes Sport*, *Labdarúgás*,
Népsport, arról sem fogalmazgatunk suta mondatokat, miért éppen ő a kiválasz-
tottunk, magyarázkodások nélküli szövetség ez köztünk.

Szó esik azért néhány fontosabb meccsről, de hogy mitől volt ő más, mint a
többiek, arról nem, azt nehéz lenne szavakba foglalni, csak érezni lehet, érteni
kevésbé, érzékenység kell hozzá, stílusérzék, valamint ízlés, talán ez a leglényeg-
esebb, alig van területe az életnek, ahol ne az döntene, az ő focija ízléses volt, jó
ez az egymásra találás, jó minden férfibarátság, teljes egyenlőségről persze szó
sem lehet az ügyel kapcsolatban, szent meggyőződése, hogy több közöm van
egykori bálványunkhoz, mint neki, ezen nevet, de indoklok, ha másért nem, hát
a Liesinger miatt, mit számít az, hogy ő meg ismeri.

Azt játszom gyerekkoromban éveken át, hogy a boldog vagy a valami miatt
fontos pillanatokot lefotózom, nem fényképezőgéppel, annál egyszerűbben és
költséghatékonyabban, simán az ujjaimmal: a jobb kezem hüvelyk- és mutatóuj-
jából kört formázok, a jobb szemem elé tartom, a balt becsukom, kattintok egyet
a nyelvemmel, és azt gondolom, amit abban a pillanatban látok, az egyszer majd
előhívható lesz; ezzel a módszerrel megörökítem a családtagokat, a barátokat, a
tanárait, a játékaikat, a korai szakaszban például a pedálos, műanyag üléses
fém Moszkvicsomat, amit vezetek a lakásban, a sportközvetítésekből is kiváloga-
tok megőrzendő dolgokat, meg kell lennie a montreali olimpiáról Németh Miklós
94,76-os gerelyhajításának, bárcsak előhívódhatnának egyszer a karikafotók,
ezernyi kattintás történt, láthatnám megint a fiatal anyámat és apámat, igazi ké-
peken látom, de ezek saját konstrukciók, jó pillanatok, és nem csak őket, minden-
ki mást, akár Törőcsiket is a Liesingerben.

Fogalmam sincs, mit gondolhat rólam, aki látja, mit művelek a kezemmel, a
szememmel és a nyelvemmel, kimerevitem a pillanatokot, istenszemézek, képpé
válnak a dolgok, halott valamivé, de egyben örökérvényűvé is, és nincs utolsó
kocka, bármennyi ráfér az agyam tekercsére, csupa-csupa válogatott, fontos
mozzanat; fotózok meccseken is természetesen, főként olyan támadásokat örökí-
tek meg, amelyeknek a kedvencem a főhőse, távolról fókuszálok rá, nem nehéz
feladat labdával együtt lekapnom, ez az az időszak, amikor minden akció rajta
fut keresztül.

A szűk családdal egyetlenegyszer vagyunk meccsen, de akkor mind a négyen,
apám, anyám, a húgom és én, nem hinném, hogy nekem köszönhető, talán a hú-
gom ötlete, jó választás egyébként, sima 5-0 a Diósgyőr ellen, Megyeri út termé-
szetesen, 1979 júniusa, utolsó előtti forduló, egy héttel a zalacsányi baleset előtt.

Oldalt ülünk, majdnem közepén, szerintem az egyetlen alkalom, hogy az apámmal meccsezek, szeretném, ha elájulna ő is Törőcsiktől, aki gólt ugyan nem lő, de magasan a mezőny legjobbjára, a szaklap tudósítása szerint *most is látványosan, kiismerhetetlenül cselezett, remek alakításokat láttunk tőle*, boldog vagyok, hogy anyám is szemtanú, most már érti, kit szeretek annyira, a tévében nemigen néz meccset, élőben meg soha, kivéve most, figyelem az arcát, egyáltalán nem unja, másik világ, sose látta, nyitott, hálás vagyok egyébként, amiért nem szól bele a mániámba, egyedül hagy velem, ahogy más is, nem akarnak osztozni rajta velem, és ez jó, mert így az enyém marad, apám legyint néha, biztos látott jobb játékosokat, de a teljesítményt elismeri; azt hiszem, azért hagynak, mert értenek, nekik is voltak kedvenceik, mindenkinek kell hogy legyenek, kell egy fehér fal, kirakni rá focistákat, énekeseket, színészeket, kinek kiket, akiken keresztül keresgélheti a ember magát, míg meg nem találja, vagy míg fel nem nő.

Anyámról egy másik meccs is eszembe jut, 1975. május 15., Népstadion, az ellenfél a Ferencváros, a végeredmény 8-3, azóta is sokat emlegetett találkozó, vacsorát készít a konyhában, gólonként futok ki hozzá megosztani az örömet, összesen nyolcszor, nem tizenegyszer, nyolcszor ölel meg, boldog, mert látja a boldogságomat, óriásit játszik a fiatal kis szőke, épp verekszi be magát a csapatba, bár azon a meccsen Fazekas a főhős az öt góljával, a YouTube-on nyoma nincs, ki lehetett az az állat, aki letörölte a felvételt, eltüntette a nyomatokat, ezzel szemben mennyi marhaság megmaradt abból az időből, érdektelen mérkőzések egyáltalán nem fontos részletei, ezt meg letörlik, ugyanígy nincsenek meg az igazi nagy gólok sem, a Bilbao elleni, Iribar fölött átemelt, vagy a 77-es jugoszláv meccs, a svédek elleni, egyik se, ma már semmifocisták minden közepes pillanata rögzítődik, bárkiről össze lehet állítani egy viszonylag normális DVD-t, mennyit számít pár év meg a technika fejlődése, persze minden más lenne ma már, legkésőbb tizenhat évesen elvinné egy sztárklub, mi lenne akkor velem?

Valami felsejlik a megmaradt mozgóképekből is, valami kis lenyomat, néhány pillanat elárulja, milyen volt, de a lényeg nincs bennük, leginkább még a 81-es norvég meccs árulkodó, a portréfilm Mészöly Kálmánról szól, szenzációs részei vannak, ahogy például szegény Izsót visszaöltözteti a kapitány, *Törőt akarom lehozni, és a Kiss bejön középre*, ez lesz, amint játékon kívül kerül a labda, mert friss csatár kell, vészesen fogy az idő, gólt kell rúgnunk, 1-1-re állunk, győznünk kell, hogy kijussunk a spanyolországi világbajnokságra, Izsó bejönne már, áll az oldalvonal mellett, nézi a pályát, élete nagy esélye, Törőt felrúgják, a bírósípol, szabadrúgáshoz jutunk, Mészöly valami isteni megérzéssel vár a cserével, a felrúgott a labdát Kiss Laci fejére emeli, gól, 2-1, vezetünk végre, *öltözz föl, vedd el melegítőt*, mondja a szövetségi kapitány Izsónak, aztán odafordul Mezey Györgyhez, aki akkor másodedző, *le akartam cserélni, képzeld el, bazdmeg*, Törőcsik marad, ad még egy gólpasszt, meg még egyet, a vége 4-1, ott vagyok valahol a lelátón, ünnepek, áthat valami személyes büszkeség, úgy érzem, az én játékosom döntött el mindent.

Akkoriban már nem kattintgatok, pedig lenne mit, itt elsősorban őt, hányszor megindul, milyen gyors, a kisfilmből kiderül, mindjárt a kezdő sípszó után levág egy nem akármilyen sprintet, most lelkes, és ez speciel sikeres meccs, de nem az eredmények legitimálják a szeretetet, ha azon múlna, nem íródának le ezek a

mondatok; a tehetségéhez képest, szigorúan véve, kifejezetten szegényes a lajstrom. Háromszoros bajnok, háromszoros kupagyőztes, lófasz, vagy nézzük a csapatait, BVSC, Újpest, Montpellier, Volán, MTK, egyik se egy Real Madrid vagy egy Bayern München, közepes mennyiségű válogatottság, középcsatár létére gólból sincs sok, viszont van más, ezek a szlalomok, cselek, gólpasszok, az albumok az állóképekkel, amelyekről felidéződik a mozgása, ez már kulcs, ez érvényes magyarázat.

Utolsó találkozás

részlet egy lassú regényből

Nicsak, nicsak, szólal meg egy hang a pult túloldaláról, hát valóban én lennék-e az, nem káprázik-e a szemük, mert nem gondolták volna, hogy még egyszer találkozni fogunk ebben a talponállóban, ami igaz, hogy őnekik úgyszólván a törzshelyük, és azt se tagadjam, bár nincs hozzá semmi közük, hogy a múltban én is gyakran megfordultam itt, talán többször is a kelletténél, mégis roppantul csodálkoznak.

Na igen, mert egy talponállóban csak futólag néz körül az ember a kezében tartott, sürgősségi, életmentő jellegű fröccsös pohárral, hogy melyik pulthoz lenne tanácsos odaállni, hogy ne kerüljön egy beszédes kedvűnek a társaságába, tehát magányosan iszogatóhoz nem, mert az vagy beszédes kedvű, vagy el van keseredve, és végtelen elkeseredésében bármire képes, kötözködni például, meghívatni magát, legalábbis minden szemérmét levetkőzve azzal próbálkozni, vagy akire emlékszik az ember homályosan, hogy legutóbb szóba kellett vele elegyedni, ahhoz se, mert most már mit mondhatnának egymásnak, semmi újat, hanem mivel üres nem volt, egy kétemberes pult alkalmasnak látszott hátulról, azok elvannak egymással, legfeljebb végig kell hallgatni akaratlanul egy fröccs erejéig, vagy kettőig egy mélyenszántó beszélgetést, munkahelyi problémákat, nőket, családot, régi és újabb operációkat, de megszólalni nem kell, úgyhogy megkerültem a pultot, letettem a poharamat, és legelőbb is azzal voltam elfoglalva, hogy előkeressem a doboz cigarettámat és az öngyújtómat, hogy az első korty után annak rendje és módja szerint rágyújthassak.

De a csodálkozás ellenére, folytatja az előbbi hang, akinek a gazdájában, mivel a heves nicsakozásra most már kénytelen vagyok felnézni, a Horváth nevezetűre ismerek rá, a mellette állóban pedig természetesen a Némethre, vegyem úgy, hogy ők nincsenek is itt, tessék parancsolni, igazítja beljebb, a pult közepe felé a poharamat, hogy jelezze, ők ezen a pulton semmiféle kizárólagosságra nem tartanak igényt, ők csak ezt megisszák, mutat a két röviditalos pohárkára, és már mennek is a dolgukra, de akár addig is nyugodtan levegőnek nézhetem őket, ők itt nem osztanak, nem szoroznak, senkinek a mulatságát nem rontják el, ugyebár, néz a Horváth a Némethre, aki folyamatosan ingatja a fejét, de lehet, hogy még a csodálkozástól.

– Ja, nem, hát hiszen én is – mutatok én is a poharamra az ujjaim között tartott cigarettával, amit aztán időnyerés céljából meg is gyújtok, pedig még nem ittam bele a fröccsömbé – csak megiszom ezt, aztán megyek – utasítom vissza kimondatlanul a feltételezést, hogy számomra az ivás valamiféle mulatság lenne, amikor pedig már régóta az olyan alapvető testi szükségletek közé tartozik, mint

mondjuk másnak a totózás, a totózóban üldögélés délelőttökön, vagy ha valaki nincs leszázalékolva, akkor délutánokon át, az esélyek latolgatása, a játékosok, az edzők és az MLSZ szidalmazása, hát az se nevezhető fékeveszett mulatságnak, sőt mi több, ebben a talponállóban sem szórakozásból isznak az emberek, vagy talán hallunk itt valami danolászást vagy hejehuját vagy a nagybögőbe való beugrás emlegetését? Vagy talán a Löffler bácsinak, aki hosszú évek óta játsza itt az önkéntes pincér szerepét, nagy hangon rendeléseket vesz fel, tréfálkozva kiszolgál, és epés kommentárok kíséretében visszaviszi az üres poharakat, amiért nem marad el a jutalma szabályos időközönként egy-egy deci tisztán eléje tolt vörösbor formájában a csapos részéről, neki vajon, a Löffler bácsinak vajon felhőtlen öröm az ivás, ha a nap végén rendszeresen a vécében köt ki zokogva és átkozódva, női nemi szervet és politikai berendezkedést sűrűn emlegetve? Igazam biztos tudatában emelem a számhoz a poharat, és hogy egyben a távozásról mondottak komolyságát is aláhúzzam, a szokásos kortynál némileg nagyobbab iszom a fröccsből, majd a poharat csak azért is az általam kiválasztott helyre teszem vissza.

Nem, nem, arról szó sem lehet, nyúl megint a poharamhoz a Horváth, és húzza közelebb magához, mintha pontos vendéglátóipari szabvány lenne rá, hogy egy fröccsös pohárnak hány centiméter távolságot kell betartania az asztal vagy a pult szélével, és hányat egy égetett szeszes italos pohárkának, és így tovább a legezotikusabb koktélokig, hogy én őmiattuk zavartassam magam az ivásban, azt ők nem vennék a lelkükre, hiszen lám, még annyit se kérdeznek, hogy hogy vagyok, mint vagyok, nehogy akár emiatt az ártatlan kérdés miatt is én kényelmetlenül érezzem magam, másrészt úgyis látják, de erről tovább kérdezősködni nem akarnak, mert ez mindenkinek a legszentebb magánügye, amivel szemben ők csak egyet tehetnek, hogy engem, ha nem haragszom meg érte, meghívják egy grátisz italra az ő kontójukra, ha nincs ellenemre, nem igaz, néz a Horváth a Némethre, mintha elsősorban arról kellene meggyőződnie, hogy a Némethnek ez nincs-e ellenére, de annak annyira nincs, hogy már indul is a söntéspulthoz.

– Hát legfeljebb – nézek a Németh után, aki csak egy pillantást vetett a poharamra, és nem kérdezett semmit, hogy száraz-e vagy édes, mert talán emlékezett rá, hogy én szárazat szoktam inni, vagy lehet, hogy ránézésre meg tudja állapítani –, de aztán tényleg, mert még ki kell mennem Kőbányára – hajtom fel szinte az egész fröccsömet az újabbnak, ráadásul ingyenesnek az ígéretében, azzal a szilárd elhatározással, hogy az újabbat is ugyanilyen gyorsan megiszom, és tényleg elmegyek, mert ezekkel se akarok hosszabban beszélgetni, mint ahogy most senkivel se.

Persze, menjek csak, teszi félre a poharamat a Horváth, bizonyára hogy helyet csináljon az újabb fröccsnek, ami emberi számítás szerint hamarosan érkezni fog, nem törődve azzal, hogy volt még a poharam alján egy korty, hiszen ők feltartóztatni se akarnak engem, ha nekem sürgős dolgom van, csak ahhoz ragaszkodnának, hogy a meghívásukat úriemberként ne utasítsam vissza, és már mehetek is, felejtsem el őket, vegyem úgy, hogy nem is találkoztunk, hanem ha már egy pult-hoz sodort minket a véletlen, akkor csak egyet hadd kérdezzen meg tőlem, fordul a melléje lépő Némethhez és vesz el tőle a három vizespohár közül kettőt,

hogy letegye őket elém és maga elé valami barnás röviditalal, míg a harmadikat a Németh teszi le a maga stampedlije mellé, ami talán, meg merem kockáztatni, vodkával van teli.

Lenni vagy nem lenni, az itt a probléma, áll meg a Löffler bácsi egy üres pohárral a kezében két pult között elhaladtában, majd továbbindul egy távolabbi pult felé. Nem szokta zavarni, ha a hangos, egész kocsmának szóló megjegyzéseire nem érkezik válasz, mint ahogy az sem, ha visszaszól neki valaki, mivel saját bevallása, sőt gyakori hangoztatása szerint teljesen süket.

Hát akkor, tanácstalankodik a Horváth a két rövidital fölött, aztán felemeli a stampedlit, mire a Németh elengedi a vizespoharat, és ő is a stampedlit veszi a kezébe, akkor erre igyunk, hajtja fel a Horváth a vodkáját, és rögtön követi őt a Németh is a magáéval, hogy aztán mindjárt a vizespohár után nyúljanak. Jég nem volt, de be volt hűtve, emeli fel poharat a Németh, eredeti skót. Nem baj, lendíti felém a maga poharát a Horváth, de aztán félúton mintha meggondolná magát, hogy talán a koccintás most nem lenne helyénvaló, úgyhogy egy darabig csak lengeti előttem a poharat, egészség, bólint aztán egy nagyot biztatólag, és kiissza az egészet. A Németh csak bólint, de ő is egyből megissza, és nagyot lehel a kocsmá áporodott levegőjébe. Én csak beleiszom, mert közben nekem rá kell gyújtanom egy újabb cigarettára, úgy tervezem, hogy azt még kényelmesen elszívom, aztán megyek, igaz, hogy Kőbányára ráérek holnap is kimenni, vagy holnapután, azzal kapcsolatban nekem csak annyit mondtak, hogy nézzek ki valamikor, de nekem persze jobb lenne minél előbb, úgyhogy lehet, hogy még ma kimegyek, vagy legkésőbb holnap. Azt az egyet hadd kérdezze meg, kezdi el ide-oda húzogatni a pulton az üres stampedlijét a Horváth, de ha nem akarok, akkor ne válaszoljak, mert isten ments, hogy ő valakinek a magánéletében vájkáljon, csak a kíváncsiság kedvéért kérdezi, mint férfi a férfitől, hogy én a Tünde barátnőmmel pillanatnyilag hogy s mint állok, mert én is hallottam bizonyára, hogy a Váber Lacival mi történt, a sajnálatos esetet, hogy felakasztotta magát, és ezért kérdeznék, hogy én azóta a Tündével beszéltem-e, vagy netán újból összejöttem-e vele.

– Ja, hogy a Tündével – nyalok bele a whiskymbe és szívok bele a cigarettámba –, azzal nem, mert az én számomra már rég lezárult az ügy, ennyi volt, szép volt, túl kell lépni rajta, és nem évekig rágódni, de a Váber Lacit, azt hallottam, de közelebbit nem tudok, hogy hogyan, miképp, de annyira nem is foglalkoztattott a dolog, mert olyan közelebbiről nem ismertem, vagy hogy a barátom lett volna, arról szó se volt, hanem csak futólag, innen-onnan, néha összefutottunk, hát igen... – nézek bele a poharamba a sajnálkozás egyértelmű jeleként, de ennél messzebbre már nem megyek el, szóban nem fejezem ki a részvéteimet, vagy hogy képernyőt egy pillanatra elsötétíteni, zászlókat félárbocra eresztetni, harangokat megkondítani, háromnapos gyász, a kocsmákat zárva tartani, még csak az hiányzik.

Hát persze, ők is így vannak vele, néz a Horváth a Némethre helyeslést várva, aki azonban rezzenetlen arccal egyre csak a poharamat nézi, hogy vajon mit fogok csinálni a benne levő, maradék whiskyvel, hogy ők se voltak vele közelebbi viszonyban, követi a szemével a poharam alját a Horváth, amikor úgy döntök, hogy nem hagyom bizonytalanságban a társát, és inkább én is megiszom a maga-

mét, csak egyszer-kétszer találkoztak vele, meg kérdeztek utána felsőbb utasításra, mert bizonyos okok folytán, amiben azért ő is, a Váber Laci is közrejátszott, és nem tudni, végső soron milyen célból, de elővették, és példát akartak vele statuálni, amit ők a maguk részéről egy cseppet se erőltettek, mert rögtön látták, hogy arra a Váber Laci, hogy úgy mondja, alkatilag nem alkalmas, szemben másokkal, akiknél viszont arra is figyelni kellett, hogy előzőleg az illető valamiféle közismertségnek, sőt bizonyos mértékű közmegbecsülésnek örvendjen, ugye, amit én például nem mondhattam el magamról, mert akkor nincs elrettentő hatás.

Semmirekellő, fogja össze a három vizes poharat a Németh, és lép el velük a söntés felé, amit én, ha egyáltalán az volt a szándéka, hogy meghalljam, némi jóindulattal érthetek úgy is, hogy a kiürült poharak nem kellene semmire, vagy éppenséggel érthetek máshogyan is, de a tisztázásra így, hogy elment, és ki tudja, visszajön-e még, és ha igen, akkor mivel, arra várni kell, de legalább addig elnyomom a csikket.

Na igen, mert ők csak a munkájukat végzik, néz a Németh után a Horváth, és nyugtázza, hogy az csak a söntés felé indult, hiszen valamiből meg kell élni, bár ő tudja, hogy vannak, akiknek a munkakerülésből, alkalmi munkákból és baráti kölcsönökből is sikerül annyira jól megélni, hogy még rendszeres italozásra is futja, de nyilván én is tanultam a tételt, amihez ők máig is ragaszkodnak, hogy a munka emelte ki az embert az állati sorból, és beláthatom, hogy amit ők végeznek, arra a munkára is szükség van, különben mi lenne itt, felfordulás, zűrzavar, terror, polgárháború, azt akarom? Na ugye, de most erről egy szót se, mert nem ezért vannak itt, hanem csak egy italt meginni a fárasztó nap után, amire, ha gondolom, és nem vetem meg a társaságukat, velük tarthatok anélkül, hogy ők felhánytorgatnának nekem valamit az elmúlt időkből, hanem a régi ismeretség alapján ők csak egy baráti tanácsot adnának nekem.

Hja, kérem, a pénztártól való távozás után semmiféle tanácsot nem fogadunk el, szólal meg valahol mögöttem a Löffler bácsi, miközben éppen mindenki füle hallatára rábeszél valakit egy újabb sörre, de ekkor már érkezik is a Németh három ugyanolyan pohárral, mint az előbb, csak most valami szintelen itallal, amiről hamar kiderül, csak bele kell szagolni, hogy gin.

Merthogy ő nem tudja, hogy én tudom-e, igazítja el maga előtt a poharát a Horváth, ügyelve arra, hogy pontosan ugyanott álljon, ahol korábban a whiskypohár, illetve ha nem, akkor akarom-e tudni, mert ilyen is van, ő azt is könnyen el tudja képzelni, hogy valaki a nemtörődömségnek, a minden mind-egynek egy olyan erkölcsi fokára jut, ahol az ilyenek már nem számítanak, de hogy a Váber Laci családja lényegében engem tett felelőssé a Váber Laci öngyilkosságáért, amiért én terhelő vallomást tettem rá az ellene folyó ügyben, ami súlyos börtönbüntetés kilátásával járt, annak ellenére, hogy gondolhatom, hogy a nyomozó hatóságok már csak hivatalból és a belső szabályzatnak megfelelően is mindent elkövettek, hogy az én szerepemről ne tudódjon ki semmi, mégis a család valahogy neszét vette, és olyan információk is keringenek, hogy a bátyja meg az öccse a sógorával karöltve ellenem halálos bosszút esküdött, emeli meg a poharát a Horváth, és vagy arra vár, hogy én is megemeljem, vagy arra, hogy mit szólok a dologhoz, de amikor látja, hogy sem az egyik, sem a másik, iszik egy kortyot.

– Az én szerepem – iszom ki egy hajtásra az egész gint minden különösebb emelgetés nélkül, amivel azt is értésükre adom, hogy itt további meghívásoknak, vendéglátásoknak és jószolgálati küldöttségeknek nincs helye, mert én már az előkészületeknél tartok a mielőbbi távozás érdekében, ha az előzékenységük hátterében ilyen alattomos megfontolások állnak, tehát még egy utolsó cigaretta, és itt sem vagyok, csak esetleg búcsúzóul egy apró pontosítás a mondottakhoz –, hogyhogy az én szerepem, hát mit mondtam én, engem csak egy fúrógépről vagy köszörűgépről vagy késkészletről kérdeztek, már nem is emlékszem, hogy azt láttam-e valakinél, vagy nem láttam, külföldi vagy nem külföldi, nyugatról behozott, vámszervek elől eltitkolt, vagy mit tudom én, de én mit mondhattam volna, honnan tudhattam volna én erről pontosat, nem is értek hozzá, hogy most rögzíthető vagy gömbfejes, automata vagy önélező, én meg is mondtam mindig, hogy ilyeneket nem tudok, se más ügyben, hogy kivel beszélt még erről vagy akármiről, akkor nekem milyen szerepem lett volna, és hogyhogy bosszút, amikor inkább én neheztelhettem volna rá a Tünde miatt, amikor a hátam mögött, hosszú ideig titokban tartva, rejtőzködve, hazudozva, hogy véletlenül kellett rájőnnöm, nem pedig nyíltan szembenézve, hogy bocsánat, ez a helyzet, beszéljük meg, de én már nemhogy rá, hanem a Tündére se neheztelek annyi idő után, akkor mit akarnak tőlem családilag, az egész rokonság, ezzel én nem is foglalkozom, mert nekem különben is mennem kell, és mindjárt megyek is – mutatom fel a félig szívott cigarettámat, jelezve, hogy csak egy percet várjanak, ne kelljen égő cigarettával kilépnem az utcára, mert könnyen előfordulhat, hogy lehamuzom valakinek a cipőjét, és szóváltás, rosszabb esetben verekedés lesz a dologból, súlyos testi sértés, nyolc napon túl gyógyuló, de addig ne is mondjanak semmit, csak igyanak.

Ugyanis, kérem, mindenki szerepet játszik az élet komédiájában, magyarázza a kocsmá egész közönségének a Löffler bácsi, miközben két üres korsóval elhalad a Horváth és a Németh háta mögött, mégpedig nem is akármilyet, hanem statisztaszerepet, úgy ám! A Horváth és a Németh közül csak az utóbbi néz hátra, hogy vajon ez a megállapítás nem nekik szól-e véletlenül, de látván, hogy a Löffler bácsi megingathatatlanul tart a söntés felé, tehát amit mondott, az semmilyen tekintetben nem vonatkozhat arra, ami a pultunknál elhangzott, visszafordul, kihörpinti a gint, majd hirtelen elhatározással a Löffler bácsi után ered.

Persze, menjek csak, int búcsút a poharával a Horváth, hogy aztán ugyanazzal a mozdulattal kiigya belőle a maradékot, csak még a baráti tanácsot, amihez eddig csak a körülményeket mondta el, a felvezetést, hogy azt nyomatékosan bekonferálja, azt hallgassam meg, mert annyira mégsem lehet sietős a dolgom, hogy élet-halál kérdésében ne legyen egy percem.

– Ja, hát arra hogyne – nyomom el az utolsó cigarettát és készítem elő tényleg a legeslegutolsót, mert látom a Horváth háta mögött kibontakozni a Németh alakját három unicumos pohárkával, és szent meggyőződése, hogy élet és halál kérdésében az unicum a legjobb tanácsadó, és akkor attól is eltekinthetünk, hogy honnan, milyen úton-módon jutottunk a birtokába, az a fő, hogy hasson – csak aztán nekem tényleg mennem kell, mert ígérték egy napközistanári állást, hogy ha majd üresedés lesz, érdeklődjek, mert bármikor, csak annyi, hogy kint

Kőbányán vagy Pesterzsébeten, mindenesetre buszozni kell, és még azt se tudom, hogy honnan indul, vagy melyik.

Na mert egy fontos információ, köszöni meg a Horváth egy nagy bölintással az újabb italellátmányt a Némethnek, de egyelőre nem tesz vele semmit, úgy látszik, kimaradt nekem, hiányzik az összképből, a mozaikok kirakásából, amiben nekik nagy gyakorlatuk van, hogy ugyanis a Váber Lacinak a sógora birkózó volt a Honvédnél, olimpiai kerettag, és már úgy volt, hogy indul is Los Angelesbe, már méretet vettek a formaruhához, csak sajnos kiderült, ugye, hogy nem tudják garantálni a biztonságát, mármint nem egy esetleges utcai verekedés során, hanem imperialista mesterkedés esetén, és azóta nagyon el van keseredve, már többször összeütközésbe került a törvénnyel, tehát nekem ezt is figyelembe kell vennem, amikor ők azt a tanácsot adnák nekem tisztán barátilag, semmire se kötelező jelleggel, hogy menjek külföldre, de lehetőleg minél messzebbre, tengerentúlra vagy valamilyen egzotikus szigetre, ahol senki sem ismer, de talán a biztonság kedvéért majd ott is változtassak nevet, vagy álljak be az idegenlégióba, ott nem kérdeznek semmit, biztos megélhetés, csontbrigád, nem igaz, teszi fel a költői kérdést a Horváth a Némethnek, aki erre is csak bölint, aztán a fejét felszegve elhúzza a hüvelykujját a nyaka előtt, és ha már úgy áll a feje, gyorsan bele is tölti az unicumot a száján keresztül. Ekkor a Horváth is kedvet kap a dologhoz, ő is kiissza a poharát, de én se akarok lemaradni, felhajtom az italt, aztán rágyújtok, hogy merő udvariasságból végighallgassam a Horváth mondandóját, és utána továbbálljak, egy másik kocsmába, hogy alaposan leöblítsem, szétcsapassam ezeket a rövidket, mielőtt még megártanának.

És ők furcsállják is, néz megint helyeslésre várva a társára a Horváth, de ezúttal hiába, mert az merev tekintettel a cigarettám parazsát nézi, hogy én ezt még nem tettem meg, az elutazást, a külföldre, valahová nyugatra, és magyarul szólva a disszidálást, ugyanis ők a legjobb szándékuk ellenére sem tudják garantálni, hogy nem történik valami bajom ennek az ellenségeskedésnek a következtében, végzetes bajom, tehát egy annyira súlyos inzultus, mert én még nem láttam a Váber Laci sógorát, de a termete és az izomzata, meg a vérmeiséklete alapján úgy becsülik, hogy bele is halhatok, de feltételezve, hogy túlélem, akkor is, ők nem tudják, hogy én hogyan számolok el bárki előtt és főleg magam előtt, ha reggelente a borotválkozótükörbe nézek, meg már eddig is, az eltelt évek alatt az erkölcsi súlyával együtt élni annak, amit én a barátommal és másokkal is visszaéltem, a belém vetett, de ne haragudjak meg, ha kimondják, bizalomnak az elárulásával, nem igaz, vár egy bölintásra a Horváth a Némethtől, aki azonban időközben elhagyta a helyét, egyszerűen köddé vált, felszívódott, vagy kiment vécére, tehát ha én a külföldre szökésre nem érzem képesnek magam, bár attól egy cseppet se félek, hogy államérdekből nem kapok útlevelet, mert erre az egyre ők akár nagyesküt is vehetnek, vagyis tehetnek rá, hogy olyat kapok, természetesen kéket, hogy a világ összes országába érvényes, de ha nem, mert már olyan állapotba jutottam, amit sajnálattal, de már ránézésre is konstatálniuk kell, hogy már nincs bennem annyi akaraterő és elszántság és életerő, és őszintén kimondva így négyszemközt, egy pohár ital mellett, már az ember mivoltom forog itt a kockán, akkor ő azon se csodálkozna, néz meglepődve a Horváth a Némethre, aki három öblös pohárral és bennük konyaknak látszó itallal jelenik meg hirtelen

a semmiből, azon se csodálkozna, tolja elém az egyik öblös poharat a Horváth, egy másikat meg kézbe vesz, és habozás nélkül kiissza belőle a konyakot, de most ne vegyem rossz néven, nem kívánja nekem, isten ments, de ha önkezűleg csinálnék valamit magammal.

Ha felkötném magam, bólínt egy nagyot a Németh, és ha már olyan közel került a feje a pohárhoz, akkor azt rövid úton a szájához is emeli.

Mert mindenki tudja, hogy hóhér házában nem illik kötelet emlegetni, hallom ki a Löffler bácsi hangját az általános kocsmazajból, ami most itt az egész életnek a zaja, a létezésé és a világé, a végtelen úr kellemes, ringató zaja.

– Most ezt – iszom bele a konyakba, feladva eredeti elhatározásomat, hogy véget vetek ennek az egyoldalú vendéglátásnak, hiszen hogyan vehetném a kalapomat éppen most, amikor ilyen személyes dolgokról van szó, amikor akárhogy is, bármilyen sértő módon, mert az kétségtelen, de a személy szerint felém fordulás jeleit nem lehet eltéveszteni, és visszautasítani se anélkül, hogy az ne legyen durva udvariatlanság, amire meg mi szükség lenne most, ebben a pillanatban, amikor az életre vagy halálra vonatkozó nagy kérdéseket sokkal egyszerűbben, sőt, sokkal elegánsabban, néhány frappáns, de mélységesen igaz gondolatral is meg lehet válaszolni a sértődés helyett – nem értem, hogy önkezűleg, meg külföldre, hát mit követtem én el, semmi olyat, hogy nekem amiatt inzultus, vagy saját magammal négy szemközt, hogy támadjon valamim, vagy hogy ellenem, én mindig próbáltam kibújni a kérdezősködés alól is, nem én voltam, akik mindig erőltették, hogy mondjak valamit, vagy kitaláljak, a számba adták, aminek a fele sem volt igaz, akkor miért még nekem kellene idegenlégióba, sivatagba, vagy hogy önerőm ne lenne, és akkor mit csináljak magammal – zavarodom bele egy pillanatra a körmökre égett cigaretta elnyomásának és az ivásnak az együttes műveletébe, de aztán korrigálok, előbb szépen elnyomom a cigarettát, aztán iszom.

Hohó, álljon meg a menet, emeli fel a mutatóujját a Horváth, és ingatja szaporán az orrom előtt, én csak ne próbáljam rájuk terhelni a felelősségemet a gyalázatért, hogy így mondja, a legjobb barátom, sőt, az egyetlennek az elárulásáért és haláláért, aki után egy kiskorú gyermek maradt árván, és egy fiatalasszony özvegyen, még akkor is, ha az én egyetlen barátom az én élettársammal vagy barátnőmmel vagy minek nevezze, vele találkozgatott, hogy így mondja, vagy durvábban, baszogatta a hátam mögött, amiről én mit sem sejtve, vagy lehet, hogy a tudtommal, de meghunyászkodtam, arról ők nem tehetnek, vagy hogy őket bármilyen felelősség, mert nagyon jól tudhatom, hogy ők csak egy apró csavar voltak a gépezetben, akik mindenben a felsőbb utasításoknak engedelmességgel jártak el, és ne gondoljam, hogy ha ők nem lettek volna, akkor nem lett volna helyettük más, még rosszabbak, sokkal durvább eszközökkel, hiszen ők engem úgyszólván csak talonban tartottak, kíméletből, jobb sorsra érdemes emberként, akihez olyan reményeket fűztek még eleinte, és segítettek, amiben tudtak, hány-szor fizették az italomat is, látván, hogy nekem még az is gondot okoz, néz a Némethre a Horváth, akinek több se kell, már indul is a sóntéshez, akkor én ne próbálkozzak olyannal, tolja félre egy határozott mozdulattal az üres poharakat a Horváth, hogy velük mentegetni magam, mert rájuk, vegyem tudomásul, és jobb, ha tőlük tudom meg, mindig is szükség lesz, bármi lesz is itt a jövőben,

szemben az olyanokkal, mint én vagyok, akik ki fognak hullani a rostán, mert életképtelen, parazita alakok, most bocsánat, hogy ezt mondja, mert egyébként, fehér asztal mellett, baráti italozás szintjén én egy kedves, barátságos ember vagyok, szó se róla.

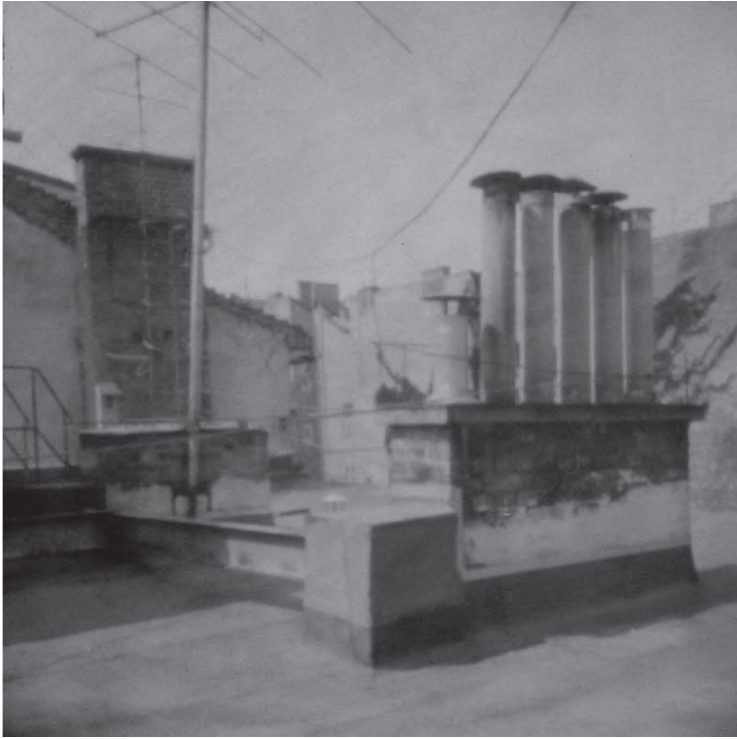
– Hogyhogy gyalázat – mondom megenyhülve, mivel a füstös félhomályban hirtelen megnyíló résen át észreveszem, hogy a rég nem látott Németh végre a rövidke után kísérővel, három üveg sörrel akar visszatérni körünkbe, csak előbb utat kell engednie a Löffler bácsinak, aki „reggel konyak, este konyak, ettől leszünk hatékonyak, nem igaz?” felkiáltással éppen elviszi valahová a konyakospoharakat a pultunkról –, meg mi az, hogy mentegetni, hát én magukra dehogyis, hanem inkább a Tündére, aki valóban, hogy visszaélve a bizalmammal nekem egy nagy csalódás volt, de már rá se, mert az is már milyen régen volt, miközben nem tagadom, hogy hosszú ideig az nekem mennyire fájt, de most már nem fáj – iszom bele keserűen a sörbe, ami valahogy a kezembe akadt, persze, mert a Németh időközben letette elém a pultra, és ahogy iszom, látom, hogy ő már egy ideje dönti magába, nagyokat nyelve, mert nyilván megszomjazott a pusztában étlen-szomjan vándorolva –, hát én tudom, hogy maguk csak a munkájukat, mert valakinek ezt is el kell, úgy érteve, hogy egy külön szakma, akár mondjuk egy mérnök vagy végrehajtó, az most mindegy, fő, hogy egészség legyen – húzom meg újra a sörösüveget abban a biztos tudatban, hogy a lényegét elmondtam, itt már nem maradt más tennivaló, mint szép kényelmesen kiinni a sört, majd pedig határozott, férfias szavakkal elbúcsúzni ezektől is, meg a Löffler bácsitól is, meg a csapostól is, és egyszerűen kilépni ebből a kocsmából, ahol már évtizedek óta nem történik semmi, de semmi, vagy ha mégis, akkor mindig ugyanaz, hogy ki a hibás mindenért, valami kis pohár felborításától kezdve a világrendszerek harcáért, természetesen én, engem feszítenek mindig a kocsma keresztjére, az én arcomba törlik bele az ecetes szivacsot, de most ebből kilépni, bele az életbe, ahol korábban elképzelhetetlen felismerések és kalandos italok várnak rám, utánuk pedig, szinte a kettőnek az együttes megkoronázásaként valami egyszerű, spárta-fekhely.

Pontosan, ahogy mondom, csapja le a sörösüvegét a Horváth a pultra, de aztán a zajtól megriadva halkabbra veszi a hangját, nekünk most össze kell fogunk, mint magyar a magyarral, nem azt nézve, hogy a múltban hogyan volt, miként volt, ki a hibás, ahogy a költő mondja, ne kérdezzük, mert az nem vezet sehová, hanem ebben a mostani helyzetben a korábbi előéletre való tekintet nélkül mindenki, aki felelősséget érez a magyarság sorsa iránt, mert ne tagadjuk, hogy milyen helyzetben vagyunk, amikor magyar a magyar ellen fordul, akkor nekünk most az lenne a legfőbb dolgunk, hogy kikecmeregni ebből a szarból, amibe jutottunk, ki meri nekem mondani, ebből a fosból, ebből a hányadékból, néz körül ködös szemmel a Horváth, de a nagy hangzavarból nem érkezik semmiféle megjegyzés, nekünk most azon kell iparkodnunk minden jó érzésű emberrel összefogva, a legfőbb közös nevezővel, a megmaradással, azt szem előtt tartva, közös erővel, és az ő véleménye szerint, hajol az arcomba a pult fölött, olyan közről, hogy látom kigördülni a könnycseppet a szeméből, akár az ördöggel is, vagy apagyilkossal, de mindenáron kikecmeregni ebből a szarból, bukkik a feje az asztalra, mintha pontot tenne egy ünnepi beszéd végére, és szinte

már hallom is felcsendülni a himnuszt, de nem, csak a Löffler bácsi köszön el egy kedves vendégétől azzal, hogy jóccakát, megkeserültek ti ezt még, jégverem, fölöstököm, a Németh elveszi a szájától a sörösüveget, és a Horváth hátára borul, de igazából csak azért, hogy segítsen neki felemelni a fejét, majd pedig az egész testét a kijárat felé fordítani, és tenni, csúsztatni, tolni az egyik lábát a másik után, míg oda nem érnek az ajtóhoz, ahol aztán eltűnnek az érkezők és távozóik tömegében, mert mi ez itt, talán valami jégkorongmeccs, mindenki éppen most akar bejönni, illetve kimenni, hát hiszen én nem tudok korcsolyázni, kétségbeesetten kapaszkodom a pultba.

Szijj Ferenc fotográfiái

Szijj Ferenc fotográfiái

A TÁRGYILAGOS UTAZÁS

Anyagok és távolságok – Szijj Ferenc fotográfiáiról és legújabb kötetéről

„Kora reggel van emlékezetünk városában, a kávéház teraszán ülünk, tikkadt gesztenyefák alatt. A közlekedési lámpa hiábavalóan villogtatja piros, sárga, zöld fényeit az üres keresztvezdés felett: feljebb platinaszín, felhőtlen égen fecskék cikáznak. A ferhérbor íze arra vall, hogy ez nem Itália, nem is Németország, a számlából kiderül, hogy Svájc se. Mindegy, közös piaci terület.”
(1986)¹

„Egy ember még hívó volt, amikor lefeküdt aludni, de hitetlenül ébredt. Szerencséjére a szobájában volt egy tízes rendszerű kórházi mérleg, és ez az ember minden reggel és este meg szokta mérni magát. Nos tehát, előző este, mielőtt lefeküdt volna, látta, hogy 4 pud 21 font. Másnap reggel, amikor hitetlenül ébredt, újra megmérte magát, és látta, hogy már csak 4 pud 13 font. »Következésképpen«, összegezte ez az ember, »a hitem körülbelül nyolc fontot nyomott.«”
(1936–1938)²

1.

„Folyamatosan döntenek valamiről, közben pedig rég el van döntve, hogy minden marad a régiben, legalábbis a lényegét tekintve [...]”
(Szürkeség 3., 50.)

Van számos félreérthetetlen azonosság Szijj Ferenc elválaszthatatlan, egymásra utaló prózai és költészeti, illetve fényképkészítési módszertana között. A metaforikus nyelv az évtizedek során állandóvá vált elkerülése, olykor direkt visszautasítása, illetve az objektív nélküli, tehát sokszor hosszú expozíciós időket követelő lyukkamera használata egyaránt egyszerűnek és igénytelennek tűnő, valójában igen bonyolult, számos apró szakmai fogás fölényes ismeretét feltételező technológia. „Szijj Ferenc koncentrált életművéből készült válogatás tovább erősíti ennek a költészetnek már eddig is belátható erényeit, és kiemeli líratörténeti távlatban szemlélhető jelentőségét. Kezdetől fogva, *A lassú élet titka* című első kötet óta jellemzi a szerzőt az a fajta tárgyyszerűség, amely a lírai szöveg alkotásában a fegyelmezett, minden sallangtól mentes beszédet mutatta meg. A beszélő én analízisét és viláértelmezését összekapcsoló fogalmazás az aszketikus monológ formájában talált poétikailag érvényes formát” – írta Borbély Szilárd 2011-ben a költő válogatt verseinek megjelenésekor.³

Szijj a politikai beszéd esztétikai fel- és kihasználásával összefüggő kapcsolatokat⁴ el-

¹ Jozif Brodskij: Álmaink városa, in: *Gyűjtőknek való*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998, 180., fordította Szilágyi Mihály.

² Danyil Harmsz: „Egy ember még hívó volt, amikor lefeküdt.”, in: *Esetek*, válogatott írások, Typotex, Budapest, 2013, 74., fordította Hetényi Zsuzsa.

³ Borbély Szilárd: Monológ és aszkézis (Szijj Ferenc: A nereidák délutánja), *Műút*, 2011/2., 60–63.

⁴ Nem mintha a politikai nyelvtől való távolságtartás vagy -teremtés olyan egyszerűen döntés, szándék kérdése lenne – mint arra Takáts József Csetri Lajos Berzsényi nyelvét (is) elemző nagyszerű tanulmányában rámutatott. „...Rousseau, például első értekezésében, éppúgy ezt a repub-

kerülő írásmódjából adódik távolságtartása a korszellemtől, óvatos gyanakvása a rájátszásokat, aktuális nyelvjátékokat⁵ kedvelő retorika teremtette esztétikai normákkal kapcsolatban. Ez a habitus – megítélésem szerint – a mítosz és a logosz között haladó, az antik görög világ által a történeti időben oda-vissza bejárt, illetve párhuzamosan létező utak kérdését idézi.⁶

A Szijj által leírt, közösen belakott világunk – egy romokká szétesett, teloszát veszített társadalom – szerény léptékű eseményei nem csupán jól vagy rosszul azonosítható földrajzi helyek között zajlanak, hanem ugyanott és ugyanakkor a fantázia, az éberálmom, az érzéki benyomások között is: a psziché alapszerkezetének leírásai, perspektívavesztései és távlatai, illetve a geográfia ugyanazt a valóságot rögzítik. Fény és szürkület, homály és sötétség vannak egyszerre jelen, a kötet akár az önreflexiót és világlátást a perspektivikus fényviszonyok rendjében rögzítő „fényképész” naplójaként is olvasható.

---

likánus nyelvet beszél, mint Berzsenyi a *Kesergés* című ódájában, s persze több más költeményében is. Ez a Csetri következtetésén alig túlmenő megállapítás talán rámutat arra, hogy abban az esetben, ha azt a kérdést tesszük föl, hogy milyen politikai nyelvet használt szövegünk, nem az lesz számunkra elsőrendűen fontos, hogy eredeti-e a gondolatmenete...” Takáts József: Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején. Egy tervezett kutatás hipotézise, in: *A megfelelő övezet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2014, 55.

⁵ Lásd például a Petri György politikai költészetével kapcsolatos hosszú évtizedek óta folyamatosan visszatérő vitát. Számos ezzel foglalkozó szöveg közül: Keresztury Tibor: „A feltolakodó undor okán”. Versszemléleti változások Petri György szamizdat-korszakában, *Jelenkor*, 1998/2.; Keresztesi József: Költészet a reményen túl, Keresztury Tibor: Petri György, *Jelenkor*, 1999/4.; Károlyi Csaba: A Petri-mítosz vége, *Élet és Irodalom*, LII. évfolyam. 1. sz., 2008. január 8.; Radnóti Sándor: Inog, de nem szüljed, *Élet és Irodalom*, LII. évfolyam. 2. sz., 2008. január 11. Itt említhető Erdős Virág elmúlt években írott politikai hosszűverseinak megítélése is. Lásd: *ezt is el*, Magvető, 2013. *A Na most akkor...* című 2012-ben írott, számos tüntetésen, nyilvános eseményen elhangzott, a politikai közköltészet rég látott népszerűségét kiérdemelt hosszűvers megkerülhetetlen példája lett a politikai beszéd és költői nyelv elválaszthatatlan és persze bonyolult viszonyának. Lásd: Vilmos Eszter: A visszaszólás szabadsága, *Jelenkor Online*, 2013. 08. 12. (<http://www.jelenkor.net/visszhang/70/a-visszaszolas-szabadsaga>). Urfi Péter interjúja Erdős Virággal, „Sulykolják kifulladásig”, *Magyar Narancs*, 2013/23. (Erdős Virág számos interjújának, ritka tudatos habitusának, médiastratégiájának elemzése meghaladja ennek az írásnak a kereteit.)

⁶ Részben Wilhelm Nestle 1940-es – igazán optimista – tézisének kortárs kritikájáról van szó: amelynek megfelelően a mítosztól a ráció felé vezető egyenes vonalú út inkább utólagos rekonstrukció és politikai hipotézis, s számos érv szól a két nyelvhasználat, illetve gondolkozásmód párhuzamos, egymást váltó, kiegészítő jelenléte mellett. Ennek az egyértelműnek látott teleologikus programnak, illetve kritikájának egyaránt szerepe van annak a földrajzfogalomnak a használatában, utazásképpnek a megítélésében, amely részben megszabta Szijj költészetének határait, kijelölte annak távlatait, határait, léptékeit. Wilhelm Nestle: *A mítosztól a logoszig: a görög gondolkodás fejlődése Homérosztól a szofistákig és Szókratészig*. Kritikai értelmezését lásd: Glenn W. Most: From Logos to Mythos, in: *From Myth to Reason? Studies in the Development of Greek Thought*, edited by Richard Buxton, Oxford University Press, 1999, 25–51. Glenn W. Most Nestle álláspontját „optimista teleológiai programnak” tekintette, azaz nem beszélhetünk a mítosz, majd az azt váltó logosz korszakáról. Ennek az optimista szcenáriónak a kritikája számos, korunkra is érvényes áthallást enged meg. Az alábbiakban amellet érvelek, hogy a Szijj költészetét meghatározó alapkérdésben: az érzéki és társadalmi tér mibenlétében és értelmezésében, tehát az utazás jelentésében folyamatosan jelen van az antik hagyomány. Vö. még Csepregi Ildikó: *Irracionalitások* (E. R. Dodds: A görögség és az irracionalitás, ford. Hajdu Péter), *BUKSZ*, 2004/I., 6–15. Itt köszönöm meg Bárány Istvánnak, hogy Richard Buxton fontos kötetére felhívta a figyelmem, s azt rendelkezésemre bocsájtotta. (Lásd még alább a Platón-fordítás módosítását is.)

*És amikor a szürkeség utoléri az időt,
akkor ott tartok gondolatban, hogy a külső csillogás
az ajtóüveg valamelyik lenszén keresztül,
ha mondjuk lekapcsolom a lámpát, halvány képet
vetít a szemközti falon lógó, nagy méretű képre.
(Szürkeség 3., 49.)*

Az otthon a camera obscura maga, a fényképezés és a fény történetének leírása pedig ugyanannak az éremnek a két oldala. A létezés és a múlt idő nyomaiként látható, megsemmisülésükben rögzített fények és árnyékok megfigyelése elválaszthatatlanok egymástól.

*Le akartam írni a napfény útját
hajnaltól alkonyatig, nálunk a lakásban [...]
[...] bizonytalan
is voltam, hogy érdemes-e leírni azt,
amit más ugyanígy láthat, pusztán
a szavakért, mondatokért, magáért
a fogalmazásért [...]
[...] folyton újakezdem,
újakezdve folytatom, hogy végül előálljon
valami, ami hiánytalan, és így szelíden
rámutat az eleven élet hiányosságaira.
(Leírás, 141.)*

A megfigyelés, a fények és árnyékok között várakozó elfelejtett helyek sor(s)ának rögzítése – e példátlanul sűrű szövésű motívumháló, a versek közötti folyamatos átjárást megte-remtő kötet egyik visszatérő alaptémája – vajon nem igazi cselekvés-e? Hiszen a kötet szerkezete a képezés és -előhívás folyamatát idézi: *Sötétség, Fényzaj, Szürkeség, Agyagfény, Napfény* – ezek az egyes fejezetek címei. Az első vers az *Utazás*, az utolsó a *Folyékony sötét*. (A fekete-fehér fénykép homogén közegére lefordított lakott világ jelenik meg a kötet címlapján is. A nagyítás során egymásra másolt felvételekből kirajzolódó szürkék árnyalataiból összeálló képen a tűzfalak, az égbolt, az ablakok rendjéből Pestre gyanakodhat az olvasó. Nem ismerek más magyar író, akinek versmondatai ilyen pontosan idézték volna fel a szürkeség gazdag színtartományát. Szíjj nagy erővel használja az ekphrasis, a képleírás: tehát fordítás retorikáját – olykor igen szűk dimenziókban, távol a hagyományos képi elbeszélésektől, és közel az érzékelés filozófiájához.)

A camera obscura a hosszú expozíciós időnek megfelelően eltérő módon alkalmas mozdulatlan tárgyak, épületek vagy – mint Szíjj több képén is látjuk – az égbolt fényjelen-ségeinek és rohanó(vá váló) árnyékainak, tehát elmozdulásának kísérteties és érzéki lát-vánnyá változtatására. De az nem igazán való a bonyolult lencserendszerekkel, zárszer-kezetekkel rögzíthető század- és ezredmásodpercek alatt történő változások, mint mondani szokták, megörökítésére. Szíjj akkor is a camera obscura technikáját, illetve szemléletét imitálja, amikor digitális géppel azonos helyen készült felvételeit másolja egymásra – s így ugyanazon tér egy pontján elhelyezett géppel készít „fázisképeket”: a meteorológia változásait használó „film”. Nincs okunk arra, hogy metaforikus gépezet-ként lássuk, majd olvassuk egybe a képeket és szövegeket. Szíjj – ha élhetünk ezzel a for-dulattal – nyílt lapokkal játszik, és nem titkol el semmit. A korszak sötét, a lét minden egyes pillanata az elviselhetlenség határán jár, és nem az a politikai probléma releváns, hogy mint viselik ezt el mindazok, akik maguk is vakon, erőszakkal idevezettek másokat, hanem a hatalomnak kiszolgáltatottak léte, sorsa az igazi kérdés maga.

De tény, hogy a pillanatfelvétel technikájának alkalmi kihasználása és ismétlődő elkerülése egyaránt érvényes eljárás a képek és a szövegek létrehozásakor, és – mint arra a továbbiakban több ponton rámutatok – nem a talmi divat, a neokonzervatív elitizmus nevében történő visszautasításról van szó. Ellenkezőleg, annak a tudásnak a mibenlétéről és rögzítéséről, amely összefügg a peremen való létről szóló beszámolókkal. És ugyanakkor ez a tudás nem azonos a „sajátos” társadalmi helyzet feltárásával. Amit a kiszolgáltatottak tudnak, annak univerzális jelentése elháríthatatlannak tűnik mindannyiunk számára.

Ennyiben Szijj szövegei és fotográfiai egyaránt – (szöveg)technikai eszközöknek megfelelően, köszönhetően – elkerülhetetlenül távol vannak a jelenkor látványos aktualitásokká való lefordításától.

*Egy tábla az út mellett: „Isten hozta Budafok-Tétényben!”
Egy óriásplakáton „Zöld tarifa”. Egy raktár- vagy
gyárépületen: „Törley. A minőségi pezsgő.” Zöld zajvédő fal
a sínek mellett. A zöld alapvetően jót jelent, természetet,
jó levegőt – de mondjuk a fákat és az egész növényzetet
nem vehetem ide [...]
Egy másik óriásplakáton: „Jó döntés.” Az óriásplakátokon
mindig jobb világot festenek elénk, és próbálják elhitetni,
hogy az ő jobb világukhoz sem kell csinálni semmit.
(A másik világ, 73.)*

Szijj a kötetben elbeszél – egymásra mutató, visszautaló – utazástörténetei arra intenek, hogy óvatosan kell bánnunk mindkét főnévvel. Ezek az utazások a lakott világon belüliek, mint Jozsif Brodskij írja: „sík felületen történő [...] elmozdulások, melyeket a fizikai szükségyszerűség nem indokol”.⁷ A lakott, ismert világ hosszú évtizedek óta szinte azonos a földgolyó egészével, a földrajzi felfedezések évezredek átívelő kora lezárulóban van, az ismeretlen világok inkább médiaműsorok lettek, nem jelentenek valós kilépést a felmért földrészekről a határtalan, mitikus világszéli tengerek felé. Romain Rolland Sigmund Freudnak írott ismert levelében – amely aztán az utóbbi *Rossz közérzet a kultúrában* című tanulmányában játszott fontos szerepet – a vallásos érzés és a végtelenség, tehát mérhetetlen távolság keltette óceáni érzésre utalt. A távoli, nagyrészt a képzelet által teremtett és a megtapasztalható világok között létező distinkció és az érzéki összefüggések hiányának és élményének szakadéka Szijj kötetében is gyakran visszatérő mozzanat. „Néztem az egyik napsütötte hegycsúcsot (nem volt rajta hó), / hogy milyen más a kő fénye, színe, kristályos csillogása / az épületekhez és a növényekhez képest. Eredeti anyag / a város körül. Mégiscsak egy bolygón élünk, / naprendszerben, galaxisban, és ezek már mióta / megvannak.” (A szigorú semmi 2., 77.)

Szijj utazásképeinek, az ismert és ismeretlen világok geográfiájának megbomlásáról számot adó szövegélményei között (úgy olvasom, úgy látom), ott van W. G. Sebald első, általa fordított kötete, a négy nagynovellát tartalmazó *Kivándoroltak*, amelynek magyar mondatritmusát sokszor nem véletlenül hallhatja vissza a jelen kötetet félhangosan olvasó elemző. „A Kasimir bácsi megállt, és tenger felé nézett. Ez a sötétség pereme, mondta. És tényleg úgy tűnt, mintha elsüllyedt volna mögöttünk a szárazföld, és mint-

⁷ Jozsif Brodskij: Utazás Sztambulba, in: *Gyűjtőknek való*, i. k., 55. Brodskij költészete a Szijj számára magától értetődően fontos Baka István fordításai miatt is adódó része költészete értelmezési keretének. „A mocsarak közt megbúvó falut már elfeledted, / a világvégi kormányzószágban, ahol a kertek- / ben nincsenek madárijesztők – nincs mit óvniuk, / s hol út helyett a szurdok, rözsgát az út...” (A mocsarak közt megbúvó falut... 1975, 76. In: Jozsif Brodskij: *Új élet*, Baka István fordításában, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997, 79.)

ha a hatalmas vízsvatagból csak ez a keskeny, északról délre hosszan elnyúló homok-sáv emelkedne ki.”⁸

Valóban manapság, mint arra J. C. Davis is rámutat az utazás és utópia összefüggéseinek, kultúrtörténetének periódusait elemző esszéjében, a „disillusioned fascination” és a „dystopian pessimism” világát éljük.⁹

Azaz Sziij már nem a világ leírása végett utazik egy felfedezésre váró helyre – ennyiben távol került tőle (is) Wilhelm Meister, vagy épp a manapság divatba jött Alexander von Humboldt naiv utazója is –, ellenben az utazás nagyobb távolságokon megtett sétát is jelenthet. Az utazás és utópiatörténet és -írás történeti korszakai, tehát az 1500–1700 közti „Optimistic ambivalence/Utopian innocence”, illetve az 1700–1900 közti „Imperial anxiety/Withdrawn intentionality” mögöttünk vannak. Az utazás legalább annyira szól az utazóról, magáról az útról, a belső élményekről, mint a felfedezendő, meghódítandó helyekről, az exkluzív látványokról. Az sem véletlen, hogy a Sziij által használt kamerákban, „dobozokban” rögzített „útiélmények” olyan távol vannak a turizmus látványosságaitól, amennyire csak lehetnek. *A tárgyak súlya* című hosszúvers pontos és semleges leírása egy utazásnak, egyben a camera obscura használati módjának. Sem a fényképezéshez használt üres térével szolgáló szülővárosnak, sem végül az „ittthon”-nak nincs neve. Vélhetően Szeged, Szombathely, Budapest az. De a helyek nevének eltörlése soha nem véletlen.

*Nem szeretek forgalmas helyen fényképezni
a dobozommal, mert a forgalom úgysem kerül rá a képre,
s az már ettől elég kísérteties lesz, ha pedig valaki
vagy valami egy percre, kettőre megáll a forgalomban,
akkor áttetsző, elmosódó árnyalak lesz belőle,
nem kívánatos kísértet, megzavarja a tiszta
kompozíciót és az állandóságot, amely ezeknek a képeknek
a lényege volna [...]
(A tárgyak súlya, 67.)*

A leírt kép egy aluljárót, a vers egésze a rögzítés történetét rögzíti. Sziij két oldallal később megismétli a jelenhez – értsd: az élet nyomaihoz – kötődő állítást.

*Néztem, mi az, ami rajta lehet
majd a képen – legfőképpen az aluljáró sötétjének
és a túloldali boltozatos nyílás világosságának
a kontrasztja, és a nyílásban talán látható lesz
az állomás előtti tér sarka azzal a két fehérre festett
házzal. Parkolt a tér sarkán két autó is, az engem
egy kicsit zavart, mert a parkoló autókat sem szeretem
a képeken, azok csak véletlenül vannak ott,
és ideiglenesen, én meg inkább az állandóságot szeretem
vagy a tartóságot, a tárgyak súlyát, ahogy oda vannak
nehezedve a térbe, meg egymáshoz is, ha többen
vannak [...]
(i. m., 69.)*

⁸ Ambros Adelwarth, in: *Kivándoroltak*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006, 98–99.

⁹ J. C. Davis: *Going nowhere. Travelling to, through, and from Utopia*, *Utopian Studies*: Vol. 19. No. 1. 2008, 1–23.

A vers utolsó – sorközzel elválasztott – sora, úgymond, a csattanó. „Itthon előhívtam a képet. Az lett, amire számítottam.” (i. m., 71.) Az utazók egykor felfedezők, majd annak paródiái, a turisták lettek (lettünk) – de mindez a múlt. Amit Szijj mondatokban és képekben rögzít, az az oikumené, tehát a lakott világ otthontalansága, történelmen kívülisége, a történeti stílusokon, politikai tereken túli architektúrája. Városi terekben készült fényképeink, amint a képek leírásaiban sem, nincs nyoma az aktuális jelen önfeledtségének, a politikai történelem térbe fordított emlékezetképének, a szemantikai építészet historikus allegóriáinak.

Úgy tűnik, Szijj pontosan tudja, hogy az ismert világon belüli otthontalanság, amint az a *Phaidón*-ban olvasható: ma is érvényes. „Szókratész: (a föld) roppant nagy, és mi itt, a Phaszisztól Héraklész oszlopaiig, egy kicsiny részen lakunk, mint egy mocsár körül a hangyák vagy a békák, úgy lakunk a tenger körül, és sokan mások is így laknak másutt, sok ilyen helyen. [...] Mindenféle a földön körös-körül sok, alakjára és nagyságára nézve sokféle üreg van, melyekbe összefolyt a víz és a köd és a levegő, maga a föld azonban tisztán fekszik a tiszta égben, amiben a csillagok vannak, és amit a legtöbben, akik ilyesmiről beszélni szoktak, éthernek neveznek: és, hogy ennek az üledéke az, ami állandóan összefolyik a föld üregeiben. Mi pedig, akik a föld üregeiben lakunk, nem vagyunk ezzel tisztában és azt hisszük, hogy lent lakunk a földön, mintha valaki, aki a tenger fenekének a közepén lakik, azt hinné, hogy a tenger színén lakik, s noha a vízen át látja a napot is meg a többi csillagot is, de úgy vélné, hogy a tenger az ég, de a lomhasága és a gyengesége miatt soha nem jutna ki a tenger peremére, és soha nem látta felmerülve és a tengerből felbukkanva ezt a helyet, hogy mennyivel tisztább és szebb a náluk lévőnél.”¹⁰ Ez lenne hát a határtalan tengertől, a világ széleitől innen, az oikumené, az ismert világ geográfiája, amelyben a fény és az árnyék, a bizonytalanság, a felmérhetetlen távolságok sora követi egymást.

A lakott világ, amelyben élünk, távol áll a Heimat, az átlátható kisvilágok foszló tapasztalatától, egyre mitikusabb emlékének halvány reményétől. A kötet a sötétségből (a fényzajon, szürkeségen, agyagfényen át) a napfényig tartó lassú és ismétlődő út kalandregénye. A világ felmérhetlensége, a lakott terület otthontalansága, a kiismerhetetlen botorkálás a fény és a sötét között, a látható és láthatatlanná lett tettek, a mulékony, illékony és rögzített elemek sorából összeálló apró kalandok – elhaladni vonattal egy „Olajfinomító” névre hallgató állomás mellett –, mindezek kívül esnek a modern regények bizonyosságán, melynek megfelelően sorsunk és jellemünk ugyanazon érem két oldala lenne, s egyiket a másikkal megerősítvén, ellenőrizvén uralnánk életünk, mégha az tragédiához vezet is. Ugyan van-e bárkinek oka az akár fel nem ismert bizonyosságban való bizakodásra is? Ugyan rendelkezésre áll-e a sors kimunkálásához, teremtő megéléséhez szükséges tér? Mi is Európa kulturális térképe: Velence és Szentpétervár csatornái, Brassó modern pályaudvara, Sebald Manchesterének nyomai? Vagy a bezárt koncentrációs táborok tízezreinek évtizedekre láthatatlanná vált, az elmúlt években rekonstruált mintázata, Sobibortól¹¹ Magadanig? Máig lezárt országgrészek, a kiváltsággá tett biztonság mediterrán kertjeit ost-

¹⁰ *Phaidón* 109a-e. Kerényi Grácia Bárány István által módosított fordítása, Bibliotheca Classica, *Platón összes művei*, első kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985, 1106–1107. Lásd még James S. Romm: *The Edges of the Earth in Ancient Thought, Geography, Exploration, and Fiction*, Princeton University Press, 1992, 124–125.

¹¹ Lásd például Susan Hiller: *The J. Street Project 2002–2005* című „monográfiáját”, amelyben a szerző végigfényképezett 303 németországi utcát, illetve utcanévtáblát, amelyek mind összefüggenek a „Juden” szóval. (Judenweg, Judengasse, Judenloch, Judengang, Judenberg, Judengarten, Judenhof stb.) Published by Compton Verney and Berlin Artists-in-Residence Programme / DAAD, é. n. (2006.), illetve Gérard Silvain and Henri Minczeles: *Yiddisland*, Gingko Press, 1999, illetve Max Egremont: *Forgotten Land, Journeys among the Ghosts of East Prussia*, Picador, 2011, Oleg V. Khlevniuk: *The History of Gulag: From Collectivisation to the Great Terror*, Yale University Press, 2004.

romló menekültek, tehát az úton lévő, éhező és mindig szomjas százezreket kizáró magas falak Európa határain? Az antik civilizáció bölcsőjében, a Földközi tengeren elhagyott hajókban, tutajokon, vacak csónakokban az izzó napon kiszáradva haldokló, szülőföldjükről elűzött tízezrek, a menekülttáboroknak nevezett abszurd katonai terekben született, majd felnövő, s ott meghaló elüldözött milliók útja a térben – hát miféle utazás, miféle tapasztalat, miféle kalandregény ez? Melyik térkép fedí el melyiket?

*Minden valakié, mindennek haszna van,
és a haszon mögött ott van egy kiterjedt hatóság,
amely örökösen csak büntet, mintha pecsételne.
Minden hazugság. A feltámadás se úgy lesz,
hanem majd asszonyok mérik az embert,
és mondják, alkalmas, vagy nem alkalmas,
de vajon mire? Kifejteni sorsunkból
a valósi élet ígérését.
(A menekülés kezdete, 20–21.)*

A Sziij által használt, beutazott oikumené tereiről, épületeiről, mindennapjairól adott leírása igen alkalmas a kortárs társadalom peremén élőkkel történő események elfogulatlan, hamis pátosztól és értelmetlen érzelmektől mentes rögzítésére is. Az egyes szám első személyben elbeszélő Én és néhány megnevezett – részben halott – családtag mellett ennek a regénynek visszatérő hősei az értelmes léttől, az emberi munkától megfosztott szegények. Ők ezeknek a tereknek a láthatatlanná tett, s persze mindig jelenlévő lakói. Sziij többször, kérlelhetetlen pontossággal írja le mindazt, amit látott, s abban, amit elmond, nincs semmiféle cinkosság azzal a társadalmi rendszerrel, elnyomó hatalommal, amely ezt tette, teszi emberi lényekkel. Ezek a leírások, az utazások alapvető tanulságai egyben a kiszolgáltatottság antropológiai dokumentumai. Sziij a lehető legradikálisabban – magától értetődő egyszerűséggel – utasítja vissza azt a feltételezést, hogy a korszak mibenlétének igaz interpretációja, megértése és az otthonosság, illetve az előbbre jutás, beilleszkedés, sikeresség között bármiféle szoros összefüggés lenne. Azaz hősei kitalizáltak, kívülállók, hazánkban és otthontalanságukban élő, lassan mozduló menekültek, és nem egyszerűen marginalitásban, a társadalmon kívül élő néma emberek. Nem a jószágról és a szegényekkel való szolidaritás tisztességéről vagy hiányáról van szó. Az otthonukban menekültekké lettek, a megalázottak és a megszorítottak sorsa Isten hiányának, távolságának bizonyítéka.

*Füst árnyéka a tűzfalon. Szorgalom látszatát keltő
nincstelenek. Reggel egy-két utcában a kukák átvizsgálása
a házanként más és más árnyalatú félelem ellenére is
megnyugvást hoz, hogy van még erejük a világ ellen.
(Fényzaj, 32.)*

*Láthatóságicskos mellénybe, kabátba öltöztetett
emberek vonulnak csoportokban munkába reggel,
viszik a seprűt, lapátot, húzzák a kukát, már reggel
megtörtén vánszorognak, vagy csak nem sietnek,
mert nem a saját munkájukba indulnak,
aztán vonulnak visszafelé délután, nem sietnek,
mert nem a saját idejük következik..."
(Szürkeség 3., 50.)*

*Csak leülni egy padra, mert a szállásról
vagy a segélyező helyről akármilyen
kis utat megtenni a holmival, az legalább
fél napra való munkával ér fel, és utána ennyi jár, és nincs is
más, amit hirtelen csinálni lehetne. Megülni úgy,
hogy az kezdettől megszokott legyen mindenkinek,
olyan súlytalanul, mégis elmozdíthatatlanul,
mint egy történelmi képen a mellékalakok,
amikor valaki egy festészeti középpontban megint erősen
esküszik.
(Ragyogás, 99–100.)*

Vonatok, pályaudvarok, aluljárók, gangok, belső és hátsó udvarok. Az otthontalan lakott világban való mozgás eszközei és terei, újra és újra minden ugyanaz fénytől a sötétbe, a szürke árnyak közti különbségek, a mondattal eltelt idő: a sötétedés és világosság percei, mind körbe járnak. Going nowhere. Az utazás nem zarándoklat, nem felfedezés, nem kaland, nem megismerés: az utazás ugyanannak az elviselhetetlen otthontalanságnak a reménytelen belakása, a felesleges és pontos felismerések, az eladhatatlan és nélkülözhetetlen tudások megszerzésének módja, a kényszeres és állandó helyváltogatás, a nevüket vesztett felismerhetetlen helyek rögzítésének, az igaz ábrázolás hűségének folytonos kísérelte. Az értelmes, tevékeny, csupasz élettől, annak mégoly hiú reményétől való megfosztottság azonban nem pusztán szociális probléma – de tény, hogy Szijj beláthatatlanul közelebb érzi magához a korszak csoportképein a mellékalakokat, a névtelen veszteseket, mint a kapitalizmus hőseit. (Egyszer érdemes lesz Szijj költői elbeszélését egybeolvasni Térey János a korszak beérkezett hőseinek életét megvetéssel és empátiával elemző rafinált verses elbeszéléseivel.) Szijj mondattanában nyoma sincs annak, hogy az elbeszélő jobb sorsot szánt volna magának, mint a szegényeknek – sokkal inkább Simone Weil és George Orwell „szegénységpolitikája” idéződik fel, tehát a korszakban leélhető személyes sors és az arról hozott filozófiai ítélet egybeolvasása, egybeolvadása.

Miközben a kötetben folyamatosan visszatér az elbeszélő saját életének bevégzettsége, a visszavonhatatlanul megtörténtek száraz rögzítése: „csupa végkifejlet nélküli szándék, indulat és lemondás, / türelmetlenség, miközben túl vagyok mindenem, / ami elveszett, már lényegtelen, annak a rengetegnek / a rengeteg külön árnyéka mögöttem már összerolódott, / egymásba ékelődött, és úgy tol engem észrevétlenül / a választás utolsó pillanata felé.” (Fényzaj, 30.)¹²

A kérdés immáron az, hogy ezek a történet nélküli, csattanó nélküli elbeszélések, utazások nem állnak-e összefüggésben a történelem végével? Azaz lehetséges-e, s ha igen, akkor miként: az élettörténet megalkotása a történelem nélkül. Márpedig Isten halála vagy hiánya¹³ döntésre kényszeríti mindazokat, akiknek immár nem magától értetődő többé, hogy „az ember műve a természetes erkölcsiség, amelyet az ég közelsége sugároz be, és amely az ég parancsára adott válaszként értelmezi önmagát”. Az Isten nélküli világ: „A kopernikuszi kereszténység, amely elismeri, hogy helye az égbolt nélküli föld [...] Ám az üres ég alatt, semmilyen emberi mű nem hozhat megváltást.”¹⁴

Az egymást feltételező utópia és eszkatológia lennének a kulcsszavak: a történelem kronológiája nem pusztán események egymásutánisága, hanem, mint azt ugyancsak

¹² Vö. Gács Anna: Mi van hiába? (Érettség és hiábavalóság Szijj Ferenc *Kéregtorony* című kötetében, in: *Egytucat. Kortárs magyar írók, női szemmel*, JAK–Kijárat, Budapest, 2003.

¹³ Susan Anima Taubes: The Absent God, *The Journal of Religion*, Vol. 35. No. 1. 1955. jan. 6–16.

¹⁴ Jacob Taubes: *Nyugati eszkatológia*, fordította Mártonffy Marcell, Atlantisz Kiadó, 2004, 146.

Taubes írja: „az idő, amelyben minden lejátszódik [...] a végcél felé tart”.¹⁵ Amint az idő pusztá kronológiává esik szét, akkor következik be a Petri által pontosan látott csapda: „élettörténetünk megvilágítja / életünket, / mint a rendőrségi autó reflektora / az áldozatot.” (Történet, in: *Magyarázatok M. számára*, 1971.)

A sehonnán sehova nem tartó utak, az ismert világ leírhatatlansága, a leírás elválása a geográfiától, a hely, a lokalitás azonosíthatatlansága, az érettség hiábavalósága és ennek a hiábavalóságnak a nagysága, mind azt jelzik, hogy annak megfelelően, amint az elbeszélhetetlen élet lett az eszkatológiáját, teleológiáját, üdvtörténeti háttérét vesztett világ állapotja, úgy nőtt meg a perspektivikus képek, az optikai rend, az okulárcentrizmus jelentősége – azoknak a gépeknek a használata, amelyekkel Szijj írásos munkássága évtizedek óta szorosan összefügg. A végét nem leelő időben elhangzó mondatok ideje alatt az elmúlás önmagában érthető, s többé nem egy történet fejezeteként. Így történt meg, hogy a perspektíva nem pusztán szimbolikus forma, nem csupán az egy szemmel nézendő dolgok teremtette rend ígéretének tudománya, ellenben ama képi fordulat kiindulópontja, amikor a térben való eligazodás élménye fedi el a megváltás értelmetlenné válásának katasztrófáját.

2.

A lyukkamera, tehát a lencse(rendszerek) nélküli mozgatható camera obscura használata nem pusztán extravagancia, okos távolságtartás a digitális gépek eredményezte képözönytől. (Mint arról feljebb szót ejtettem, adandó alkalommal Szijj is használ digitális gépet – azonos helyen készült állóképekből álló film készítésére.)

A lyukkamera az antikvitás óta ismert, sokszor használt, fényt használó optikai gépezet, amely a természet adta világ egy szűk ponton át, sötét felületre történő vetítésére, így tehát szabályozott kép létrehozására alkalmas. Az optika és perspektíva nyugati uralmát előkészítő, illetve lehetővé tévő filozófiai masina hátsó falán fényérzékeny anyaggal kiegészítve a szerkesztetté vált világ látványainak definiálásán túl egyben időálló rögzítésére is képes.¹⁶ Az elmúlt évtizedek egyik visszatérő, paradigmaváltásként értett problémája az okulárcentrizmus,¹⁷ tehát a nyugati kultúra képi fordulatának – s ezen belül az egy szemmel látást igénylő perspektivikus gépezeteknek¹⁸ – Roland Barthes 1971-ben megjelent zseniális kötetében, a *Sade, Fourier, Loyola*ban „a szem fordulatát” a középkor végére teszi: ekkor kezdődött meg a geometriailag rendezett látványok uralma.¹⁹ Ugyanakkor a perspektíva filozófiai interpretációja, illetve gyakorlati használata messze

¹⁵ I. m., 49.

¹⁶ Helmut Gernsheim in collaboration with Alison Gernsheim: *The History of Photography from the Earliest Use of the Camera Obscura up to 1914*, Oxford University Press, 1955.

¹⁷ Martin Jay: *The Denigration of Vision in Twentieth-Century French Thought*, University of California Press, 1994, illetve Georgia Warnke: *Ocularcentrism and Social Criticism*, in: *Modernity and Hegemony of Vision*, Edited by David Michael Levin, University of California Press, 1993.

¹⁸ Michael Mayer: *Perspektíva-váltás*, in: *Pillantásgépek, hogyan keletkeznek a képek, vagy egy pillantás Werner Nekes gyűjteményére a kortárs művészet szemszögéből*, szerkesztette Kékesi Zoltán és Peternák Miklós, Múcsarnok, 2009.

¹⁹ „A modern kor elején, Ignác évszázadában valami módosulni kezd, mégpedig a képzelet gyakorlata: átalakul az öt érzékszerv hierarchiája. A történészek azt mondják, hogy a középkorban a legélesebb, igazán érzékelő érzékszerv, amely a legalapvetőbben tartotta a kapcsolatot a külvilággal, a hallás volt, a látást csak a harmadik helyre sorolták, a tapintás után. Aztán jött a fordulat: a szem lesz az érzékelés első számú szerve (a barokk tanúskodik erről, ami a látott dolog művésze).” Roland Barthes: *Sade, Fourier, Loyola*, Osiris Zsebkönyvek, Budapest, 2001, fordította Romhányi Török Gábor, 76–77.

nem azonos az egyes kulturális, földrajzi régiókban, mint arra Hans Belting a *Firenze és Bagdad*²⁰ című kötetében rámutatott, a keleti és nyugati képértelmezés és képhasználat politikai és filozófiai összefüggésrendszerét elemezve.

Azaz amikor Sziij – amint azt többször írja – dobozaival bíbelődik, akkor az optikai, fényviszonyok, a perspektivikus távolság, végül az expozíciós idő háromszögébe foglalt képkészítés a versíráshoz hasonlóan bonyolult elméletet igénylő gyakorlatával kínálódik. Sziij hosszú évek óta formálódó művészeti programjában elválaszthatatlan a képek teremtésének, látványuknak érzéki tapasztalata és az eszkatológia nélküli, végét vesztett kortárs világban elmondhatatlanná vált lét, az életrajz nélküli korszak tapasztalatának kritikája. Attól tartok, hogy korunk a félig már posztgutenbergi könyvvilágot is elfoglaló mániája, az életrajzok iránti éhség azt a mélységes rettenetet oldja, amelyet ki-ki átélhet, s át is él, amikor saját életét okkal és joggal nem képes összefüggésbe hozni semmiféle történelmi renddel, céllal, eszkathattonnal. A kommunizmus volt az utolsó utópikus társadalom, amelynek lakóit összekötötte a rájuk kényszerített közösségüket megteremtő iszonyat, ugyanis a sorsuk. A nemzetiszocializmus mit sem tudott erről, mert a közösség és a kizárás alapja egyaránt a faj volt, a fajhoz tartozás és elutasítás kettőssége, amelyben fel sem merülhetett a döntés kérdése – az élet története a faj szolgálata volt, a faj érdekében elkövetett dicső tett: a másik fajnak tekintettek kiirtása.

A világ, amelyben élnünk adatott, már nem ismeri az isteni és világi rend közös felületének, találkozásának élményét. Ezért van, hogy csupán a mindenkit nagy emberré változtató életrajzok igazolhatják életünk értelmét, és bátran elfedik a lét kilátástalanságának sötétségét: Ryan közlegény és a hősi élet minden metaforája arra mutat, hogy az értelmét, teológiai távlatait vesztett világban a történelem mitizálása a halhatatlanság ígéretének záloga. De vajon nem az-e épp Sziij egyik legalapvetőbb felismerése, hogy a „hősi élet” elviselhetetlen mitológiájával szemben áll a történelemtől sújtott emberek reménytelen világa?

Sziij – ismétlem – távol tartja magát bármiféle monumentális látványosságtól, szigorúan és kérlelhetetlenül korlátozza magát mindazoknak a tereknek a rögzítésére, amelyekben pusztán technikai okoknál fogva sem tűnhetünk fel mi magunk, akik azokat a tereket lakjuk, amelyeket ő rögzít. S itt valóban olyan művészettörténeti problémákat vet fel, amelyeket e kötet leírások sorában közvetít, de a képek maguk már nem tűnnek fel. (Amúgy is hajlok arra, hogy Sziij eddigi – minden figyelmet megérdemlő, vitathatatlan jelentőségű – munkássága új dimenzióba lépett: nyersen szólva ebben a kötetben már nem sok irónia van.)

3.

Végül: anélkül, hogy valamiféle taxonómiával, nem különösebben vizsgálgató, s igazán nem szórakoztató csoportosítással terhelném az olvasót, illetve az alkotót, egyetlen – megítélesem szerint – valóban lényegi distinkciót tennék a fényképek között. Vannak olyan – egymástól számos szempontból eltérő – felvételek, amelyeken világosan vagy épp kísértetiesen látszik az expozíciós idő hossza, tehát az elmozduló alakok, mozgásukban megörökített felhők, a vándorló fény és árnyékok nyomai tűnnek fel a képeken: megannyi idézőjelként, a kortárs pillanatfelvételektől eltérő módon. Ezek az alkotások nem pusztán a fotográfiatörténet különböző korszakainak idézeteiként, utalások sorozataiként figyelemre méltók, hanem tudatosságuk, végtelen gondosságuk miatt is. Nem pusztán a kötet nagy verseinek lehetséges illusztrációi ezek. A C 35-ös (cím nélküli) pályaudvari felvéte-

²⁰ Hans Belting: *Florence and Baghdad, Renaissance Art and Arab Science*, Belknap Press, 2011.

len az információs tábla alatti fénysávban indulásra, érkezésre várakozók halvány, kísérteties alakja tűnik elénk, alant újabb absztrakt folt, az árnyéksáv, a háttérben a csarnokon túli tömbben álló fény. Akármint is: ez a kép a perspektivikus képteremtés térsávjainak: az elő-, közép-, háttér tagolásának hagyományát követi, és aztán írja újra. A középtérben – halványan látszó – akaratlan jelenet: a csoportkép a fény és az árnyék között látható. A mindennapi élet önfeledt pillanatait a múltó idő nyomai keretezik, a fényképkészítés technikai ideje pontosan szolgálja az alkotó intencióját: a romlékony, múlékony jelen mikéntje nem politikai kritika, hanem az érzékelés kérdése. (Épp úgy, ahogy a versmondattal olvasása alatt eltűnt idő nyomában kullog minden értelmező, s csak a verssel együtt haladó olvasónak jut ki az elmúlással való ritka együtthaladás. „Az árnyékoknak nem kell megszólalniuk, / közvetlen kapcsolatban állnak az éggel / és azon túl a kozmikus terekkel.”) (*Átlók*, 137.)

Ezen a ponton a folyóirat olvasói kénytelenek a kötethez fordulni, ha egybe kívánják látni és olvasni a szövegeket: amiből azonnal érthető lesz, hogy ezúttal miért nem közölt Szijj a könyvben képeket. Ugyanis itt valóban nem az egymást illusztráló, egymást értelmező viszonyrendszerrel van szó, arról a Sebald által megkezdett eljárásról, amely az irodalmi szövegek és képek szerződését írta újra. Ellenben ebben a kötetben a nagy témát, a semmibe tartó utazást, az otthontalan és lakott világ leírását Szijj gyakran azokra a mondatokra bízta, amelyeket saját képeiről írt.

S közben a könyv terén kívül ott vannak a képek, melyek ezúttal ezt a szöveget kísérhetik. Háztetők, napszakok, évszakok, a történelmen túli és inneni üres politikai világ képei, Gedő Ilka szép szavával élve: bibliai tárgyak ezek, melyek mindig ugyanolyanok, s türelmesen ott várnak a történelem mélyén.

És ami még sokkal kihívóbb, az a néma magyar avantgarde egyik radikális tette: Szijj – vélhetően – saját testéről camera obscurával készített felvételeinek sora. Az anonim meztelen test elmozdulásai csak részben követhetők, a felvételek intimitása, a kérdező tekintet választ követelő, jelentésteli mozdulatot kereső, az egyes testrészeket felismerni igyekvő intenciója egyre erősebb, annak megfelelően, ahogyan a kép modellje felkínálja önnön látványát a mohó értelmezőnek, de egyben meg is fosztja a bizonyosság reményétől. Egy olyan korszakban, amelyben a meztelen emberi lény testének minden egyes része korábban elképzelhetetlen részletgazdagsággal tanulmányozható – a cinizmusa kritikáját önróniával elintéző –, Helmuth Newton aktmodelljeitől Robert Mapplethorpe fotográfia és fotográfika határán járó műveig, ezekben az évtizedekben Szijj felvételei radikálisan eltérő állításokat tesznek a test mibenlétéről, a fizikai gyakorlatokról, a meztelenség jelentésének mindig változó határaitól. Nem pusztán a rejtőzködésről van szó, s nem csak viktoriánus óvatosságról, homályról. Ellenben a test anatómiai részletekké, a hiperrealizmus pixel-szisztémájáig lebontott metódusának a kritikájáról, arról igen. Szijj felvételei igazán egyszerű technikai körülmények között készültek, tehát igen bonyolult módon: s valóban nem tudom, hogy valaha is elfelelhető-e, hogy azok alkotója, s talán tárgya, alanya is: maga költő, fordító, akinek oldalszámra nézvést talán szerény, jelentőségére nézvést példásan komoly és igazán komor életmű van már a háta mögött. Nyilván nem. Az élő és így romló test épp sejtethető mozdulatainak felidézése, a félhomályban világló kar, az esett vállak, a meztelen has, a szemérmét fedő kéz: mind a kiszolgáltatottság dokumentumai. Mind ilyenek vagyunk. Táncosok a sötétben, mozgó marionettek, mind antigravitánsok, testünk illékony lenyomatait a félhomályban.

Szijj e kötet után – érzésem, illetve óvatos javaslatnak is tekinthető – véleményem szerint, elérkezett arra a pontra, amikor komoly kurátori munkát követelő és garantáló kiállításal állhat olvasói elé. Az olyan kisméretű eredeti képek kiállítása, mint amilyeneket ő készít, mindig technikai kockázatot jelent: de hiszen a kurátori installációk épp ennek a kihívásnak a megválaszolására valók. Ezért gondolom, hogy nagyon jó döntés volt jelen

kötetből kihagyni a fényképeket – hiszen azok valóban nem a kötet lapjai között logikusan feltűnő illusztrációk. Az azonos szerzőtől való szövegek és képek autonómiájának és összetartozásának láthatóvá tételére az azok sajátosságainak megfelelő tágas keret, azaz fényvel és árnyékkal rendelkező semleges tér szolgálhat az igaz párbeszéd terepeként. Az egyik oldalon a könyv, a másikon a kiállítás. Szijj ugyanis nem egyszerűen lenyűgöző biztonsággal fényképező és figyelemre méltó rajzokat készítő költő, hanem olyan érett művésszé lett, aki egyszerre uralja az általa használt médiumok mindegyikét – és pontosan tisztában van az azok sajátosságaiból következő normákkal. E sötét és ellenállhatatlan erejű kötet után Szijj megfelelő körülmények között megrendezendő kiállítása azt bizonyítaná, hogy a kortárs magyar képzőművészeti szcéné megértette azt, amit az irodalomtörténet hosszú évek óta pontosan tud róla.

Fehér lapokon fekete betűk. Fehér falakon fekete-fehér fényképek. Szijj kötete: igazi könyvtárgy, amely persze megengedi, hogy az olvasás közben elfelejtkezzünk arról, de mégis mindvégig jelen van. Ugyanígy: milyen felemelő lenne, ha ezek a fényképek a kiállítási tér tapasztalata által nyernék el esztétikai értelmezésük lehetőségét.

„KÁPOSZTÁSKŐ, HÓLYAGOS ÉG”

Bozsoki Petra beszélgetése Szijj Ferenc Agyag és kátrány című kötetéről

Bozsoki Petra: Témánk Szijj Ferenc *Agyag és kátrány* című kötete, amely a Magvető Kiadónál jelent meg néhány hónappal ezelőtt. A kötethez a Szijj-recepció felől szeretnék közelíteni. Nagyon érdekel erről a kérdéstről a véleményetek, ugyanis úgy látom, Szijj költészetét a kritikusok, a pályatársak, a fiatalabb generáció tagjai is nagyra tartják – ami a versesköteteit illeti, igazán elmarasztaló kritikával nem találkoztam –, tehát egységesen elismert költői teljesítményről van szó. Viszont úgy vélem, nem fogalmazza meg a szakma kellőképpen, miért jó költő Szijj. A recepció olvasása során két tendenciát tapasztaltam. Az egyik az, hogy gyakori a képes beszéd, a metaforikus nyelvhasználat, a másik, hogy nem igazán mennek a szövegek közelébe, hanem általánosságban a kötetről vagy Szijj költészetéről beszélnek. A metaforikus megfogalmazások sokszor találók – egyébként jellemzően azok tollából, akik szintén szépírók, mint Schein Gábor vagy Borbély Szilárd –, de nem mélyebb elemzések. Ti is így látjátok? Ha igen, mi lehet ennek az oka? Akár Szijj költészetében keresendő, akár valamilyen külső körülményben.

Harmath Artemisz: A kérdésre csak tapogatózó választ lehet adni. Úgy tapasztaltam, bizonyos kulcsfogalmak visszatérnek a kritikában, s ezek mentén nem jutunk túlságosan mélyre. Ezek ugyan elég biztosan állnak a lábukon – olyan fogalmakra gondolok, mint a pesszimiztikus vagy a monokróm költészet –, viszont metaforikus jelzők, kibontást igényelnének. A koncentráltság vagy az enigmatikusság sokakat visszariaszt attól, hogy mélyebbre ássanak. Ez a kötet is inkább tanulmányjellegű munkákat kíván, ha bővebben szeretnék erről a monokrómiáról, erről a pesszimizta világréprokról beszélni. Az *Agyag és kátrány* színvonala megkívná az ilyen írásokat. Szijj legutóbbi kötete alapján is az élvonalban helyezkedik el.

Szilvay Máté: Én nem nagyon csodálkozom azon, hogy nehéz a Szijj-szövegek közelébe férkőzni egy kritika keretein belül. Az olvasónak ugyanis sokszor lehet az a benyomása, hogy egyetlen versszöveg íródik. Nem a kötetek között, azok jelentősen eltérnek egymástól, hanem egy-egy kötetben belül. Kritikusként például nehéz megindokolni, hogy miért ezt a három sort emelem ki ebből a versből, miért nem másik hármat egy másiból. Egyébként, a pályatársak kritikái közt, akiket említettél, Petra, jelentős különbségeket éreztem.

Z. Varga Zoltán: Nehéz kérdés, megpróbálok irodalomtörténeti szempontból közelíteni. A kortárs magyar líráról általam olvasott nagy, összefoglaló, szintetikus érvényre törekvő írásokból – Schein Gábor, Menyhért Anna kísérleteiből –, amelyek a hagyományokat visszavezetik nagy paradigmákra – nyelvkritikus költészet, a szubjektum különböző felosztásai stb. –, azt látjuk, Szijj nem illeszthető be jól ezekbe a nagyobb sémákba. És úgy van, ahogy Máté mondja: szöveggként nehéz vele bánni. Nehezen idézhető a Szijj-vers, mert hosszú, bőbeszédű, nehéz kiragadható, emblematisz szövegrészt találni, valóban, már csak a szövegeknek a kötet egészére kiterjedő egysége miatt is.

A Kritikai szalon rendezvényén elhangzott beszélgetés rövidített, szerkesztett változata. (Pécs, Művészetek és Irodalom Háza, 2014. december 17.)

Sz. M.: Az imént említette a nyelvkritikus költészeti paradigmát, amely Borbély egyik Szijjrról szóló szövegében is meghatározó. Azért tartottam az új kötetet izgalmasnak, mert furcsa módon Szijj, aki korábban ilyet nem csinált, most néhány versében elkezdett rezonálni a társadalmi szolidaritás problémájára is, és ez olyasmi, ami a nyelvkritikainak mondott költészeteknek általában nem sajátja. Szijj ezekben a szövegekben azt mutatja fel, hogy azért is kell újból kritikusan tekintenünk a nyelvre, mert politikai értelemben van elhasználva, elkopva, nyelvi panelek vannak nem egyszerűen lefoglalva, hanem kisajátítva. Mintha ebből keresnének a kifelé vezető utat. A világunkat olyan nyelvi panelek határozzák meg, amelyek egyfelől már kifáradtak, másfelől mégis meghatározzák az életünket. Emiatt úgy látom, hogy a nyelvkritika valamilyen módon összekapcsolódik a rendszerváltás előtti világ felidézésével.

H. A.: A versek fontos alapvonása ez a rálátás a közelmúltra. A szürke fogalmának talán ez az egyik kibontható vonulata, vagyis ha egy korszakra olvassuk rá. Ugyanakkor én inkább a költemények kozmikuságával szembesültem. Nemcsak a helyi értékkel, hanem azzal, amit világszerűnek nevezünk, ezért voltak számomra megrázók a költemények. Azok közül is különösen a *Sötétség*. Visszatérve a szürke, a szürkeség metaforájára: ez ennek a költészetnek a kötetben belüli – ahogy már említettétek – egyneműségéhez is kapcsolódik. A szürke nemcsak egy korszak, nemcsak a „minden hiábavaló” metaforája és motívuma, hanem ezeknél több, olyan rétegekhez is kapcsolódik, mint az érdektelenség, a világtapasztalat-szerű kiüresedés, illetve a nehezen kibontható jelek sokasága. Azt hiszem, ez a kötet legerősebben a jelek jelentését – hogy visszakapcsoljak a nyelvkritikához – kérdőjelezi meg. Az elszórt jelek összekapcsolhatóságát, viszonyíthatóságát, megfejtethetőségét. A szürke motívuma számomra leginkább ezt a jelentésmezőt tágitotta ki, az értelmetlen jelekkel, a világ értelmetlenségével szembesített.

A *Sötétség* című vers – most újabb két témát meg fogok nyitni, ha nem haragszotok – kozmikuságára szeretnék rátérni. A világtörténelem kietlenségére, értelmetlenségére, hiszen ebben a költői univerzumban a jelöltek végül is nem találhatók meg. A másik dolog, amit érdekesnek gondolok benne, az a lírai én kapcsolata ezzel a jelentés nélkül maradt világgal s a világban jelentések után kutató emberiséggel. A *Sötétség*ben olyan szakaszokkal találkoztam, amelyek elemi szorongást váltottak ki belőlem. Sikeredt a költőnek olyan félelmeket összegyűjtenie, amelyekkel, engem is eltalált.

B. P.: Az elemi szorongással kapcsolatban mire gondolsz?

H. A.: Az volt megrázó, hogy nem egyetlen személy önszembesítésére készített bizonyos emberi tulajdonságok kiemelésével, hogy azok visszájára fordításával ismét az emberre tekintsen, nem egyszerűen tükröt tart tehát az embernek. Az egyetemes berendezkedéssel vannak problémák, a természet működése ebben a lírai világban nem organikus. Az egyik legizgalmasabb problematika Szijj újabb lírájában természetes és mesterséges környezet viszonya. Hogyan viszonyul az én az épített és a természetes környezethez, és mi a viszonya ennek a háromnak egymáshoz. A természet természetellenessége rázott meg. Ezt ugyan már ismerhetjük korábbi irodalomtörténeti korszakokból is, de Szijj nagyon erősen szembesít minket vele. Nemcsak az én osztott, nemcsak a környezet mesterséges, de ez az épített, emberi környezet találkozik a természettel, és a találkozás meglehetősen sejtelmes és válasz nélküli. Ugyanakkor az ember által épített környezet csak töredékekben van jelen, de ezek közt a töredékek közt sincsen összefüggés. Tehát mindhárom dimenzióban töredezettséggel szembesülünk, és ez így talán már sok.

Sz. M.: Érdekes, hogy többször mondtuk már, átvettük egymástól a kozmikus világtapasztalat fogalmát – és valóban milyen találó. Tényleg olyan, mintha a verseknek valami furcsa, kozmikus szervezőelve volna, de ezek a kozmikus élmények mindig a teljesen szétválasztott részletekből állnak össze, amelyek között nincs összefüggés. Száz liter olaj beleömlik a tengerbe – hadd idézzek szabadon az egyik versből –, és erre nincs semmi

érdemi reakció. Az ember valamiféle környezetvédő felháborodást várna, de erre a természet nem reagál, egyáltalán nem. Hogy válik átjárhatóvá az organikus és az épített környezet? Egyfelől az is történhetne, hogy az épített környezet átveszi a természet otthonosságát, de mivel a természet nem otthonos, inkább úgy tűnik, hogy a mesterséges, gépi világ idegensége az, ami a természetre is átveddük.

Z. V. Z.: Mindhárom dimenzió egyforma erősen van jelen. Nagyon sok vers játszódik városi helyszíneken, lakásbelsőben, házak között. Beszűrődő fények, tükröződések a keretei a verseknek. Mindháromban vannak természetleíró részek is, bár talán pont ezek a legkevésbé dominánsak. Gyakoriak az átmeneti terek, az elhagyatott vasútállomások, a funkcióvesztett ipari területek. A kozmikuság jelent valamiféle időtlenséget is, szerintem a kötet versei többértelműek ebből a szempontból is. Vannak bennük egész konkrét időmarkerek, valaki kétforintossal fizet a trafikban a cigarettáért, ki lehet számolni nagyjából, hogy az mikor volt. De ez persze nem vitatja a kozmikus, nem társadalmiasult, történelmen kívüli idő fontosságát. Több időtapasztalattal, idősíkkal dolgozik a kötet.

B. P.: Az idősíkok váltakozása szépen tetten érhető például *A szürkeség alatt* című versben. Párbeszédben van a *Sötétséggel*, mivel szintén a „szürke” konkrét és absztrakt jelenésével játszik.

*Csak a nagy gépek tövében
volt meg bennem a bizalom,
hogy nem vagyok az egyszerű életemre
utalva, mert az mire lehetne megoldás,
hanem a dugattyúk, fogaskerekek
és hajtásláncok majd előre akarnak
mindent helyettem.*

*Átveszem a gépzajt, szól nekem
belülről, még fel is erősítem
vérlüktetéssel, mondhatnak bármit,
most éppen minek kell látszanom,
legalább vasárnap.*

*Helyettem a kíméletlen önzés,
vonalkázni folyton egy milliméterpapíron,
ki ellenség és ki jótevő a hanyatlásban,
messziről egy arc, a két szeme helyén
átszakadt, indigó és kátrány.*

[A szürkeség alatt, részlet, i. m., 110–111.]

A vers harmadik szakaszát érzem különösen érdekesnek az időkezelés szempontjából. Az „átveszem a gépzajt” sor egyrészt vonatkozhat a beszélő jelenére, a gépzajt itt a nagyvárosi élet elidegenedtségét, a daráló életformát is jelölheti, a „most éppen minek kell látszanom” pedig a lírai én elveszettségét, a városba olvadttségét. *A szürkeség alatt* cím tehát súlyos kilátástalanságot jelöl, közönyt és a modern ember elidegenedtségét. Másrészt viszont áthatja a vágy is: „volt meg bennem a bizalom”, a „hajtásláncok majd előre akarnak / mindent helyettem”. Tehát a múlt időben megjelenő beszélő jövő idejét is hordozhatja mindez.

Sz. M.: Az idősíkok váltakozása, rétegződése visszavezet minket a kozmikusághoz. Ennek a költészetnek alapállása, hogy nincsenek idősíki-különbségek. A lokális egyben univerzalitás is. Múlt, jelen, jövő ugyanaz. Nagy szavak, de a tét itt mindig a rálátás az

univerzális léttörvényekre. Ez adja a kötet modalitását, és ez adja az egyetlen tanulságát, amely ebben a szürkeség-metáforában össze is foglalható. Ugyanaz a totális irracionalitás, amely vagy tényleg a világ sajátja, vagy a világ és köztem lévő feloldhatatlan félreértés: ez az, ami mindent átszór, és így egyfelől kihullik múlt, jelen és jövő különbsége, másfelől azok a partikulárák, amelyeket eddig felsoroltunk: két forint, tűzéptelep stb., univerzális-sá változnak.

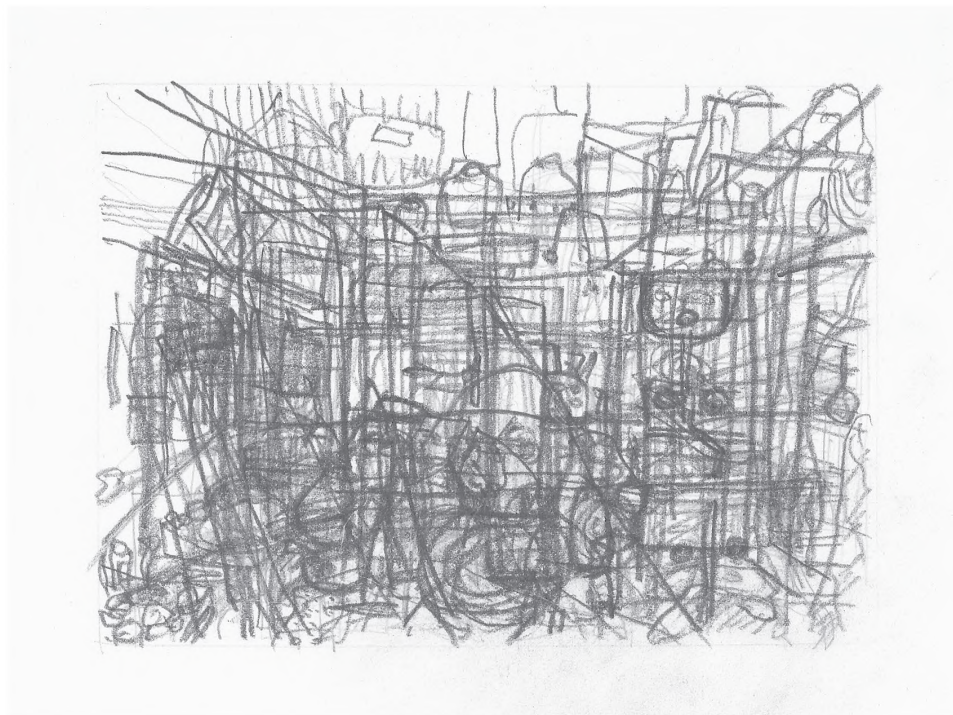
B. P.: Mennyire tudatok megbarátkozni a megjelenített világgal?

H. A.: Nem barátságos, úgyhogy szerintem barátkozni nem kell vele. A korábbi kötetekhez képest ez most még kíméletlenebb, ami talán nem teszi éppen a kedvencemmé, de nem a kíméletlensége, hanem az egyneműsége miatt. A korábbi kötetekben a groteszk és irracionális képek sokkal sűrűbben fordultak elő. De itt is van egyfajta elmozdulás, mégpedig az énnel a kíváncsisága, amely mindig továbbblendít a következő kérdésfeltevés felé. Ez az én vagy névtelen, vagy elfelejtette a nevét, vagy éppen csak tagoltan létezik, mondjuk ahogy a *Sötétség* című versben, vagy pedig magát tárgyként látja, esetleg mások szemével látja önmagát. Tehát mindenképpen tagolt és szétszórt én, de mégiscsak keresi a nézőpontot. *A tárgyak súlyát* szintén a kötet fontos versének tartom. Abban egy fényképész pozíciójából látjuk a környezetet, aki keresi az állvány helyét, az időt, hogy mikor érdemes exponálni, mennyit várjon, mi lesz vajon a képen – folyton amiatt szorongunk, hogy mi lesz vajon, ami megmarad. Ez a járkálás, ez a nézőpontkeresés visszatér a kötetben, valami kis elmozdulás mindig látható, általában végül nem marad semmi a markunkban, de mindig újrakeressük ezeket az összefüggéseket. Ide tartozó idézet az, amely a kötet borítójára is felkerült: „Egymásra vetítem sorra a képeket, / hogy szinte teljesen sötét legyen / a kijelölt terület, csak részlet / a tágabb zűrzavarból, ami a véletlen / vonalakból, a változó árnyékokból / és a megtört színekből pillanatról / pillanatra összeadódik, és nem tudunk / rámutatni.” (*Folyékony sötét*, 142.) Nem tudunk rámutatni, de keressük, mindig újra és újra megpróbáljuk összerakni. A lírai én tehát mozgásban van, keresi a megfelelő nézőpontot.

Z. V. Z.: Örülök, hogy a látvány témája előkerült. A kötet ajánlása Hévízi Ottónak szól, filozófiai munkásságát ismerjük jól. Nekem ez a kötet tényleg sokat mond a fenomenológiáról, a látásról, a láthatóságról, a díszletezésről. Így ha azt kérdezed, hogy tetszik-e ez a világ, amelyet olvasunk, akkor azt mondom, hogy én díszletezőként nézem, hogy mit akar mutatni, és melyek azok a technikák, amelyekkel mutatni akar valamit. A versekben megjelenített világról szólva pedig megkerülhetetlen a tükröződések, az ablakok, az árnyékok, a látvány szerepe a kötetben. „Látni mások tekintetén keresztül” – ez a felszólítás nem csupán elvi tételként, hanem a versek képzelt beszédhelyzeteként is szerepet kap. Ez fontos motívumrendszere a könyvnek. Sokszor szerepel a kötetben leírás, amely mintha szemben állna az értelmezéssel és a magyarázattal. Az abszurditás, az irracionalitás több helyen előtűnik a kötetből – erről még beszélhetünk egyébként, mert ez a beszédmód vonatkozásában is nagyon érdekes, ahogyan a vers dikciója, a versbeli beszélő kialakít magának hangokat, szerepeket, ezeket váltogatja. Térjünk azonban vissza a látott tárgyak értelmére való rákérdezéshez. Vannak foszlányok a szövegben, melyek elhagyott tárgyokról, mondjuk egy kidőlt léckerítésről szólnak. A léckerítésnek – ami eredetileg valamit határolt, elválasztott, kívülről tartott, vagy valamit megőrzött – már egyáltalán nincs funkciója. De van egyfajta lírai reflexió, amely ezt az egykori funkciót, értelmet ironikus, komoly-komolytalan módon kutatja. Más helyeken meg mintha kísérletet tenne arra, hogy ezt a fajta magyarázatot, amely már bizonyos szempontból rátelepedik a látásra, helyettesítse a pusztán látvánnyal. Ebből a szempontból nekem hibrid a kötet, mert a tiszta látás – a nem értelmezett/értelmezendő látvány – bemutatásával kísérletezik, másfelől vannak a logikai, racionális, reflektív részek. Ez nagyon izgalmas, számtalan példát lehetne keresni a kötetben.

B. P.: Igen, én is ezt találtam a legizgalmasabbnak a kötetben, talán ez a szervezőelve is. Mintha ezek a versek variációk lennének a látásra, a tekintet, a rögzítés, a leírás problé-

májára. A látvány bemutatásának technikájához két idézetet tennék hozzá. „Egymásra vetítem sorra a képeket, / hogy szinte teljesen sötét legyen / a kijelölt terület, csak részlet / a tágabb zűrzavarból, ami a véletlen / vonalakból, a változó árnyékokból / és a megtört színekből pillanatról / pillanatra összeadódik, és nem tudunk / rámutatni.” (*Folyékony sötét*, 142.) „Látjuk teljes egészében / hogyan alakul odafent a reggel és az este, és látjuk / napközben a kis változásokat a felhőzetben, / amelyekből néha csak egy perc alatt nagy változások / alakulnak ki, javunkra vagy ellenünkre, és nekünk / talán az lenne az egyedüli feladatunk, / minden mást hátrahagyva, hogy ezeket a változásokat / egymásra írjuk gyorsírással egyetlen érzékeny papíron, / míg végül a papír tiszta fekete nem lesz / a hullámzó, fodrozódó vonalaktól” (*Ragyogás*, 99., nem véletlenül Nádas Péternek ajánlva.) A két évvel ezelőtti *Litera*-kiállításon jelent meg Szijj Ferenc egyik rajza. Ez az egymásra rétegző technika egyébként a korábbi kötetekben is jellemző, és úgy látszik, a rajzaiban is foglalkoztatja a költőt.

Sz. M.: Örülök, hogy egymás mellé tetted ezt a két idézetet, mert jól felmutatják egyfelől a képszerű gondolkodást, amelynek a fotó a megfelelője, másfelől a szavak egymásra írását, vagyis ahogy ugyanez átvált irodalomba. Egyébként egész végig úgy éreztem, hogy az én legpontosabb metaforája ebben a kötetben a *camera obscura* (noha ez a kifejezés nem hangzik el soha, csak olyasmi, hogy mászkáltam a dobozommal, és ezt meg azt csináltam). A camera obscura egy nagyon kicsi lyukon néz a világba, azon át gyűjti össze a fényt, viszont ezt a lyukat nem lehet elég kicsire vágni ahhoz, hogy csak egyetlen fénypázsma jusson be a dobozba – és emiatt a kép állandóan homályossá válik. Tehát Szijj úgy írja le az embert, mint olyan szerkezetet – ez itt nagyon fontos szó –, amely eleve nem képes a világot a maga tisztaságában látni, hanem a kép állandóan torzul, homályos lesz.

H. A.: Vagy teljesen sötét, mint ahogy az egyik költeményben tapasztaljuk, hogy elvesznek a lefényképezett fényképek, mert a beszélő csak sötétséget tud kibontani a dobozból.

Sz. M.: Szerintem a kötetben rengeteg vers azzal kísérletezik, hogy nagyszabású, tablószerű felsorolásokkal írjon le valamiféle totalitást. Hogyan tudjuk minél részletesebben leírások által – amelyek persze soha nem képesek tényleg pusztán leírások lenni – a világot a maga egészében megragadni? Ennek egyébként valóban van köze az említett vers ajánlásában megszólított Nádas Péter esztétikájához. Én a *Leírás* című verset láttam a leginkább ars poetica-szerű darabnak.

B. P.: Igen, pontosan a leírás és a ténykezelés tekintetében nagyon fontos ez a vers, amely egyébként párbeszédben van egy másikkal: a *Három tárgy pontos leírására* gondolok. De nem a fény itt a lényeg? Nem tudom, egyetértetek-e. Egy hétköznapi tárgy leírásának és a fény kezelésének éppen a másik oldala jelenik meg. A fény nem azért tűnik fel ebben a versben, hogy megvilágítsa a tárgyakat, hanem éppen a tárgyak eszközök ahhoz, hogy maga a fény látszon.

H. A.: A tárgy gyűjti be a fényt.

Sz. M.: Ahogy a camera obscura is a fényt gyűjti.

B. P.: Igen, és miért is kell nekünk, hogy a fény látszódjon? Az az, ami strukturálja a teret. Itt minden a fény által válik jelentéssé.

H. A.: Ez a vers számomra azért emelkedett ki a kötetből, mivel ebben, illetve az *Esküvőben* találkoztam együttérzéssel, a szolidaritás érzésével. Mondtuk, hogy ez a világ kiüresedett, embertelen, ha olykor látszanak is emberek elszórtan. Itt viszont a *Három tárgy leírásában* szolidáris emberi hang szólal meg, éppen a hangváltások által is, és az összehasonlításban mutatkozik meg ez az együttérző készség. Az *Esküvőben* váltakozik a hang – nem tudom, ti hogy olvastátok, szerintem elbizonytalanítja az olvasót, hogy most éppen a menyasszony, a vőlegény beszél-e vagy pedig valaki más a násznépből, illetve a megszületendő vagy megszületett gyerek. Izgalmas költemény, a versolvasás során több meglepetés is éri az embert. Ez egyébként szerintem kicsit kilóg a többi közül.

B. P.: Teljesen egyetérték, a beszélőváltások valóban izgalmasak, de a vers szerintem is kilóg.

Z. V. Z.: Nem sok nemiségre utaló nyom van egyébként a kötetben, az *Esküvőn* kívül talán még egy-két hely akad. Egy dologra térnék vissza, amiről beszéltünk, ez a lírai én, a szubjektivitás és ennek az identitása. Nem voltam biztos benne, hogy ez fontos probléma-e. Vannak versek, ahol úgy tűnik, az. Mondjuk, a látás kapcsán a szemüveg: ha leve szem, akkor mit látok magamból? Az én pozíciója: fekszem az ágyban, onnan mit látok? A fűben, a földön, onnan mit? A tekintetemen beszűrődő világ, a tudatot kitöltő látott világ szinte az önmeghatározás, az identitás problémájává válik. Vannak versek, melyekben a lírai reflexió a nézőponttól, a tekintet torzításától független önazonossággal szembeni kételyt fogalmazza meg. Ha szemüveg van rajtam, akkor se jó, ha leveszem a szemüveget, akkor se. Ennek van egy párverse, amely az idegen nyelvről beszél, hogy hosszú ideje él külföldön a lírai én (aki most azonosnak látszik a más versek kisebb mozzanataiban megnyilvánuló énnel), idegennek érzi magát, de amikor az anyanyelvén szólal meg, azt is idegennek érzi. Úgy érzi, ha nem kellene beszélnie, akkor lehetne önmaga. Máskor viszont az ében szerepet, maszkot, nyelvi kitalációt érez az ember. Nekem a fényképezős és utazós versek is ilyenek voltak, nyelvi maszkok, ahol kicsit ironikus is volt, nagyon reflexív önmagára, máskor meg pedig abszurd, irreális, áradó beszédmódú. De a „nyelvi maszk” kifejezést itt a képmás kidolgozottságára, megalkotottságára használom, semmi esetre sem egy a maszk „mögött” feltételezett „igazi” énre.

Sz. M.: Amit az én-problematikával kapcsolatban mondasz, az alapvetően persze igaz: válasz arra az irodalomelméleti kérdésre, hogy hogyan álljunk hozzá a szövegekhez.

Ugyanakkor ezek a versek és az a mód, ahogy itt valaki a világra tekint, végtelenül szubjektív marad akkor is, amikor „ő maga”, a beszélő nincs jelen. Ilyen értelemben igaz csak, amikor ilyeneket mondtunk, hogy ez a költészet „univerzális léttörvényeket próbál feltárni”. Hiszen ha én szétnézek a világban, akkor azt tapasztalom, hogy a világ nagyon nem olyan, mint ahogy Sziij Ferenc leírja. Az én tapasztalatom szerint a világ minimum öt nagyságrenddel vidámabb hely. A beszélő és a világa összetartozik: nem a világ ilyen vagy olyan, hanem ilyenként vagy olyanként adódik Sziij Ferenc lírai alakmái számára.

Amit fontosnak tartok még, az az, hogy éreztem váltást a *Kenyércédulák* és az új kötet között. A *Kenyércédulák*ban meghatározó volt egy te-nek a jelenléte, gyakori volt a párbeszédes szituáció, a másik embernek az értelmezése állt a könyv középpontjában.

B. P.: Mert az – hozzávetőlegesen – egy szakítástörténetet mond el.

Sz. M.: Igen. És ennek a helyébe ebben a kötetben egy olyan szintű „szocio-környezetelenség” telepedett, ami szerintem egészen megrázó. Ez nyelvileg úgy jelenik meg, hogy kizárólag kollektívumokkal nevezi meg az embereket. Tehát vagy tömeget látunk, vagy azt mondja, hogy azok, akik fényvisszaverős kabátban mászkálnak. Azt mondja, hogy fiatalok, idősek. Még az a leginkább egyéniesítő formája az emberek ábrázolásának, amikor testrészekkel jelöli az embereket, és azt mondja például, hogy fekete kéz és fekete láb.

H. A.: Azt is mondja egy helyen, hogy nincsenek kölcsönhatások. A másik tehát csak ennyiben, a hiányában érdekes, az én ennyiben viszonyul hozzá.

Sz. M.: Ezt óriási váltásnak éreztem az előző kötethez képest.

B. P.: Szerintem ez nem zárja ki azt, amit Zoli mondott. Én még annyit tennék hozzá, hogy a látó ugyanannyira fontos. A látószög: hogy mi az, amit a beszélő kiemel ilyenkor. Hihetetlenül jó humora van: „[...] Fóliasátor / váza, bálnacsontváz. Sárga vaspipa áll ki a földből. / Két felirat: »Feltámadunk«, »Prímagáz«”. (*Utazás*, 9.)

B. P.: Azt még mindenképpen szeretném megkérdezni, hogy volt-e olyan vers vagy szakasz, részlet, amely kifejezetten nem tetszett.

Sz. M.: Konkrét verset nem tudok mondani, viszont a kötet beosztását, a ciklusokra tagolást intellektuális kamunak éreztem.

H. A.: Engem a „klottgatás” felsorolás bosszantott kicsit, mert úgy éreztem, ilyet már olvastam. Sok hasonló szociót.

Z. V. Z.: Konkrét dolog nincs. Néha azt éreztem, hogy az esetlegesség és a banalitás között lavírozik a szöveg. A hosszú versek olykor túl sok hitelt, türelmet kérnek az olvasótól.

B. P.: Máté, hogy érted pontosan ezt az „intellektuális kamu”-t?

Sz. M.: Nekem úgy tűnt, hogy a ciklusok között, illetve azokon belül nincsen olyan határozott szervezőelv, amely őket olyan élesen megkülönböztetné egymástól, hogy ez ciklusbeosztást kívánna. Szóval nem volt meg a ciklusokra osztás művésziessége, ha tetszik színpadiassága mögött az intellektuális fedezet.

B. P.: Poétikai különbségeket én sem látok a ciklusok között, de egy egyenes vonalú fejlődést felfedezni vélek.

H. A.: Szerettem volna kérdezni, hogy ti éreztetek-e ilyesmit.

B. P.: Én úgy látom, mintha egy életút rajzolódna ki a kötetben – persze az *Esküvőnél* kezdtem el gyanakodni. Az elején pedig mesei motívumok tűnnek fel, például: „a szívem káposztáskő”. Ez a tárgy egy másik versben is megjelenik: ott ezt olvashatjuk: „Káposztáskő, hólyagos ég.” Azért szúrt szemet, mert egyszerűen nem érttem. A kötetben megjelenő tárgyak viszonylag szervesen illeszkednek a környezetbe, és ezt a káposztáskövet kiugró képnek éreztem, s elgondolkodtatott, honnan ismerős. És azt hiszem, Arany László *A kis ködmön* című meséjéből. Csak azért említem, mert a *Sötétség* ciklusban éreztem ezeket a mesei elemeket. A kötetzáró *Folyékony sötét* című vers utolsó versszakában pedig meglelt korú beszélő szólal meg, aki még egy kis időt kér az életében: „Utolsóként nézek saját ma-

gamra. / Az erőfeszítés, hogy én. Egy ilyen / felhőmagaslat, de nem látni akarok, / hanem mindent. Hatalmas szívükből / még egy kis idő hadd csorogjon alám.” (142.) Ezért is gondoltam, hogy mintha egy életút fejlődése bontakozna itt ki.

H. A.: Szerintem nem. Egyébként ellent is mondana annak, amit eddig mondtunk erről a versvilágról. A környezet hasonló az egyes versekben, nem szerveződnek a tárgyak, hanem meredeznek, és nincs hova kötni őket.

Z. V. Z.: Még csak a káposztáskőhöz. Vannak furcsa szavak a kötetben. Ezek olykor technológiai kifejezések, amelyek nem illenek a kontextusba. A versek általában óvatosan semleges nyelvi réteget céloznak, s ebből figyelemre méltóan kirínak ezek a technológiai szakszavak. Ebből elég sok van, mondjuk amikor a hegesztés fázisairól esik szó.

Sz. M.: Szerintem fontos, hogy a torlódó képek szóba kerültek, mert egyfelől nagyon érdekes, hogy Szijj ezeket a technikai, elidegenítő dolgokat hányféle regiszterben tudja használni: hol abszurd elemként, hol egy tárgy pontos leírásának technikai részleteként stb. Érdekes résen lenni, hogy mikor merészkednek ezek a képek a giccshatárra. Nagyon nehéz eldönteni, mikor szándékosak ezek a túlfuttatott képek, mikor buknak át direkt a humor oldalára, és mikor van az, hogy a részletes leírást olvasva éreznem kell, hogy ez már aztán nagyon-nagyon mély. Szijj szerintem remekül játszik ezzel. Hol azt éreztem, hogy ez kisiklás, hol azt, hogy ez adja a szöveg fűszerét.

MILYEN MÉLY A MÚLTNAK KÚTJA?

A régmúlt idők emlékezete és a zsidóság

(*Mentegetőzés*) Ez az írás eredetileg kommentár akart lenni Halasi Zoltán kötetéhez,¹ de egyetlen problémára összpontosítottam, és az elsodort. Halasi szövege rendkívül sűrű, hihetetlenül átgondolt és alaposan kidolgozott mű, három szöveg egymás mellé állítása, megérdemli a komoly elemzést, és remélem, sort keríték majd rá. Itt egyetlen elemét, a „középkori verseket” emelem ki, a kötet harmadik részét.

(*Az emlékezet mélysége*) Milyen mély a múltnak kútja – vagyis persze mélységes mély, de milyen mélyre látunk bele? Milyen messzire tudunk visszatekinteni, és mire jó, ha nagyon hosszú az emlékezet? Tanulságos? Vagy analógiákkal szolgál? Vagy a jelenlegi önazonosságunkat erősíti meg? Vagy szellemi játék? Különbözik-e vajon kultúránként, népcsoportonként, vallásonként, rétegenként, családonként a múlt kútjának mélysége?

És, közelebről: meddig terjedhet a zsidóság emlékezete? Van egyáltalán értelme ennek a kérdésnek anélkül, hogy megmondanánk, mi az a zsidóság? Azt hiszem, igen – csak végleges válaszra ne számítsunk, csupa feltételezés, véletlenszerűség, esetlegesség lesz az eredmény. Semmi konkrétumra nem tudok támaszkodni, vannak szórványos és rendszeretlen tapasztalataim, de többnyire csak találgatok. Azt hiszem, kivételes esetektől eltekintve (vagy leszámítva a komoly családtörténet-feltáró kutatómunkát), ez az emlékezet néhány generációnál messzebbre nem tekint vissza. Találkoztam egyszer egy amerikai professzorral, aki berlini nagyszüleinek családját Córdobáig tudta (neve és néhány örökölt tárgy révén) visszavezetni, alig titkolt büszkeséggel: vagyis ötszáz évre (az 1496-os kiűzetés előtti időkre) „emlékezhetett”. Ez nagyon ritka lehet. Itt, Közép-Európában pedig legfeljebb néhány híres rabbi leszármazottjai tarthatják számon őseiket, és talán egy-egy tizenkilencedik századi pogrom őrződhetett meg a családi emlékezetben. Magyarországon még az sem – kevés pogrom volt, esetleg számon lehet tartani néhány őst a 48-as honvédek között –, de a többségi társadalomhoz való nyelvi, kulturális, sőt vallási alkalmazkodás (az „asszimiláció”) nagyon erős volt, ez az emlékezet halványításához jócskán hozzájárulhatott. És ami a legfontosabb: a készakart felejtés, amelynek legfontosabb motívuma a holokauszt; annak a vágya, hogy mindaz, ami megkülönböztetésre alkalmat adhat, eltöröltesék, beleértve a múltat is. De – legalábbis Magyarországon – talán már a holokauszt előtt sem volt elhanyagolható annak a vágya, hogy a származás, az eredet homályba vesszen. Olyan rétegekről van szó, amelyeknek a presztízse amúgy sem volt nagy: kiskereskedők, kispárosok – csak kevés orvos, egyházi személy, pénzember.

Bizonyára vannak erről vizsgálatok, kutatások, felmérések – de elegendő talán saját tapasztalatainkra hagyatkozni. Egy család emlékezete ritkán terjed túl a dédszülőkön,

Kálmán C. György, Gyáni Gábor és Szűcs Teri írásai a holokauszt hetvenedik évfordulója alkalmából 2014. december 10–11-én Pécsen, a *Jelenkor* által rendezett *Az értelmzés feladata* című konferencián elhangzott előadások szerkesztett szövegei. A konferencia további előadásait következő számunkban közöljük. (A szerk.)

¹ Jichak Katzenelson: *Ének a kiirtott zsidó népről*. – Halasi Zoltán: *Út az üres éghez*. Kalligram, Budapest, 2014.

legfeljebb az ükszülőkön. Nyilván nagy különbségek vannak társadalmi rétegek szerint, és könnyen lehet, hogy más volt a helyzet régebben, mint ma. Az arisztokrata vagy akár csak nemesi családok jobban számon tarthatják őseiket, mint a szegényparaszti vagy munkás családok. Nem tudom igazolni, de a holokauszt utáni zsidó családoknál különösen rövidnek tetszik ez az emlékezet: részint mert igen sok családban megszakadt a régi történetek átadásának sora, annyian meghaltak, akik fenntarthatták volna a családi emlékezetet, és nem tudták elmondani az ő felmenőiktől kapott történeteket – részint meg mert életbe lépett a készakart felejtés mechanizmusa. Nemcsak hogy a családra, de magára a zsidó származásra sem akartak emlékezni azok, akik valahogy mégiscsak túléltek a Shoát, sokakban alakult ki az a képzet, hogy a zsidóság pusztá számontartása is azt a lehetőséget rejti magában, hogy újra rájuk szakad a származás szerinti megkülönböztetés. Nem is akarok, nem is tudok válaszolni tehát arra a kérdésre, hogy milyen távolra tekint vissza saját múltjába a zsidóság, csak két irodalmi mű segítségével akarom bemutatni, mi a kérdés értelme.

(A *Simonok meséje*) Van egy emlékezetes jelenet Nádas Péter regényében, az *Egy családregény vége* címűben. A nagyapa unokájának mesél, először ezt mondja:

„Csak egyetlen szót kell kimondanom, amit nem mondhatnék. Jézus. Egyszer, ezeröttszázkilencvennyolcban így kiáltott fel egy ősöd Budán: haljunk meg, hogy megmeneküljünk. Ez lett az én jelmondatom. Majd te is válassz, vagy válasszon ő tégedet.”²

Majd folytatja, és visszamegy a bibliai Simeon történetéhez, utána meg egy kétezer évvel ezelőtti Simon történetét mondja el, aki tanúja Krisztus megfeszítésének, közben hozzáfűzve:

„eltelt majdnem kétezer év. Nem nagy idő. Bennem találkoztak. De erről még hallgatók. Erről a nagyapám nem tudhatott, és most csak azt mondhatom, amit ő, a szederfa alatt, a padon.”³

A nagyapa elbeszélését a kisfiú-elbeszélő híven tolmácsolja, de nem kommentálja. Azt az illúziót kelti, hogy szó szerint megjegyezte ugyan, de semmit nem akar hozzátenni, és semmi tanulságot nem akar levonni, semmiképpen nem értékeli és nem is szituálja a mesét. Akkori érzéseiről sem számol be, legföljebb azt érzékelheti az olvasó, hogy a pontos reprodukció ellenére az akkori kisfiú számára mindez nem volt fontos.

Ugyanerről a részletről más szemszögből írtam már.⁴ Ott, akkor az érdekelt, hogy a hagyomány megszakadását, a családregény folytathatatlanságát hogyan teszi érzékelhetővé a szöveg. Hogy az unoka számára mindaz, amit a nagyapa mesél, milyen felfoghatatlan, és milyen csapás ez a nagyapa számára, aki érzékeli: visszavonhatatlanul eldöntött végről van szó, mindörökké lezárult valami, ami évszázadokon, talán évezredekken át eleven volt. Amikor a nagyapa beszámol arról, hogy régen hogyan viccelődtek a „szeder” és a „széder” szavak hasonlóságán, akkor olyan nyelvi tréfáról ad számot, amely kifigurázza ugyan a tradíciót, de nagyon erősen kötődik is hozzá – egyszerre gyerekes felforgatás és bensőséges kapcsolat azzal, amit kinevet.⁵ Az unoka csak értelmetlen halandzsával tud előállni – már nincs meg az az alapzat (a vallási hagyomány, a szent nyelv akár felületes

² Nádas Péter: *Egy családregény vége*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1999, 71.

³ I. m., 68.

⁴ Csalárd regény (Újraolvasás). *Jelenkor* 2002/10., 1051–1056.

⁵ Nádas, i. m., 76.

ismerete), amely értelmet adott nagyapja gyerekkori játékaiknak. Magáért való, semmiből nem fakadó és semmi felé nem vezető viccelődés, idéetlenkedés – nincs benne az idő folyamataiban. Ez a kis intermezzo a nagyapa meséjének közepébe ékelődik, mintegy előre jelezve, hogy mindaz, amit az öreg elmesél, az unoka ismeret- és hagyomány-hiányos ürességébe, a meg nem értésbe, a feledésbe fog hullani. Paradox módon persze ezt abban a szövegben olvassuk, amelynek mégiscsak az unoka az elbeszélője, továbbadója, megismételője – tehát a nagyapa (és az ő nagyapjának) története mégis megmarad, nem vész el mindörökké.

Mi mint olvasók ugyanakkor nemcsak pusztán megfigyelők vagyunk, hanem talán kicsit többek is: bevonódunk az unoka és nagyapa párbeszédébe, amennyiben ránk van bízva, mit teszünk a történettel – elhisszük-e, egyáltalán: fontosnak tartjuk-e, hogy higgyünk benne, megőrizzük-e, továbbadjuk-e, része lesz-e mostantól a mi hagyományunknak.

Itt rögtön több kérdés adódik.

Egyrészt: az *Egy családregény vége* nem a holokausztról szól. Amennyiben – többek között – egy hagyomány, egy szokásrend, egy hit, egy életforma végéről is beszél, annyiban ott van fölötte, mögötte a holokauszt árnya. A huszadik század második felében említeni sem lehet a zsidóságot a holokauszt emléke nélkül. A hagyomány megszakadása – kimondatlanul ugyan, de – ezzel is összefügg a regényben. Nyilván elképzelhető egy „zsidótlanítható” értelmezés is,⁶ amely minden tradicionális kapocs meglazulását, a szét hullást, az értékek elvesztését általában (mindenféle zsidóságtól függetlenül) olvasná ki a szövegből, és még csak azt sem mondanám, hogy ez meghamisítja a regényt. De erősebb, kompaktabb és több részletet bevilágító interpretáció, ha mégis tekintetbe vesszük a zsidó kultúra, hagyomány, hit, család szétesését, s akkor viszont – ha nem is egyértelmű magyarázatként vagy okként – sötét lyukként ott kell, hogy legyen a népirtás eseménye.

Másrészt a nagyapa több szempontból is megbízhatatlan elbeszélőként értelmezhető. Amit elmond, az túlságosan is kidolgozott, csiszolt, irodalmias, retorikus – ez ha az unokában nem is, az olvasóban gyanút ébreszt. Története mitikus, tele jól ismert és furcsa bibliai töredékekkel, olyasmiről *mesél* tehát, amit az, aki hisz, a hit szerint, a hit értelmében valóságnak fogad el – különös változat jön így létre családi történet, hitbéli igazság, történeti elbeszélés és fikatív tanmese között. De – legfőképpen – megbízhatatlan elbeszélő a nagyapa azért, mert aligha hihető, hogy a családi emlékezet ilyen mélyre nyúlna vissza az időben. A nagyapa nem lehet hiteles tanú, legföljebb tanúskodások tanúskodásának sokadik generációs tanúja. Mindenesetre: amikor a nagyapa hat-, kétezer évre vagy akár csak négyszázra tekint vissza, az különös.

Vagy nevezzük botránynak. Vagy mélységes iróniának. Vagy minden józan megfontolás kihívó provokációjának.

(*A régmúltra emlékezés botránja*) Amikor a nagyapa arra utal, hogy 1598-ban hogyan kiáltott fel a család egyik őse Budán, akkor vagy egy legendát állít be valóságosan megtörtént eseményként, vagy valami hitelesnek tekinthető híradást illeszt be a családtörténetbe, ki tudja, mennyi alappal – ez az egymondatos megjegyzés világít rá az egész elbeszélés kétes mivoltára. Aligha van olyan család, amelyiknek az emlékezete ilyen messzire terjedne – és a nagyapa ezt a nyilvánvaló képtelenséget akarja elhíttetni az unokájával (és velünk, a regény olvasóival), a nyilvánvalóan fikatív eseményt valóságos történetként mondja el, s

⁶ Természetesen más értelemben használom a szót, mint híres írásában Heller Ágnes (Zsidótlanítás a magyar zsidó irodalomban. In: Török Petra, szerk.: *A határ és a határolt. Töprengések a magyar-zsidó irodalom létformáiról*. Budapest, Országos Rabbiképző Intézet; Yehalom Zsidó Művelődéstörténeti Kutatócsoportja, 1997, 349–362.) De ha az ábrázolás szintjén számot vehetünk azzal, hogy hogyan fojtja el (jelentékteleníti, szorítja háttérbe stb.) a szöveg a zsidó(ságo)t, akkor az értelmezés szintjén is elgondolható mindez.

közben védi őt tekintélye (és a családtörténet, a felmenők végtelen láncolatának autoritása). Maga a távolba visszanyúló emlékezet koholmányként leplezi le magát – ez vagy provokáció, vagy irónia, vagy botrány.

Ugyanakkor persze nagyon is komoly. A nagypapa – meg az ő nagypapa, akitől a történet származik – a sok ezer évvel ezelőtti Simonok és a mindenkori ma Simonjai közötti kontinuitást van hivatva megteremteni. A régi Simonokról szóló elbeszélés egyszerre ok-okozati és hasonlósági viszonyban áll a ma világával: eredete annak, és bizonyos tekintetekben hasonlít rá, vagy legalábbis tanulságokat lehet levonni belőle a mára nézve. Metonimikus és metaforikus tehát, egyszerre. Csakhogy mindez megbízhatatlan, feltételes, kérdéses – hinni lehet (a nagypapa szerint: kell) benne, vagy félre lehet lökni, pusztán mesének tekinteni. Az unoka nem hisz benne – de továbbadja nekünk, az olvasóknak.

Felteszem újra a kérdést: milyen mély a múltnak kútja? És ha mélységes mély is – meddig látunk bele?

(Halasi és a középkor „emléke”) Lássunk egy másik, másképpen bonyolult választ. Halasi Zoltán most megjelent könyvében világosan artikulálódik három idő – a régmúlt, a holokauszt ideje és a ma. Míg Nádasnál a holokauszt csak árnyékként van jelen, a márt jeleljük, akik az olvasás jelen idejében élünk, a régmúltat pedig a Biblia két részének ideje képviseli, addig Halasinál sokkal egyértelműbb a tagolás. Valami hasonlóság mégis van a két mű között. A mi mostunkhoz képest a két múlt – a holokauszté és a régmúlt – egyaránt az emlékezet része, és a kérdés, amelyet mindkét mű föltesz, ezek kontinuitása vagy bármilyen kapcsolata. Mint láttuk, Nádas fenn is tartja a folytonosság lehetőségét, meg a hasonlóság esélyét is – ugyanakkor mindkettőt kétségbe is vonja, mert a nagypapa mondanója üres fecsegés, játék vagy ironikus meghökkentés is lehet.

Nem elemzem Halasi szövegét, csak arra szorítkozom, hogy az ő válaszait próbáljam értelmezni. A könyv centrumában Jichak Katzenelson eredetileg jiddis nyelvű poémája áll, a holokauszt páratlanul megrázó dokumentuma. Ezt követi Halasi nagyesszéje, az *Út az üres éghez*, amely – némi túlzással – az egész kelet-európai zsidóság történetének feltárása: a műfajok elképesztő karneválja, mesékből, térképekből, adatokból és hiteles történeti szövegekből összeálló szöttes, amely éppen ezzel a tárgy gazdagságát és megragadhatatlanságát. De tovább korlátozom magam: most csakis azt a kérdést vetem föl, hogy mit keres a holokauszt-poéma mellett, vele egy kötetben a versfüzér a középkorról.

A középkor-versek – a szerző nem kifejtett, de jelzett szándéka szerint – az „előzményeket” van hivatva megmutatni. Azt az európai gondolkodásmódot, azokat a mindennapi attitűdöket, amelyek a huszadik század népiértésének borzalmához vezettek. Nincs is a középkor-versekben túl sok és explicit utalás a zsidókkal szembeni érzelmekre, sőt magukra a zsidókra sem. A versek a középkori gondolkodást, az észjárás legfontosabb pontjait és a középkori élet folytonosan jelen levő témáit villantja föl, ami azonban – ha ilyen perspektívából olvassuk, márpedig a kötet egésze erre kényszerít – mégis arra szorít, hogy minduntalan eszünkbe juttassa (vagy hogy emiatt észben tartsuk) a zsidóság sorsát.

Ahogy Nádas regényében a nagypapa „identitás-ajánlattal” szolgál – így nevezi Szűcs Teri⁷ a valahai Simonok-Simeonok történeteit, amelyekkel az unoka azonosulhatna, vagy amelyek arra szolgálhatnának számára, hogy valamiképpen vonatkoztassa őket magára –, úgy Halasinál maga a könyv „beszélője” (vagy: „Halasi Zoltán”) lesz ez a nagypapa: átnyújtja nekünk, az „unokáknak” a középkor egyfajta körképét, hogy ezzel ébresszen rá önazonosságunkra, hogy elhelyezhessük magunkat a régi történetek segítségével a mában, a közelmúltban vagy őseink láncolatában. Mi, olvasók – mint Nádasnál az unoka –

⁷ Szűcs Teri: Az emlékezés formái két regényben. Nádas Péter: Egy családregény vége, Márton László: Árnas főutca. *Beszélő*, 2011/10.

lerázhatjuk magunkról, komolyan vehetjük, töprenghetünk rajta: döntés kérdése, hogy van-e közünk hozzá, s hogy mi közünk hozzá. Ez is provokatív (vagy játékos vagy botrányos) szembesítés, mint Nádásé.

De azért itt megint van egy sor kérdés. A holokauszt és a középkor, hogy úgy mondjam, nem simul problémamentesen egymáshoz – egymás mellé állításuk inkább töprengésre ösztönöz.

Először is, a középkor zsidóellenessége, mint ezt Halasi versciklusa érzékelteti, nagyon erősen gyökerezik a keresztény hitben. Alapja a vallás, annak minden teológiai, etikai, életvezetési, rituális stb. vonatkozásával, és minthogy abban a korban általában az élet elképzelhetetlen a vallási meggyőződés (de legalább annak az egész életet átszövő megszámlláthatatlan szabálya, szokása, gondolkodásmódja) nélkül – így ennek egyszerre része és következménye a zsidók kirekesztése, a tőlük mint más hitek, szokások, rítusok követőivel szemben való idegenkedés.

Ugyanakkor viszont mivel minden a hiten múlik, köztudott tény az is, hogy a középkor zsidóellenessége sokkal inkább nevezhető antijudaizmusnak, mint antiszemizmusnak: nem a zsidók mint nép, nemzet, mint „vérségi” kapcsolatú társadalmi vagy származási kategória a célpont, hanem mint a más vallású-szokású emberek csoportja. Nem a származás számít, nem a családi kapcsolat vagy a „vér” – hanem az istenhit *más* formája, mindazzal, ami ezzel együtt jár.

Másodszor: a középkor-versek diametrikusan szembekerülnek Katzenelson poémájával annyiban is, hogy a szemtanú hiteles és többé-kevésbé narratív szövegével szemben itt egyértelműen fiktív ábrázolt világgal szembesülünk, többé-kevésbé lírai szövegekkel. A poéma beszélője „Jichak Katzenelson” – a középkor-versek beszélője azonosíthatatlan. Katzenelson történetet mond – a kötet harmadik részének szövegei rengeteg apró történetet (vagy: egyet sem). Nemcsak a tanú hitele kérdéses, hanem magának a beszámolóknak a megvalósítása is egészen más.

Ráadásul, harmadszor, a holokauszt az olvasóhoz közeli, a középkor ismeretlen és távoli – ez utóbbi éppen ezért sokkal inkább rászorulna az akár illuzórikus, fiktív hitelesség bélyegére. S a kínálózó szembeállítások közül még egy: míg a holokauszt eseménye ha pontosan nem is, de időben elég jól körülhatárolható, „a középkor” sokkal inkább hosszú, elmosódott körvonalú, folyamatszerű és belül is erősen tagolt korszakot jelöl.

(*Metafora és metonímia*) Persze pont ez volna, mármint a hosszú időtáv, a rég elmúlt idő (az egyik) lényeg: a holokausztot visszavezetni egy folyamathoz, az egyszeri és körülírható eseményt beleilleszteni egy kontinuumba – vagy éppen melléállítani, szembeállítani. Metaforaként (vagyis: hasonlítani egymáshoz a kettőt) vagy metonímiaként (vagyis: egyiket a másikkal rész-egész vagy ok-okozati viszonyba hozni). Ahogyan Nádás szövegében a Simonok történetei példázatos hasonlatai és egyúttal előtörténetei a jelen Simonjainak.

Két megfontolás kerül élesen szembe egymással, és ez volna a mondandóm veleje. Az egyik éppen a metonímia-metafora kérdéssel függ össze. Az, hogy a holokauszt eredetét, okait, körülményeit, hatásait vagy akár egyes részleteit vizsgáljuk, vagyik kutassuk mindazon metonimikus összefüggéseket, amelyekbe behelyezhető, megkerülhetetlen, mondhatni kötelező feladat. (Feladat: nem is részletezném, hogy mikor és kinek a számára – bár ezt is érdemes volna megvizsgálni.) Mindenesetre: keressük, próbálgatjuk, gyakoroljuk és kritizáljuk a holokauszt eseményének metonímiáit, már az esemény óta, máig, és nyilván még sokáig. Egészen más viszont a helyzet a holokauszt metaforáival. A *Sorstalanság* végén ott az az emlékezetes néhány mondat „a légerek pokláról” – „ez csak afféle hasonlat”, mondja Köves Gyuri beszélgetőtársa.

„– Nem pokolnak kell-e – kérdezte – elképzelnünk a koncentrációs tábor? – és azt feleltem, sarkammal közben néhány karikát írva lábam alá a porba, hogy ezt mindenki a maga módja és kedve szerint képzelheti el, hogy az én részemről azonban mindenesetre csak a koncentrációs tábor tudom elképzelni, mivel ezt valamennyire ismerem, a pokolt viszont nem.”⁸

A holokauszt hasonlítása, vagyis *metaforák* keresgélése a holokausztra – Köves Gyuri számára nevetséges, elképzelhetetlen, hiábavaló. A légereket nem lehet *hasonlítani*. Csak olyanhoz lehetne, amit nem ismerünk. És általában is, a *Sorstalanság* sugalmazásától eltekintve – kétséges, gyanús művelet az, ha nem eredetet, okot, körülményt, hanem *összevetést* keresünk. A holokauszt egyedisége, hasonlíthatatlansága ezt nem teszi lehetővé. Nem *egy* a népi társaságok közül, nem *egy* a zsidóüldözések közül, ami így-úgy megfeleltethető volna más eseményekkel.

Ez volna az egyik, igen erős megfontolás. Nincs persze tilalom, sem művészi, sem etikai, sem politikai, sem tudományos rendszabályok nincsenek – csak éppen nagyon erős a kétely, az aggály, a félelem attól, hogy a holokausztnak valami nagyon lényeges mozzanata vész el a hasonlítgatás – a metafora-keresgélés – révén.

A másik megfontolás viszont az igen erős kísértés arra, hogy a holokauszt emlékezete kimozduljon, elevenné váljon, hasson és megrázzon: hogy a műzeumból kikerüljön, hogy ne váljon egyre távolabbi és egyre megragadhatatlanabb történelmi eseménnyé. A kimozdítás pedig olykor blaszfémiát is jelent: meghökkentést, a meglepetés erejét. Elég a *Mausra*⁹ gondolni, vagy *Az élet szépre*¹⁰ (bár ezek egymástól is, a metafora-szerkezettől is erősen eltérnek). Ilyen meglepő, provokatív gesztusnak értékelem Halasi középkor-metaforáját. Említettem, hogy Nádasnál a nagyon régi történetek felelevenítése egyszerre van hivatva kifejezni a folytonosságot, a történetek egymásba kapcsolódását (vagyis a metonímiát) és a régmúlt és a jelen hasonlóságait (vagyis a metaforát); hasonlóképpen Halasi is egyszerre érzékelteti a középkori zsidóellenesség érintkezéses és hasonlóságon alapuló kapcsolatát a huszadik századdal. Minthogy Halasinak kifejezetten a holokauszt a tárgya, nagyon erős a gesztus hatása: arra kényszeríti az olvasót, hogy elfogadjja és berzenkedjen, hogy igazolja és kifogásokat keressen, elismerje és elutasítsa egyszerre.

(*A megszólaló öngazólása*) Végezetül hadd hozzak be egy olyan szempontot, amely mintha kicsit túl is volna a szövegen magán – mintha szövegen kívüli volna. Minthogy ez a hasonlítás, a holokauszt és a középkor egymás mellé állítása rendkívül kényes művelet, nagyon erős az elmozdítás vagy kizökentés provokatív jellege, valami jelzésre van szükség, hogy ebben semmi trivializálás, semmi rosszízű, pláne semmi ellenséges nincs. Emlékezzünk csak vissza a *Maus* számtalan efféle gesztusára – a személyes érintettség és az őszinte megrendülés jelzéseire, amelyek nélkül az olvasó zavara talán még sokkal nagyobb volna, és gyanakodhatna a szándékot, de akár a jelentést, modalitást illetően is. Halasi három szövegrészből álló szövegegyüttesében elegendő maga a Katzenelson-poéma – no meg az, hogy milyen hosszú és odaadó munkával fordította le ezt a költő, s mennyi aprólékos gondolat szedte össze a történelmi esszé adatait. Mondom, ez szövegen túli szempontnak tűnik, de aligha elhanyagolható: annak, aki a holokausztról ír, s különösen, ha provokatív módon távoli világgal metaforikus (és metonimikus) viszonyba hozza, éreznie kell tetteinek etikai tétjét, de legalábbis kényes és gyanús mivoltát. Mellé kell tehát tennie egy erőteljes jelet – ez esetben a jel a kötet súlypontja, lényege, oka és értelme: a katzenelsoni tanúságtétel.

⁸ Kertész Imre: *Sorstalanság*. Budapest, Századvég Kiadó, 1993, 198.

⁹ Art Spiegelman: *Maus. Egy túlélő regénye*. Budapest, Ulpius-ház Könyvkiadó, 2005.

¹⁰ Rendezte Roberto Benigni, 1997.

HOLOKAUSZTEMLÉKEZET ÉS IDENTITÁSKERESÉS

A túlélők biografikus emlékezetének késedelmessége, időbeli elhúzódnása (ez gyakori fejlemény) összekapcsolható az újra megtalálni vélt identitás narratív identitásként való kifejezésével. E probléma ecsetelésével eljuthatunk oda, hogy a határesemények (limit events) által teremtett traumatikus élmény elbeszélését, a róla való nyilvános beszéd lehetőségét identitásteremtési vagy újratemtési folyamatként értékeljük. Ennek megragadására tesztek szerény kísérletet ebben az írásban.

Szisztematikus vizsgálódások nélkül is feltűnik, hogy a holokaustt biografikus emlékezetnek fikcionális vagy tényirodalmi elbeszéléseiben rendre felmerül – akár visszamenőleges perspektívában is – az identitás meghatározása. Egy jellemző példát idézve a hetvenes évek nagyhatású hazai biografikus emlékezet-irodalmából, Ember Mária *Hajtúkanyar* című regényére utalhatok. Idézet a könyvből: „– Az antiszemitizmusról magunk is tehetünk – szólt bele a férfiak vitájába a Vera mamája. Előbbre jött, betöltötte a szoba közepét. – Szerényebben kellett volna. Kerülni minden feltűnést. Bensőségesebben... – Nagy szemgolyója könnyben úszott.

– Csak úgy éltünk, ahogy köreinkben szokás volt! – kiabálta le az ágy végéből Edit. – A rófosné, ha történetesen unitárius, vehet új kalapot magának? A szomszéd boltajtó mögül a zsidó zöldségese né? ”¹

Vagy máshol: „– Mert mindig elzárkóztunk – fejtegette a szobában a Gerő Gyuri papája. – A templomaink nincsenek éjjel-nappal nyitva, bárki előtt nyitva, mint a katolikus templomok. Aztán az egymás közötti házasság. Azt a jammerolást, ha a gyerek nem zsidó választott! A szülők megszagatták ruháikat, mintha temetnének. A végén csodálkoztunk, hogy idegenek maradtunk.”²

Az identitás keresése és megtalálása nyomban felveti a begyökerezettség kérdését is. Philip Roth egy 1986-ban Primo Levivel folytatott beszélgetésében kijelentette: „Ön olyasvalakinek tűnik a szememben, aki mindenképpől áhítozza a begyökerezettséget – a szakmájában, az őseiben, a vidékében, a nyelvében –, és mégis, amikor magányosnak és gyökértelennek találja magát, amilyen gyökértelen egy ember csak lehet, ezt az állapotot ajándéknak tekinti.”³ Levi válasza pedig így szólt. „Ami a »begyökerezettséget« illeti, igaz, mély gyökereim vannak, és szerencsémre nem is vesztettem el őket. A családomat majdnem teljesen megkímélte a náci gyilkosság. Az asztal, ahol írok, a családi legenda szerint pontosan ugyanott áll, ahol először megláttam a napvilágot. Amikor úgy találtam, hogy éppen »annyira vagyok gyökértelen, mint ahogy az ember csak lehet«, minden bizonnyal szenvedtem, ezt azonban később messzemenően ellensúlyozta a kaland és az emberi találkozások varázsa, valamint az auschwitzi pestisből való kigyógyulás édessége.”⁴ Utóbb, évekkal később – folytatja Levi –, amikor a dolgokat át-

¹ Ember Mária: *Hajtúkanyar*. Budapest, 1977, Szépirodalmi, 2. köt. 98.

² Ember: i. m. 95.

³ A Conversation with Primo Levi by Philip Roth. In: Primo Levi: *Survival in Auschwitz. The Nazi Assault on Humanity*. Trans. Stuart Woolf. New York, 1996, Simon & Schuster, 182.

⁴ Levi: i. m. 183.

gondolva tisztába tettem az emlékeimet, majd megírtam őket, mindez szinte „ajándéknak” tetszett. Egy újabb kérdésre válaszolva pedig arról elmélkedik, hogy saját zsidósága afféle jótétemény, mivel a kisebbséghez tartozni annyit jelent, hogy az illető két világban is otthonosan mozog. „Az olasz zsidók [...] anélkül járultak hozzá igen számottevő módon országuk kulturális és politikai életéhez, hogy közben feladták volna az identitásukat, hiszen tényleg hűek maradtak a kulturális hagyományaikhoz. Két hagyomány birtokában lenni, ami a zsidókra, de nem csak rájuk jellemző, az írók számára éppúgy gazdagság, mint azoknak, akik maguk nem írók.”⁵

Az elvesztett identitás újra megtalálása olyan szorongató létkérdés, amely minden Auschwitzot, a holokauszt poklát megjárt túlélő számára fel kell hogy vetődjék, még ha ritkán esik is szó róla explicit formában. Így nem véletlen, hogy Elie Wiesel sem mulasztja el érinteni ezt a kérdést memoárjában, amikor azt kérdezi magától: „hogyan tudták [a túlélők] újra megszokni az életet, az örömet, a szerelmet?” Az ő válasza igen távol áll attól, ahogyan Levi felel erre a kérdésre. „Vissza kellett találni régi önmagunkhoz, visszaállítani a szokott értékrendet, hogy a megrendítő humanizmustól áthatott talmudi törvényt megértsük: ha a főpap egy ismeretlen holttestet vesz észre, mindent abba kell hagynia, és azonnal eltemetni, még akkor is, ha útban van a Templom felé.”⁶ A „régien” ez esetben nem a holokauszt nyomán megrendült kettős identitás Primo Levi által magáénak elismert konstrukciójára utal, hanem a rendíthetetlenül zsidó, mondhatni a „mélyzsidó” önaazonosságtudat regenerálását követeli meg az illetőtől. E feltételezésünket bizonyítja mindaz, amit Wiesel a Buchenwaldba való deportálása előtti gyerekkori életéről, a családjáról, valamint a máramarosszigeti zsidó közösségi életről előad könyvében. A mélyen vallásos, a zsidó ortodoxiába merevedett én világa ez, ami végül azt mondhatja Wiesellel, hogy ezen hit hiányában senki sem maradhat teljes értékű ember a náci táborok dehumanizáló körülményei között. Ennek bizonyosságaként említi, hogy jellemző módon a rabbik és a papok egyike sem volt hajlandó kollaborálni a táborok működtetőivel: „Inkább a halált választották, mint hogy a Halál szolgálói legyenek.”⁷ Később így folytatja: „Ezzel szemben hány világi humanista és intellektuel adta fel értékrendszerét, mihelyt rájött, hogy az milyen törekeny és hiábavaló! Kijózanodva, talajt veszítve, illúziók nélkül akadtak, akik a kegyetlenség ideológiájának hatása alá kerültek. Nem mindenki természetesen, de a számuk nem hagyható figyelmen kívül.”⁸

Mérhetetlen nehézségekbe ütközik visszatérni a valamikori, az elvesztett vagy az időközben megsérült identitáshoz. Ennek a fájdalmas emberi tapasztalatnak a megfogalmazásával birkózik Jean Améry is, amikor arról elmélkedik, hogy az öregedés nyomán egyre inkább rá vagyunk utalva a múlt emlékeire. Hiszen fiatalon, fűzi tovább a szót Améry, az ember még rábízhatja énjét a jövőre. „Ő [mármint a fiatal] nem csupán az, ami az adott pillanatban, hanem az is, ami majd lesz.”⁹ Aki viszont öregszik, annak idővel elfogy a jövőbeli fejleményekhez fűzött reménye. „Ő csupán az, ami az adott pillanatban. Az eljövendő már nem veszi körül, és ezért nem is tölti ki. Nem hivatkozhat a majdra. Pusztán létezését mutatja a világnak. Ámde mégis fennmaradhat, ha e létezés mélye kiegyenlített valahai létezését rejt.”¹⁰ És hogy ez bizonyosan így van, azt a holokauszt emlékezetének számos írott tanúságtétele is alátámasztja. Sokáig ellenállt a készítésnek, hogy megírja lágerbeli emlékeit, jegyzi meg egy több náci tábort is megjárt kései emlékező: „úgy éreztem, nemigen van

⁵ Levi: i. m. 184.

⁶ Elie Wiesel: *Minden folyó a tengerbe siet*. Ford. Péter Éva. Budapest, 1996, Esély Könyvklub, 164.

⁷ Wiesel: i. m. 126.

⁸ Wiesel: i. m. 127.

⁹ Jean Améry: *Túl bűnön és bűnhődésen. Esszék*. Ford. Uzsoky Borbála. Budapest, 2002, Múlt és Jövő, 84.

¹⁰ Améry: i. m. 84.

mit mondanom. Az élet mellett úgy mentem el, hogy alig figyeltem oda rá. A holnap érdekelt, nem a ma; a jövő – és nem a jelen. Ezért nehéz a múltról írnom. Amellett a lágerben tudatosan igyekeztem »nem jelen lenni«, mert ezzel a túlélést segíttem elő.”¹¹

Nem formálhat azonban mindenki ugyanúgy jogot arra a múltra, amely azzá tehetné, ami lenni szeretne. A Harmadik Birodalomból száműzött ember, és Améry ez esetben magára gondol, ha visszatekint a múltjára, sehol sem látja benne önmagát. „Fellelhetetlenül fekszik az 1933 és 1945 közötti évek romjai alatt.”¹² Ami abból ered, hogy annak idején radikálisan kivágták az identitás múltba nyúló gyökereit, amin már az idő múlása sem segít. „Ahhoz, hogy ez vagy az lehessünk, a társadalom beleegyezése szükséges. De ha a társadalom visszavonja, hogy valaha is léteztünk, akkor nem is léteztünk soha.”¹³ Így jár mindenki, aki zsidó üldözöttként túlélte a Harmadik Birodalmat, és „akiknek volt idejük tisztába jönni magukkal. Legkésőbb azon a napon fölfogták, amikor először érezték, hogy öregszenek. Száműzetésben nem jó öregedni. Mert az embernek haza kell menni.”¹⁴ Akit megfosztottak a hazájától, az viszont úgy érzi: „sok haza kell neki, vagy legalábbis több, mint azt a hazával rendelkezők képzelik, akiknek egész büszkesége nem egyéb kozmopolita kirándulásnál.” Mivel: „Nem jó az, ha valakinek nincsen hazája.”¹⁵

*

Egészen különleges az, ha valaki kisgyerekként éli át a hazájától és a személyes identitásától való megfosztás élményét, és innen elindulva kell (kellene) utóbb visszaszereznie valamikori elvesztett énjét, innen elrugaskodva próbálja felépíteni az új, a múltbelivel folytonosságot teremtő identitást, mert regenerálásról talán mégsem beszélhetünk ez esetben. E roppant sajátos helyzet két lehetséges esetéről szólok a továbbiakban példák kíséretében. Komoly segítségünkre szolgál ez alkalommal a fikció, jelesül a tragikusan korán meghalt német író, W. G. Sebald számos műve, melyek közül a *Kivándoroltak* című regényhez vagy inkább novellafüzérhez fordulunk bizonyosságképpen. Hozzátehetjük: Sebald főműve, az *Austerlitz* szintén ezt a kérdést járja körül különösen hatásos módon.

A *Kivándoroltak* egyik főhőse, Max Ferber, a manchesteri festő, aki 1943 őszén – a szüleit hátrahagyva – 18 évesen érkezik menekültként a városba, hogy egész életére ott ragadjon, mert – visszaemlékezve valamikori önmagára – úgy találja, helyesebben az az érzése, hogy: „éppen arra a helyre érkeztem meg, amely nekem rendeltetett”.¹⁶ Ritkán hagyja el a várost, és ha ezt olykor meg is teszi, akkor sem önszántából, és sohasem tartósan marad tőle távol. Ferber makacs ragaszkodása Manchesterhez talán úgy értékelhető, mint a festőnek a traumatikus élményekkel teli múltjától való menekülése. Aminek a mélyén az rejlik, hogy Németországban maradt szülei és rokonai mind odavesztek a náci zsidóüldözés következtében. Egyszer hagyja el csupán Ferber a várost, hogy külföldre menjen: művészi érdeklődését kielégítendő a svájci Colmarba utazik (majd onnan Baselen keresztül a Genfi-tóhoz megy), hogy megnézze az isenheimi Grünewald-képeket, különösen a *Sírbátételt*. A képet hosszasan szemlélve mélyen magával ragadja a végtelen emberi szenvedés élménye, és ekkor döbben rá, hogy „a lelki szenvedés gyakorlatilag végtelen. Amikor úgy érzi az ember, hogy a végső határhoz ért, mindig vannak további kínok. Nincs az a mélység, amelynél ne zuhanhatnánk mélyebbre.”¹⁷ E megrázó felismerés vagy

¹¹ Fränkel Dávid: *Erre emlékszem*. Budapest, 2004, Pont Kiadó, 7.

¹² Améry: i. m. 85.

¹³ Améry: i. m. 87.

¹⁴ Améry: i. m. 87.

¹⁵ Améry: i. m. 87.

¹⁶ W. G. Sebald: *Kivándoroltak*. Ford. Szijj Ferenc. Budapest, 2006, Európa, 188.

¹⁷ Sebald: i. m. 190.

belátás indítja el Ferberben azt az „emlékezetfolyamot”, amely úgy kezdődik, hogy felidéződik benne a néhány évvel korábbi, egy péntek reggelhez köthető fájdalomroham, amelyet egy porcorongsérv okozott. Ahogy visszagondol az esetre, úgy emlékszik, órákig nem tudott megmozdulni a fájdalomtól, és testi bénasága annak a lelki bénaságnak, vagyis az amnéziának felelt meg, amely már évek óta a sajátja volt. A testi bénultság ugyanakkor egyszeriben felszabadította benne a korábban visszafojtott lelki energiákat, miután „a fájdalom által rám kényszerített görnyedt testtartásról az a fénykép jutott eszembe, amelyet apám készített rólam második osztályos koromban, amint épp a füzet fölé görnyedek. Colmarban mindenesetre, mondta Ferber, hosszabb szünetet tartva elbeszélésében, elkezdtem emlékezni, és valószínűleg az emlékezés miatt született meg bennem egyhetes colmari tartózkodásom után az elhatározás, hogy továbbutazom a Genf-tóhoz, hogy ott felkutassak egy szintén régóta eltemetett emléknymot, amelyet azelőtt soha nem mertem megbolygatni.”¹⁸ A szóban forgó emlék Ferber műkereskedő apjához kötődött, és arra vonatkozott, hogy apja 1936-ban őt is magával vitte az interlakeni Victoria Jungfrauban, majd a montreux-i Palace szállodákban rendezett „különkiállításra”. Az emlékezésfolyam elindulása készítette végül Ferbert arra, hogy megismételje az apjával közösen megtett valamikori alpesi hegyi kirándulást. Ezt követően azonban, meséli Ferber, szinte minden átmenet nélkül újra szétterjedt benne „az emlékezetnélküliség lagúnája”; olyannyira, hogy amikor visszatért Manchesterbe és a műtermébe és elhatározta, hogy megfesti svájci kirándulásának az eseményét, még azt az alakot sem tudta maga elé idézni, aki arra bírta őt a hegyen, hogy térjen vissza oda, ahonnan elindult, vagyis Montreux-be. Képtelen volt ezek után megfesteni a jelenetet. Holott számos olyan emlékkép tért vissza benne ezután, melyek mind a gyerekkorába és szüleinek a világába kalauzolták őt: olyan festmények jutottak eszébe, melyekkel az apja kereskedett vagy amelyek szülei nappalijának a falán lógtak (erről is látható fénykép a regényben).

Sebald Ferberéről szóló elbeszélésének e pontján az olvasó még nem tudja, mert a történetet elbeszélő narrátor-szerző sem tudja, hogy milyen származás elfeledett emléke tért, térhetett vissza ezúton a colmari kirándulás alkalmával, amit Ferber az előbb esetelt módon hoz a narrátor-szerző tudomására. Csak jóval később és szinte a véletlennek köszönhetően szembesül a történet narrátor-szerzője Ferber emlékezetének pontos referenciájával. Egy újságcikkből megtudja, hogy a manchesteri festő „1939 májusában, tizenöt éves korában jött Angliába Münchenből, ahol apjának műkereskedése volt. Ferber szüleit, írta a cikk, akik különböző okokból halogatták kiutazásukat Németországból, 1941 novemberében az első deportáló vonatok egyikén Münchenből Rigába szállították és ott a környéken valahol meggyilkolták.”¹⁹ A kíváncsiságtól felcsigázott narrátor-szerző, aki maga is elhagyta Németországot, és aki korábban elmulasztotta kifaggatni Ferbert elfeledett, elfeledni kívánt múltjáról, negyedszázaddal első találkozásuk és akkori beszélgetésük után újra felkeresi a festőt. Feltett szándéka, hogy feltegye neki azokat a kérdéseket, melyeket – úgy gondolja – már akkor várt tőle a festő. A három napon át folyó szakadatlan beszélgetés során Ferber előadja, számára Németország olyan ország, amilyené a háború végére lett, illetőleg amilyen a háború előtt volt, tehát egyszerre visszamaradott, szétrombolt, valahogy a senkiföldje, ahol ugyanakkor olyan emberek élnek, akik mind a harmincas évekből való vagy még régebbi divat szerint öltözködnek. Hogy miért van így, kérdezi magától is, nem tudja, de talán az magyarázza meg a dolgot, hogy anyanyelvét, a németet, attól kezdve, hogy 1939-ben elbúcsúzott a szüleitől, soha többé nem használta, és „abból számomra csak valami utózenge, tompa, érthetetlen mormogás és zaj maradt meg. Lehetséges, folytatta Ferber, hogy a nyelvnek ezzel az elvesztésével vagy elhalásával függ

¹⁸ Sebald: i. m. 192. A regényben látható is Ferber úgymond kisiskolás fényképe, amint a fiú épp a füzet fölé görnyed.

¹⁹ Sebald: i. m. 199.

össze az is, hogy emlékeim csak nyolc- vagy kilencéves koromig nyúlnak vissza, és hogy az 1933 utáni müncheni időszakból is csak a felvonulásokra, gyűlésekre és díszszemlékre emlékszem, amelyekre, úgy tűnik, mindig volt valami alkalom.”²⁰ Olyannyira semmivé lettek a gyerekkori emlékei, hogy amikor a narrátor-író megkérdezi tőle, emlékszik-e arra a jelenetre, amikor a reptéren elbúcsúzott a szüleitől, hosszas habozás után így válaszol: „ha visszagondol arra a májusi reggelre, az oberwiesenfeldi repülőtérré, akkor nem látja maga mellett a szüleit. Nem emlékszik, hogy az anyja vagy az apja mit mondott neki, vagy hogy ő mit mondott nekik búcsúzóul, és hogy ő és a szülei átölelték-e egymást. [...] Ezzel szemben magát a repülőteret egészen pontosan maga előtt látja, és az eltelt évek alatt ugyanezzel a félelmetes pontossággal látta mindig maga előtt.”²¹

A kisiskolás Ferber, odahagyva Németországot és egyúttal a szüleit is, új angliai világában kezd egyre jobban eltávolodni a múltjától. Jól mutatja ezt az is, hogy egyre nehezebben szánja rá magát a szüleivel való levelezésre, amely a fiú kiérkezése után két év elteltével végül meg is szakad. A levélbeli kapcsolat megszűntét, emlékezik Ferber, némi megkönnyebbüléssel fogadta akkoriban. Az ezzel kapcsolatos büntudat és fájdalom is csak késve alakult ki benne, sőt mi több, fűzi hozzá, „őszintén szólva még abban sem vagyok biztos, hogy mára teljes mértékben felfogtam-e”.²² Mindez azonban, bár csupán látenis módon, életének legfontosabb eseménye volt: „úgy látom, hogy egész életemet, annak legapróbb részleteire is kiterjedően, nem pusztán szüleim elhurcolása határozta meg, hanem az a késelem és halasztás is, amellyel a kezdetben hihetetlennek tűnő halálhírük megérkezett hozzám és annak abszurd jelentése lassanként tudatosult bennem. Bárhogy igyekeztem is, tudatosan vagy öntudatlanul, távol tartani magamtól szüleim szenvedését és a sajátomat, és bármennyire sikerült is visszavonultságomban megőriznem lelki egyensúlyomat, ifjúkori noviciátusom boldogtalansága olyan mély gyökeret vert bennem, hogy később megint képes volt kihajtani, gonosz leveleket hozni és fölém teríteni mérges lombozatát, amely utolsó éveimet olyannyira beárnyékolta és elsötétítette.”²³

E pontra érkezve könnyedén átlendülhetünk oda, ahol már semmilyen tényleges gyerekkori emlékkép sem hívható többé segítségül a köddé vált, nyom nélkül eltörölt egyéni (és csoport-) identitás későbbi regenerálásához. Ez utóbbi példaszerű esetével szolgál Yossi Sarid, izraeli politikus, költő és újságíró *Pepiczek, aki nem tudta a nevét* című esszé-könyve.²⁴ A munka főhőse az a prágai kisleány, akit családjával és leány ikertestvéreivel együtt először a Theresienstadt lágerbe, majd Auschwitz-Birkenaubába vittek, ahol az akkor még csak négyéves Josef Kleinmann a rámpáról azon nyomban Mengele hírhedt kísérleti laboratóriumába került kísérleti alanyként. A laboratórium legfiatalabb bentlakójaként a kisleány idővel teljesen elfelejti, hogy ki ő valójában, és csak jóval később, felnőttként tér vissza emlékezetébe az auschwitzi szelektálás azon pillanata, amikor az anyja odakiáltotta neki: Pepiczek, Pepiczek, ne felejtset el, hogy ki vagy!

Túlélve a számára nyolc hónapig tartó auschwitzi megpróbáltatásokat az ekkor is még csak ötéves Josef egészen magára hagyva (a családja mind odaveszett), céltalanul sodródik a tábor felszabadítását követően, hogy végül nevelőszülőknél kössön ki a kárpátaljai Uzsgorodban, vagyis Ungváron. Új szülei neve után ekkor nyeri a Petr Grünfeld nevet. Amikor azonban nevelőapját a randalírozó orosz katonák néhány hónap elteltével lelövik, Pepiczek (ez Josef beceneve), akkor már Petr Grünfeld, némi habonyódás után annál a táborok egyikéből visszatérő Helénánál köt ki, aki Pepiczek időközben meghalt nevelőapjának a leánytestvére. Heléna hamarosan nőül megy a szintén holokauszt túlélő Ábraham

²⁰ Sebald: i. m. 203.

²¹ Sebald: i. m. 209.

²² Sebald: i. m. 213.

²³ Sebald: i. m. 213.

²⁴ Yossi Sarid: *Pepiczek. He Didn't Know His Name*. Trans. Ralf Mandel. Jerusalem, 2006, Yad Vashem.

Grünbergerhez, és ezt követően Josef (Pepiczek), majd Petr immár Grünberger családi néven éli tovább a maga életét. „A Josef Kleinmannból, aki a Vrakova utca 24-ből származik, semmi egyéb nem maradt ez időre, mint anyjának a neve, ami véletlenszerűen Heléna maradt [mert az igazi anyját is Helénának hívták]. Pepiczek így minden nevét elveszítette, amit az anyja és az apja adott neki – beleértve a keresztnévét, a családnevét és a becenevét is –, és egy idő múlva teljesen elfelejtette azt, amit nem lett volna szabad elfelejtenie, hogy mit kiáltott neki az anyja az elektromos kerítés túloldaláról.”²⁵

Akkor válik majd akut problémává Pepiczek személyazonosságának hivatalos bizonytalansága, amikor nevelőszülei kérelmezik a hatóságoktól az Egyesült Államokba való kivándorlást. A nevelt fiúnak nem adnak a hatóságok kiutazási engedélyt (a nevelőszülőknek igen), mert – szól az indoklás – nem lehet tudni biztosan, hogy ki valójában Petr Grünfeld, zsidó-e egyáltalán, továbbá az is tisztázatlan, hogy milyen jogcímen tartozik a Grünberger családhoz. Ekkor adja a már családos Petr Grünberger tudtára nevelőanyja, hogy tudomása szerint Petr Prágában született és eredetileg a Josef névre hallgatott. Ezt az anyja kiáltotta neki oda Auschwitzban, de a fiú nem hallhatta anyja szavait a zaj és a nagy kavarodás miatt. Petr felesége ezt követően, férje tudta nélkül, felveszi a kapcsolatot az auschwitzi levéltár vezetőjével, akitől megtudja, hogy igazat mondott férje nevelőanyja. Az immár hivatalosnak tekinthető származási adatok birtokában Petr Grünberger és családja 1979-ben végre elhagyhatja a Szovjetuniót, hogy Izraelben telepedjék le.²⁶

Nem követjük tovább a felettébb érdekes történetet, melynek későbbi fázisában Petr Grünfeld, Petr Grünberger, alias Josef Kleinman (Pepiczek) személyesen is találkozik néhány túlélővel valamikori auschwitzi rabtársai közül, így az őt folytonosan rajzoló kassai festővel, Ludovik Felttel (Lajos bácsi), aki törpeként került Mengele karmai közé. A dolgok tisztázódása nyomán a Petr és felesége, Olga között lefolyt beszélgetést így rekonstruálja a Pepiczek történetét könyvbe foglaló izraeli író. „Miért nem mondtad meg nekem, hogy Mengele laboratóriumában voltál, kérdezte Olga; azért, felelte, mert féltém veled tudatni; miért nem mondtad meg nekem, kérdezte Olga, hogy Kleinmann vagy; azért, mert elfelejtettem; Prágából való vagy, mondta neki Olga, itt van a lakcímed; odaadta neki, és Petr ezután sírni kezdett. Nem utolsósorban azért, mert most, csak most tudta emlékezetébe idézni a teljes mondatot, amelyet anyja akkor az elektromos kerítés túloldaláról kiáltott felé: ne felejtsetd el, hogy Jozef vagy, egy zsidó fiú Prágából, a Vrakova utca 24-ből. Ez volt a teljes mondat.”²⁷

A holokauszt emlékezete és a végzetesen megrendült, sőt olykor teljesen elenyésző egyéni és csoportidentitás visszaszerzése két, egymással szorosan összefüggő életeseemény. Nem tisztünk annak megvilágítása, hogy milyen esélye van a megtépázott, és különösen a megsemmisült identitás regenerálásának az emlékezés jóvoltából. Ez utóbbi kérdés szabatos vizsgálatát a pszichológiának engedjük át.²⁸ A probléma azonban tág elemzési lehetőségekkel kecsegtet a történész számára is, amit sürgető feladatunk mihamarabb elvégezni.

²⁵ Sarid: i. m. 34.

²⁶ Sarid: i. m. 37.

²⁷ Sarid: i. m. 37.

²⁸ Vö. Erős Ferenc: *Az identitás labirintusai*. Budapest, 2001, Janus/Osiris, különösen 143–180.

A MI EMLÉKÉVÜNK

Idézőjelben

A címet egy kiállítástól vettem át, a kiállítás pedig egy könyvtől kölcsönözte. *A mi holokausztunk* Amir Gutfreund regénye – 2013-ban jelent meg magyarul, és arról szól, hogyan próbálják meg birtokba venni a holokauszt emlékezetét az utódok Izraelben. A kínos érzést keltő cím pontosan utal azoknak a praktikáknak a kínosságára, melyekkel egy ennyire megragadhatatlan, ugyanakkor húsba vágóan közeli esemény „sajáttá” tehető.

Ugyanezt a címet kapta a Fiatal Képzőművészek Stúdiója kiállítása, mely 2014. október 18-án nyílt meg és november 14-ig volt látható, kurátora Flohr Zsuzsi fotóművész. Az „emlékévben” számomra ez volt a legfontosabb holokausztra reflektáló képzőművészeti esemény, noha létrejöttek még jelentős és izgalmas kortárs kiállítások. Az FKSE tárlata egy közösségi eseménysorozattal, workshopokkal, beszélgetésekkel kapcsolódott össze. Célja kifejezetten a harmadik generáció vizuális reflexióinak létrehozása és megmutatása volt. Az FKSE egyike azoknak a szervezeteknek, amelyek támogatásért pályáztak a Civil Alaphoz holokauszt-emlékeves programokra, majd az elnyert pénzt visszaadták, mint az irodalmi szervezetek közül a József Attila Kör vagy a Szépirók Társasága. Az FKSE a JAK-kal és a Marom Egyesülettel (akik ugyancsak visszautasították az elnyert pályázati összeget) létrehozta a 3G-programot, mely kifejezetten a harmadik generációs holokausztemlékezetre és -értelmezésre összpontosít.

E kiállítás néhány tanulságát szeretném vezérfonalul használni, amikor megpróbálom összefoglalni az „emlékévvel” kapcsolatos tapasztalataimat. Három témát fogok röviden körüljárni, ezek a generációváltás, a kiterjesztés és a finanszírozás. A nézőpont óhatatlanul a sajátom – annyit tudok felmérni, amennyi a holokauszt művészi ábrázolásával foglalkozó ember látóterébe került.

Az „emlékév” kifejezést nehéz idézőjel nélkül használni, hisz a szó, amely alapvetően azt a természetes társadalmi igényt fejezné ki, hogy a hetvenéves évforduló kiemelt időszak legyen, a kormányzati retorika részeként politikai vonatkozást kapott. Abba a retorikába ágyazódott bele, mely alapvetően egy olyan átideologizált holokausztemlékezet kialakításában érdekelt, amelynek legfőbb üzenete a magyar áldozat-mivolt hangsúlyozása, az áldozat és a felelősség fogalmának homályossá, értelmezhetetlenné tétele. Ugyanakkor jó volna visszanyerni az idézőjelek nélküli, eredeti fogalmat, megnézni, mi marad velünk, mi válik sajátunkká ebben a politikailag (is) kijelölt időszakban.

A harmadik gé

A holokauszt emlékezetét, a holokausztra adott művészi reflexiókat generációs tagolás szerint tárgyaljuk, ami különös jelenség, érdemes elgondolkodni rajta. Az időbeli távolság növekedésének tényétől való szorongás fejeződik ki ebben, többek közt, illetve a távolsággal szembe forduló odatartozás tudata. Hisz amíg számon tudjuk tartani, hány generációra vagyunk tőle, ha tudjuk, hogy a holokauszt gyerekei, unokái vagy dédunokái vagyunk, addig még össze vagyunk kötve a múlttal. Mi történik akkor, ha megszakad ez a kapcsó-

lódás – és kié az a szorongás, ami a kapcsolat elvesztéséhez kötődik, mitől szorongunk valójában? Nyilvánvaló, hogy az elszakadás, a közöny, a holokauszttal szembeni érdektelenség, érzéketlenség ideje már itt van, és mindig is itt volt. Az is nyilvánvaló, hogy a hetvenévnnyi rés elegendő távolság ahhoz, hogy a történelmi múlt egyik zárványaként lehessen tekinteni a holokausztra, és nem olyan eseményként, mely a mai napig meghatározza a társadalom, a kultúra szerkezetét, folyamatait, sebzettségét. E zárványszerűséget a hivatalos emlékezetpolitika is kommunikálja és erősíti, miközben kiszorítja azt a diskurzust, mely a következményeket, tanulságokat, vagyis a kortárs relevanciát keresi és adja át. Most inkább arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a holokauszt gyermekei után, s az után a generáció után, amelyhez én is tartozom (ez a két és feledik nemzedék, melynek a szülei a háború idején születtek), itt vannak a holokauszt unokái. Olyan szellemi potenciált képviselnek, amely méltóbb módon aktivizálódhatna, ha létezne Magyarországon *Holocaust and Genocide Studies* – összefogott módon.

A nemzetközi Holocaust Studies egyik alapállítása, hogy a generációs elválasztottságból fakadó fájdalom, a trauma-utániség tapasztalataira összpontosító második nemzedék után a harmadik generáció már a medialitás kritikájában, az emlékezet működtetését, tárolását és kommunikálását meghatározó politikum leleplezésében érdekelt. Például az archiválás folyamatainak kritikai feltárásában. Nem igazán tudtuk, hogy ez az elmélet hogyan néz ki a magyarországi gyakorlatban, Kékesi Zoltán, a harmadgenerációs holokausztesztétika legjelentősebb magyar teoretikusának könyvében, a *Haladékban* nincsenek magyar példák – ez a kötet megjelenése idején, 2012-ben sokatmondó hiány volt. Ám a képet lassanként össze lehet rakni. A harmadik generáció művészei és kutatói színre léptek, és, hogy egy olyan szót használjak, melynek érzelmi tartalma a fájdalom emlékezete iránti elköteleződéshez tartozik, hűségük megkérdőjelezhetetlen. Mi változott nemzedékről nemzedékre?

Be kell vonnom a kiterjesztés fogalmát is – elkerülhetetlen, hisz aki mai huszonévesként vagy harmincasként releváns módon foglalkozik a holokauszttal, óhatatlanul a kiterjesztésnek, az idők áthidalásának, a múlt és jelen összekötésének munkáját végzi. Az FKSE kiállításának legizgalmasabb munkái az áthidalást kitűnően oldották meg, például úgy, hogy a kortárs művészet médiumaira fordították le a holokauszt által felvetett problémákat, s ez kitapinthatóvá tette az új nemzedék számára releváns kérdéseket. Ilyen az identitás megcsonkolása, számszerűsítése, az ellenségkép-alkotás, az elkülönített csoportok izolálása, a közös és egyéni emlékezet elhomályosítása, törlése – lehetne még folytatni. Külön ki szeretném emelni azt a művet, amelyben a holokauszt unokája explicit módon színre lép, de másfajta családi teherről számol be. Ez Tulisz Hajnalka *A büszkeség hal meg utoljára* című munkája. A családi csend és öngazolás gyökereinek kutatása a Magyar Nemzeti Szocialista Pártban tagsággal rendelkező, nyilas-szimpatizáns felmenőkhöz vezetett el. A fotót és szöveget kombináló munka vállalja ezeket az ősokeket, de kritikai gesztusával e hagyományból és legfőképpen az öngazoló hallgatásból ki is lép. Az idézőjeles és idézőjel nélküli emlékvé egyik legfontosabb alkotásaként kell számon tartanunk ezt a munkát, mely arról is tanúskodik, hogy lehetséges hitelesen, tisztázó, ám nem elidegenítő módon reflektálni a múltra. (Hasonló szembenézésre vállalkozott Mestyán Ádám – kevésbé újszerű eszközökkel megformált – *Skandál* című verse, mely az *Édes hazám*-válogatásban is szerepel.) Az unoka-mivolt ilyen módon való deklarálása túlmutat azon a felelősségvállaláson, mely a holokauszt emlékezetének rögzítését és megőrzését tűzi ki célul, mert felelősséget vállal a heterogén társadalom egészéért, az elkövetői emlékezetért is, melyet ha nem artikuláltak a tettesek, s az ő gyerekeik sem, akkor majd az unokák.

Az unoka pozíciójára reflektál Flohr Zsuzsi egyik idejű munkája is, mely nem került be az FKSE kiállításába, hisz a kurátor alkotása. Flohr Zsuzsi krétával jelölte meg Budapest közterein azokat a helyeket, ahol összetalálkozhatott a nagymamája közelében lakó

Képiró Sándorral. Másik munkájában egy nagy lapra százszor írta fel Képiró nevét (*Közös úton Képiró Sándorral I-II.*). Ez az öngyötres, a környező közösségért, s annak közönyösségéért vállalt penitencia hidat képez a trauma-utániség fájdalmának átélése és a kortárs valóságra – az emlékezet kontextusára – fókuszáló kritika közt. Flohr Zsuzsi munkái arra is rámutatnak, hogy lehetséges a dialógus a második és harmadik generáció tapasztalatrendje, reprezentációs gyakorlata között.

Kiterjesztés

Nehéz a kiterjesztésről higgadtan beszélni egy olyan társadalomban, ahol maga az ehhez szükséges alappozíció, a múltbeli esemény jelentőségének hivatalos elismerése homályos, kérdéses – végső soron hiányzik tehát.

Idén láthattuk annak példáit, hogyan nyilvánul meg a felelősségvállalás egy csoport múltjáért akkor, ha ez a múlt egymástól gyökeresen különböző traumákat tartalmaz, melyek között jelen van a többség által elismert és el nem ismert traumatörténet is – az ELTE holokauszt- és második világháborús emlékművére gondolok, mely jellegzetesen a harmadik generáció kérdéseire hangolt projekt. Többen vitatták, hogy tekinthető-e az ELTE csoportnak, és hogy egymás mellé tehető-e egy munkaszolgálatos és egy honvéd halála – hisz akiknek a nevei a Trefort-kert emlékező bronzcsíkjára kerültek, koncentrációs táborokban, gettóban, kényszermunkát végezve vagy a fronton katonai szolgálatot teljesítve vesztették életüket. Mindkét kérdés releváns a múlt vizsgálata szempontjából, de a jelen felől nézve más fénytörésbe kerül. A jelenbeli közösség létrejötte reményében keresi ez az emlékmű azt az emlékezeti modellt, amely a különböző múltakat összekapcsolja, részben a csoportos kutatás és az interdiszciplináris közös munka által. Kísérletet tesz annak a jelenbeli közösségnek a megképzésére, amely a maga emlékezetének, tradícióinak, identitásának és múltjának sokszínűségét helyezheti el ebben az emlékműben. Ez nem azt jelenti, hogy ezentúl minden holokauszt-emlékműnek egyben nem-holokauszt-emlékműnek is kell lennie. Ugyanakkor érdemes lenne megvizsgálni, hogy azt, amire olyannyira vágyunk, és ami nem történik meg, magyarán, hogy a holokauszt végre elnyerje a magyar közösségi emlékezetben a helyét, nem segíti-e elő a kiterjesztett megközelítés. (Elméletével, gyakorlataival és kritikájával foglalkozik többek közt az a kitűnő tanulmánygyűjtemény, mely ugyancsak a szóban forgó időszakban jelent meg – *Transznacionális politika és a holokauszt emlékezettörténete*, szerkesztette Szász Anna és Zombory Máté.)

A kiterjesztés a Holocaust Studies trendje is, a mellé került „and Genocide Studies” jól mutatja ezt. Számptalan globális és lokális funkciója lett a holokauszt-diskurzusnak mára, a posztkoloniális kritikai szemlélet is megtalálta hozzá az utat, a feminista kritika már korábban stb. A modellek közül a Michael Rothberg-féle többirányú emlékezet (*multidirectional memory*) magyarországi applikációja tűnhet ígéretesnek, amely épp a versengő, egymással szemben álló történeti narratívák közti dialógusra irányítja a figyelmet, a közös pontok, hasonlóságok keresésére az egymástól való elzárkózással szemben. Azt gondolom ugyanakkor, de ez Rothbergnél is megjelenik, hogy az összehasonlítás, összekapcsolás, áthidalás aktusa civil és közösségi kezdeményezés kell legyen – amennyiben a hatalom kommunikálja, úgy átfordulhat összemosássá, bagatellizálássá és a felelősség elhárításává.

Finanszírozás

A viták és az ellenállás azon gesztusai, melyek végigkísérték az „emlékévet”, jól láttatják, hogy a társadalmi emlékezet alakulása gyökeresen politikai kérdés, és nemcsak naivítás,

hanem egyenesen hazugság azt mondani, hogy az emlékezet művészete kivonhatná magát a politikai felelősség alól.

A Memento 70, a Civil Alapnak az emlékéves támogatásokat visszaadó szervezetek összefogása, közös fundraisingje lehetett volna az a jó gyakorlat, amely felhívja a figyelmet, hogy nem csak a hatalomé az emlékezetőrzés (és ily módon, az emlékezetalkotás) finanszírozásának monopóliuma. Ez sajnos nem tekinthető sikeres kezdeményezésnek. Az FKSE pusztán saját forrásokból létrehozott kiállítása ugyan azt bizonyítja, hogy az emlékezet akkor is él és akkor is kreatív, ha nem finanszírozott, de tudjuk, tapasztaljuk, hogy erre lehetetlen berendezkedni. Azok a viták, melyek arról szóltak, szólnak, kinek a pénzét fogadhatja el ki és mihez, amennyiben olyan foglalatban zajlanak le, amely a társadalmi felelősséggel és a múltnarratívák megőrzésének felelősségével köti össze a finanszírozás kérdését, termékenyek, sőt megújítók lehetnének. Az emlékév eredményeinek, eredménytelenségeinek felmérése azért is nagyon fontos munka, mert a kultúrafinanszírozás társadalmi-politikai kérdését releváns módon kontextualizálhatná, és olyan platformot teremtene, amelyen azok a szervezetek, melyek most külön-külön élik meg anyagi és politikai kiszolgáltatottságukat, együtt alakíthatnák ki a kormánypolitika által hatalmi helyzetbe hozott intézmények finanszírozói primátusával szembeni stratégiájukat.

A SZÓSZERINTISÉG REGÉNYE

Esterházy Péter: Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk-változat –

Esterházy Péter új *Egyszerű történetének* elbeszélője szó szerinti nyelven ír.¹ Számos kritikus mutatott rá, hogy e könyv mennyire különbözik az utóbbi időben írt műveitől. Ez azonban nem véletlenül van így, és nem is azért, mintha Esterházy stílusa változott volna meg. A *Márk-változat* Mészöly-pastiche,² ebből fakad idegensége.

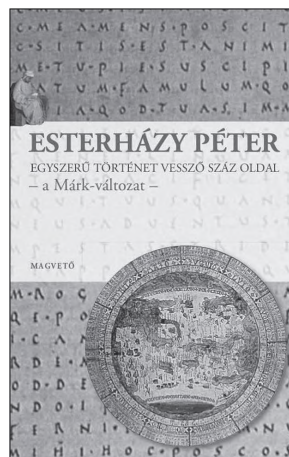
A szószерintiség először is megjelenik az elbeszélő explicit önreflexiójának formájában: „Én azt nem csinálom, hogy a szókat is dolognak nézem.” (65.) Ha a szavakat valaki nem nézi dolognak, akkor átnéz rajtuk, akkor szó szerinti jelentésüknél van, akkor a nyelvet eszköznek tekinti a tárgy eléréséhez. Megjegyzem, noha Sartre éppen ezt (amikor a szavakat nem nézzük dolgoknak) nevezte elkötelezett irodalomnak,³ a *Márk-változat* nem az elkötelezettség értelmében szó szerinti. Ez azért van, mert noha az elbeszélő nem nézi dolognak a szavakat, a szavak tárgyait viszont dolognak tekinti, nem pedig világnak. Amikor Sartre elkötelezett íróról beszélt, akkor azt gondolta, az írás a világban való cselekvés egyik formája. Ilyenkor a szavak tárgyai nem „irodalmi” tárgyak, hanem magának

¹ Lásd például Roland Barthes: Szó szerinti irodalom. Ford. Parancs János. In: Konrád György (szerk.): *A francia „új regény” II.*, Budapest, Európa Könyvkiadó, é. n.

² Ennek a szövegnek – ha nem is mindig szigorú módon betartva – egy régi filozófiai formát választottam, a szöveg állításai geometriai módon vannak bizonyítva. Azok az állítások, amelyeket nem lehet a szövegből vett idézet evidenciájával igazolni, levezetett bizonyítást nyernek. „A *Márk-változat* Mészöly-pastiche” egy olyan tétel, amelyet e tárgyalás szabályai szerint a szöveg végére kellett volna helyeznem. Ez azonban aránytalanul megnehezítette volna a szöveg olvasását, megtagadva az olvasótól annak előzetes megértését, hogy mire megy ki a játék. A *Márk-változat*nak immár tekintélyes kritika-irodalma van, ami azonban készpénznek veszi, hogy Esterházy itt, hogy úgy mondjam, a saját nevében nyilatkozik meg, hogy mintegy megváltoztatja vagy egyenesen megújítja saját írói stílusát, méghozzá nem is sikertelenül. Hogy a „rövid mondatok” „jobban sikerültek”, mint *A kardozós változat* mondatai. Sőt mintha „kritikai konszenzus” kezdene kialakulni abban a kérdésben, hogy ez a szöveg a *Harmonia caelestis* óta a legjelentősebb Esterházy-mű. Nem a jelentőséget szeretném elvitatni, csak azt szeretném megmutatni, hogy ha ez így is van, a kritikusok ítéletét nagyban befolyásolja, hogy a Mészöly-hagyomány szövegeihez idomuló szöveget olvasnak. A kritikai konszenzussal szemben pedig csak akkor tűnik lehetségesnek megszólalni, ha *bebizonyítom* állításomat. Innen a saját szövegem formája. Mindazonáltal mivel támaszkodok erre a kritikai konszenzusra, nem fogom újra elmondani mindazt, ami már elmondatott.

³ Jean-Paul Sartre: *Mi az irodalom?* Fordította Nagy Géza. In: Uő. *Mi az irodalom*, Budapest, Gondolat, 1969.

Magvető Kiadó
Budapest, 2014
124 oldal, 2490 Ft

annak a világnak tárgyai, amelyben mindennapi életünkben élünk, azaz amelyben a tárgyaknak számtalanféleképpen értelmet adunk. Egyszerűen szólva Sartre szerint életünk nem más, mint elköteleződés a világban, a prózairodalom (amely „nem nézi dolognak a szavakat”) pedig ugyanilyen elköteleződés. Hogy az irodalmi mű szó szerinti tárgya a világ, azt jelenti: ha egy irodalmi mű újraértelmezi a világ egyik részletét, azzal a világ egésze is megváltozik, az irodalom éppolyan cselekvés, mint a politikai cselekvés vagy a tudományos cselekvés: közvetlenül a világban van.

A *Márk-változat* szószerintisége a dologhoz visz minket, nem a világhoz. A világban minden mindennel összefügg, a dolgok azonban különállók, magukban vannak, nincs köztük ok-okozati kapcsolat. Mindennapi életünkben nem dolgokkal találkozunk, hanem a világgal: azt gondoljuk (vagy hisszük), hogy a tárgyak egymással kapcsolatban állnak, hogy ha egy székot arrébb tolunk, akkor valakinek később útban lehet, ha egy képet átrakunk a konyhából a hálósobába, akkor annak más lesz az értelme itt és ott. Pedig a kép ugyanaz, ugyanaz a dolog. Amikor az író dolgokat tesz meg tárgyának és nem a világot, akkor lemond arról, hogy értelmezze azokat. Nem állítja őket se a konyha, se a hálószoba összefüggésébe, úgy tekint rájuk, mint egymással nem összefüggő tárgyakra, sőt, legtöbb esetben nem állítja őket még az elbeszélés értelmet adó nagy összefüggésébe sem. Hogy azért nem, mert egy gyermek nézőpontját akarja utánozni, vagy azért, hogy e feladatot az olvasóra bízva, számunkra egyelőre nem érdekes. Ami lényeges, az a nyelv egy redukált formája, amelynek tárgya nem egy értelmes, egész világ.

Dolognyelvnek lehetne ezt nevezni, nem abban az értelemben, hogy a nyelv dolog lenne, hanem hogy az ilyen prózastílus a *dolognak* a nyelve (és nem a világnak).

Másodszor a szószerintiség megjelenik a regény stílusában, kétféleképpen: a szóképek (és Esterházyánál különösen: a nyelvi asszociációk) visszafogottságában és az elbeszélés ok-okozati rendjének felfüggesztésében.

Ha az elbeszélő néha hasonlatot használ, az nem valami elvont (etikai, esztétikai stb.) értelem megjelenítése érdekében történik, hanem csak egy érzéki párhuzam megteremtése miatt, amelynek tárgya a dolgoknak ugyanabban a rendjében adódik, mint a hasonlított. „A csirkék közül kiválasztok egyet, vagy az elsőt vagy a másodikat vagy a harmadikat vagy a negyediket vagy az ötödiket, és, rátaposok. Mintha szarba lépnek.” (27.) A lehető legközelebb áll a metonímiához. A csirke és a szar ugyanannak a baromfiudvarnak a létezői. A csirkegyilkosságnak nincs erkölcsi kontextusa, csak érzéki: a meztlábás gyerek érzéki tapasztalatainak ugyanabba a sorába illeszkedik, mint az út pora és a sár. „Egy út vagy poros, vagy sáros. Mind a kettő jó. Jó meztláb két lábbal beleugrani a selymes porba, főleg, ha forró, és mintegy fölrobban a talpak mellett, finoman szállong, mint a púder, és szertehullik rajta a ferde esti fény.” (9.) Egy hasonlat nyilvánvaló módon sohasem pusztán szó szerinti. Ám ha a hasonlított ugyanabból a létrégióból (a közvetlen érzéki tapasztalatéból) származik, mint a hasonlító, akkor a világ rögzültsége meghaladhatatlan marad.

Olyannyira így van ez, hogy a *par excellence* transzcendencia, az isteni transzcendencia is csak mint érzéki tapasztalat adódik az elbeszélő számára. Elsősorban és a regény tárgyát kijelölő módon mint csend. „Egyszer csak ott ül az ágyamnál [a nagymama], és Istenről beszél. Úgy, mintha a szomszédról mesélne. Vagy a süketnéma postásról, Gerzson bácsiról.” (3.) Az érzéki tapasztalat rendkívül korlátozott világa (hiszen egy vidékre kitelepített család gyermek-elbeszélője szükségszerűen korlátozott érzéki tapasztalattal bír, még akkor is, ha ez egy visszatekintő elbeszélő) korlátozott lehetőséget ad Isten elbeszélhetőségére. Ezen kívül a dolognyelv azt is megköveteli, hogy az isteni transzcendenciát is közelíteni kell a szó szerinti-séghez. Szó szerinti értelemben Isten transzcendenciája a kimondhatatlan. „A Siralom Völgye azt jelenti, hogy zokogunk a fájdalomtól. Tehát van a jóságos Isten, a jó Isten, ezért is nevezzük Jóistennek, meg van a zokogás a Földön, mert valami fáj. Ez azt jelenti, a jó meg a zokogás, hogy ezt nem lehet megérteni. Ez a titokzatosság az Isten.” (14.)

Ami a szószerintiséggel a prózában leginkább ellentétben áll, az az elbeszélés. Az elbeszélés az, ami értelmet ad a szavaknak, ami elveszi szó szerinti értelmüket, és beilleszti őket a saját értelem-egészébe. Az elbeszélésben a csirkék halála a későbbi testvérgyilkosság előképe és lélektani magyarázója, nem az érzéki élmények egymás mellé rendelésének sorába illeszkedik, hanem az elbeszélő események alá- és fölrendeltségének rendjébe. A csibék megölése a testvérgyilkosságnak lesz alárendelve, elveszti szó szerinti jelentését, és egy hierarchizált értelem-egész ad neki értelmet. A szószerintiség megteremtése az elbeszélés ellenében a modernitás irodalmában hagyományosan a leírás segítségével történik.⁴ Leíró nyelven írni azt jelenti, az elbeszélés ok-okozati rendjét függesztjük fel, elsősorban azzal, hogy a mondatok között elvágiuk a kapcsolatokat, a mondatok mintha önmagukban álló állítások lennének. „Szoktam nézni, ahogy a kicsibék kibújnak a tojásból. Mászkálnak az udvaron, csak a kutya közelébe nem szabad. Lánkra van kötve, kört rajzol maga köré. Közel megyek, rávicsorgok. Szerintem érti. Ért valamit” (27.) A mondatok között szigorú mellérendelés van: az egyik nem magyarázza a másikat, csupán kiterjeszti. A magyarázat az olvasóra marad. A szöveg maga nem ad magyarázatot arra, hogy miért vicsorog az elbeszélő a kutyára, ha „értjük”, hogy miért, az nem egy magyarázathoz, egy „mert”-ből fakad, hanem abból az értelmezői tevékenységből, amelyet akarva-akaratlanul a szöveg végzünk.

A leírás a dolognyelv adekvát stílusa.

Ahogy a dolgok nem rendeződnek világba, úgy a mondatok nem rendeződnek elbeszélésbe. Sartre volt az, aki Camus⁵ (és Ponge)⁶ kapcsán kimutatta, hogy a világ „abszurditásának” új prózai nyelv felel meg. Csakhogy Camus egy olyan lehetőséggel élt, amikor a maga abszurd dolognyelvét megalkotta, amely egy magyar íróknak nem adatik meg: a *passé composé* olyan igeidő a franciában, amely a pontszerű múltat, a nem folyamatos történet részeként értett múltat jeleníti meg. A magyarban az egyik lehetőség hasonló hatás elérésére a jelen idő használata a múltbeli történet elbeszélésekor, és a „van” létige gyakori használata. „Lánkra van kötve...” „közel megyek, rávicsorgok”.

A szószerintiség nem Esterházy jellemző stílusa.

Még azokban az esetekben is, amikor hasznát vette ennek az írásmódnak, át- és áthattotta saját stílusa, a „nyelvi véletlenek” az asszociáció nyelve. Az a nyelv, amelyik a regényben mint a báty nyelve jelenik meg, a szavak dolognak tekintésének nyelve. („Ő előbb a szavakra gondol, és az ad egy dolgot” 44. „Anyámat érdeklí. A bátyám ezt tőle veszi, hogy a szavak. Hogy a szavakon is lehet gondolkodni nem csak a dolgokon. Ez hülyeség.” 59.) Az a szöveg, ahol Esterházy felmutatta a leíró (szó szerinti) nyelv működés módját, jellemzően olyan bevezetővel rendelkezik, amely teljességgel idegen a leíró irodalomtól: *A próza iszkolása* a „szavak bevonulásával” kezdődik, önmagukban mutatkozó szó-dolgok enumerációjával, majd a dolognyelven írt háború utáni történet következik. „Ribizke meg zselnicemeggy-illat **van**. Loboncos lábú ebek futnak a téren, falkájuk fenyegető. *A szökőkút be van deszkázva*. A lába úgy mozog föl-le a bakancsában, a selymes tapintású zokniban, mint egy ládában. Karmolássza lábujjaival a selymes tapintású zoknit.” „Az öregember, mint egy rongycsomó, **van**. A virágáros felől feltűnnek a lovasok. A baka felkiált. A lovasok fenségesen és kihívó hidegvérrel kocognak. Vezérük hasa, mint valami nagy macska, fekdűt az ezüstveretes nyeregkápán.” (félkövér az eredetiben)⁷

Azokon a helyeken, mint például a *Termelési regény* nyitószoraiban, ahol Esterházy a do-

⁴ Lásd elsősorban: Philippe Hamon: *Du descriptif*, Paris, Hachette, 1981; valamint Bagi Zsolt: *A körülírás*, Pécs, Jelenkor, 2005. 82–101.

⁵ Jean-Paul Sartre: *Az Idegen* magyarázata. Fordította Vigh Árpád. In: Uő: i. m.

⁶ Jean-Paul Sartre: *L'homme et les choses*. In: Uő: *Critiques littéraires (Situations I.)*, Paris, Gallimard, 2000.

⁷ Esterházy Péter: *Bevezetés a szépirodalomba*, Budapest, Magvető, 1986. 12–13.; 14–15.

lognyelvet az abszurd felidézésére használja, az szigorúan alá van vetve a „nyelvi véletlenek” kompozíciós alapelveinek. „Nem találunk szavakat. Meg vagyunk kövülve. Ijedten pislantunk: ennyire ki lennénk szolgáltatva kényünknek-kedvünknek? A levegő kevés, pedig van. Gyomrunk remeg a fölindultságtól; ettől úgy érezzük: nadrágunk bő. Már-már a szíj (öv) után nyúltunk. Zakóknk szélét megemelve kezünket a zsebünkbe mélyesztjük, matattunk. Lábujjhegyre állunk, majd a sarkunkra ejtjük magunkat. Fejünk megrebben; a matatás fölvesz minden található ütemet: hintázásunkat, a fejét, a szívét. Mi már eztán bármit gondolhatunk? Ennyire ki lennénk szolgáltatva a viszonyainknak?”⁸ Ez egy leíró stílusban megírt részlet, ahol a vezérigazgató elvtárs mozdulatai között nincs oksági kapcsolat, azok szigorú felsorolásban jelennek meg. Mégsem mondhatjuk, hogy a szöveg a mészölyi értelemben dolognyelvi lenne. Egyrésztől a lábjegyzetek azonnal az asszociációk rendszerébe és az Eckermann-elbeszélésbe helyezik e sorokat: „Egy tavaszi »mosolygós kedd reggelen« Esterházy Péter hosszasan kereste a tornanadrágját, majd kissé ingerült hangon azt mondta: »Nem találom.« Mind Esterházy, mind Esterházy felesége számára világos volt, ezt úgy érti: »Hová a túróba tetted már megint?« »Vak vagy?« – válaszolt egy kérdéssel a kérdésre az asszony sallangmentesen. Másnap Esterházy így replikázott: »Szavakat vezet világtalan.« – Ebből az életszeletből párolta le a mester e nevezetes nyitómondatot, melyet reprezentatív voltáért mégégszer rögzíttek: Nem találunk szavakat. (Reményilem a mester nem ró meg merészségemért. Mert bizony már előfordult, hogy ő haragos arccal dült-fült, mintha bizony »belezném« a regényét, és főként, itt, »mindenki szeme láttára«. De én még ezt is vállalom: az ő indulatát irányomba.)”⁹ Másrésztől a többes szám itt a vezérigazgató elvtárs meghasonlását jeleníti meg, amely éppenséggel nem szószerintiséget, hanem figurativitást feltételez: a vezérigazgató elvtárs nem skizofrén, hanem „ki van szolgáltatva viszonyainak”.

A *Márk-változat* azonban nem ilyen: itt a dolognyelv önmagában áll, Esterházy stílusától lényegében idegen módon nincs alávetve a nyelvi véletlenek, a könyv elbeszélője kifejezetten tartózkodik attól, hogy a bátyja módján összekeverje a szavak jelentőségét a dolgok jelentőségével.

Azonban az, hogy a szó szerinti nyelv nem Esterházy jellemző stílusa, nem jelenti azt, hogy alkalmazása ne lenne nagyon is jellemző Esterházyra. Esterházy a *pastiche* egyik legnagyobb (talán csak Weöreshez mérhető) mestere irodalmunkban, aki minden nehézség nélkül képes a barokk emlékirat (egyébként nagyon is nehézkes) nyelvében írni kortárs regényt. Márpedig a *Márk-változat* stílus-utánc, a dolognyelv stílusának utánczata. A dolognyelv ilyen használata a világirodalomban elsősorban Camus *Közönyéhez*, majd a francia új regényhez kötődik, Esterházy azonban közvetlenül nem ezeket imitálja, hanem a magyar irodalom nagy mesterét, Mészöly Miklóst.

A Mészöly-utalás ugyancsak explicit módon is megjelenik a narrátor szövegében, aki ugyan nem mondja magáról, hogy ő Mészöly Miklós, magyar író lenne, továbbá nem azonos vele életrajzilag sem, azaz a regény nem kulcsregény. Ezzel szemben az elbeszélő süketnémának *tűnik*. Nem süketnéma, hanem annak tetteti magát. Márpedig a csendnek ez a választása, a hallgatás választása nagyon is jellemző Mészölyre. „Alig van próza, amely ilyen közel állna a csöndhöz, a hallgatáshoz, mint az övé.”¹⁰ – írta Esterházy Mészöly halálára írott szövegében. A „süketnéma” elbeszélő ebben a mészölyi értelemben áll közel csöndhöz (saját önreflexív állításai szerint). „A bátyámnak a szavak kellene, nekem a csönd. A rossz csönd csak a szavak helyén van. Ez kevés, a szó alakú csönd.” (36.) „A szó nélküli imádkozás az igazi. A szó lehúzza a földre. A szó az emberé. A bátyámé.” (39.)

Áttételes Mészöly-utalás a függelékben jelzett Camus-referencia a gyilkosság pillana-

⁸ Esterházy Péter: *Termelési regény*, Budapest, Magvető, 1992. 7.

⁹ Uo.

¹⁰ Esterházy Péter: *Majd. Élet és irodalom*, XLV. évfolyam, 30. szám, 2001. július 27. <http://www.es.hu/old/0130/meszoly.htm> [2015-01-12]

tában. Mészöly a *Saulus* mottójába emelte a *Közöny* egy mondatát: „miért, mondja, miért lőtt egy földön fekvő testre?” Azt a kérdést, amelyre a *Közöny* hírhedett módon egyáltalán nem válaszol. A *Márk-változat* gyilkossága éppilyen módon utal a *Közönyre*. A magyar irodalomban Mészöly az, aki ennek a prózapoétikai fogásnak különleges státust biztosít. Mészöly az indokolatlan cselekmény neve. Nem mintha más ne írt volna hasonló szöveget magyarul, hanem mert Mészöly vezette azt be a magyar irodalomba.

Esterházy Mészöly halálakor írt emlékező szövege szolgált számunkra elégséges alapot, hogy miért nevezzük e szöveget éppen Mészöly-*pastiche*-nak, és nem Nádas-, Borbély- vagy más író stílusában megírt műnek, noha kétségkívül találunk utalásokat rájuk is. „Mészöly után más lett az irodalmi nyelv. (Ottlik után, például, nem lett más, ő a Kosztolányi hozta nyelvet teljesítette ki vagy be.) Ezért neki az is tanítványa, aki nem az (önéletrajzi megjegyzés); megkerülhetetlen.”¹¹ Nem Mészöly fejlesztette ki minden ízében a magyarul is megszólaló dolognyelvet. Azt is elmondhatjuk, hogy egyáltalán nem tisztázott ma még az a kontextus, amelyben ez a nyelv megszületik. A Mészöly leíró nyelve és Nádas korai leíró novellái közötti kölcsönösség, Márton László viszonya a leíráshoz, a „mágikus realista” fordulat Mészölynél, Darvasinál és másoknál mind olyan kérdés, amely fel-felvetődött a kortárs kritikákban, de átfogó elemzésük még nem született. Ezért a Mészöly név itt nem egy életművet jelent, a Mészöly-életmű maga is belsőleg problematikus és sokszólamú. Mészöly annak az eseménynek a neve, amely a magyar irodalmi nyelvben létrehozta annak lehetőségét, hogy valóban modern módon lehessen írni. A kortárs magyar próza nyelve Mészöly Miklóssal kezdődik. „Nemcsak a nyelvet változtatta meg, hanem a prózaíró viszonyát a nyelvhez. Fölmondta az évszázados kedélyességet, amely elfogadta a trehánytság ezer kedves (esetenként nagyszabású) formáját, ebben egyedülállóan következetes volt, egyedül állt. Kurtág György jut eszembe. Mészöly az egyetlen, aki poétikai radikalitásban a zenészekhez mérhető. Mert mintha a zene sokkal következetesebb lenne, hard, tudna lenni, jobban látszik az anyag kezelése, illetve annak a korlátai (az anyagnak is, a kezelésnek is) és az ebből levont szükségszerűségek.”¹²

„Kedélyességen” és „trehányáson” itt minden bizonnyal egyszerre kell érteni stílári és narratológiai bőkezűséget, a szóképek és a történetek nagyvonalú használatát, retorizáltságot és anekdotizmust. Igen, Mészöly a pontosság írója, a „kedélyesség” és „trehányás” végtelenül messze áll tőle, Esterházytól azonban korántsem. Nem mintha Mészöly ne kísérelt volna meg elszámolni az anekdotizmussal, de ezek a kísérletei legyenek bár olyan nagyszabásúak, mint a *Megbocsátás*, mindig csikorognak, sohasem olyan nagyvonalúan, „kedvesen” trehányak, mint mondjuk a mondandójában cseppet sem kevésbé brutális *Fuhasok*. Csakhogy ha komolyan vesszük Esterházy „önéletrajzi megjegyzését”, akkor azt is látnunk kell, hogy az Esterházy-féle anekdotizmus nem restaurálja, nem restaurálhatja a régi prózát. Esterházy elbeszélgethet Mikszáthtal a HÉV-en, de nyelve soha többé nem lehet mikszáthi.

A kérdés, amely értelmezésre vár, az, hogy miért éppen Mészöly stílusában kell megírni a második világháború utáni (magyar) istenhit regényét. Mert a *Márk-változat* éppúgy, ahogy a *Kardozós változat*, az istenhit történeti jelentésének kérdésével foglalkozik. Ebben az értelemben mindkettő a legtisztább módon történeti regény. Másrészt természetesen mindkettő egyben az istenhit legszemélyesebb *alkalmazásáról* is szól, és ennyiben nem történeti, hanem hermeneutikai regény. Miért Mészöly nyelve az a közeg, amelyben meg lehet jeleníteni a háború utáni hit problémáját? Miért Mészöly nyelve az, amely jellemző erre a korra, és miért Mészöly nyelve az, ami alkalmazható vagy alkalmazandó ma is? (Legradikálisabb formában persze így tenném fel a kérdést, de erre itt lehetetlen lenne válaszolnom: Miért Mészöly és miért nem Pilinszky nyelvéen?)

¹¹ Uo.

¹² Uo.

Ha a „kedélyesség” kritikáját azon a módon általánosítjuk, ahogy Esterházy is megteszi itt („Mészöly után más lett az irodalmi nyelv”), akkor azt kell látnunk, hogy a mézőlyi leírás honosít meg a magyar irodalomban először megalkuvás, vagyis illúzió nélküli nyelvet, olyat, amely először teszi alkalmassá az elbeszélésből, a jólrendezettség nagy formájából való kilépésre. Mészöly itt nem egyszerűen átvesz egy francia irodalmi találmányt (az „új regényt”), hanem megteremti azt a magyar nyelvet, amelyen elmondhatóvá válik az elbeszélés halálának ténye. Ha csak azt látjuk, hogy a leírás szó szerinti, ezzel még nem sokat értettünk meg szerkezetéből. A leírás elsősorban okozatiság nélküli. A leírás a dolgokat jelentésük nélkül állítja elénk „szó szerintiségükben”, a regényben pedig hagyományosan a jelentést az elbeszélés biztosította.

A szó szerinti beszéd csodátlanítja vajon a világot, vagy éppen ellenkezőleg, minden eddiginél élesebben veti fel a hit szükségszerűségének kérdését? Esterházy második egyszerű történetének ez az egyik kérdése, amelyre – szintén szükségszerűen – válasz nem születhet. Ha a *Kardozós változat* a 17. századi barokk Isten regénye (aminek Esterházynál nagyon is mai, tulajdonképpen 20. század utáni – „posztmodern” – konzekvenciái vannak), akkor a *Márk-változat* az istentelen 20. század Istenének regénye. Ha szó szerinti nyelven – amely az elbeszélésből kiábrándult nyelv – írjuk meg a 20. század történetét, akkor vajon Isten hiányát állítjuk, vagy pedig Isten szükségességét?

Csakhogy ez a kérdés legalább ennyire Mészöly kérdése is. Ha van különbség a francia új regény, de akár Camus és Mészöly között, akkor az nem más, mint a Mészöly-prózában implicit módon mindig jelen lévő állítás, hogy a szószerintiség létrehozza a kimondhatatlant. Ehhez nem kell a nyolcvanas évek Mészöly-prózájához fordulnunk, már a *Saulus*nak is ez a tanulsága. Nem arról van szó, hogy a szószerintiség megszüntetné a nyelven túlit, a transzcendenciát, hanem éppen ellenkezőleg, az hozza létre a legnagyobb erővel. Thomka Beáta nyilvánvalóan Mészöly prózájának a hatása alatt is írta meg az *A kinyilatkoztatás alakzattana* című esszéjét, amely a kimondhatatlan által létrehozott „példázatoságot” így foglalja össze: „Jorge Luis Borges, Franz Kafka vagy napjaink redukcionista, *minimalista* elbeszélőirodalma ugyancsak a szilánkokhoz fordult, előkészítés és befejezés nélküli történetdarabkákat prezentál, önállósítja ezeket, és mivel megfosztja őket az értelmezés irányát sugalló jelzésektől, magunkra hagy bennünket. A kiismerhetetlen modern világban állva szaporodnak kérdéseink, korunk paraboláiban érezzük a hétköznapi távlattalan és kiürült törmelékhalmoz mögött megbúvó létkérdéseket, ezeknek egyetemességét, melyekre nem érkeznek egyetemes válaszok.”¹³

Ha a 17. század Istenének nyelve ironikus, és ő maga rejtőzködő,¹⁴ akkor a 20. századénak nyelve a csönd, ő maga pedig halott. „Isten halott” mondta Hegel ott, ahol Pascal még azt mondta, Isten elrejtőzött. Nietzsche-Zarathustra ezt már kész tényként kezelte, amikor csodálkozva kérdezte: „Vajjon lehetséges-e? Ez az öreg szent az erdejében még semmit sem hallott arról, hogy isten meghalt?!”¹⁵ Minden ellenkező látszattal ellentétben ez a tény nem az ateizmust alapozza meg, hanem vagy a feltétel nélküli hitet, vagy a hit egyáltalában vett lehetőségének kérdésességét (ami nem ateizmus, hanem a hit egy kérdése). Isten nemcsak hogy nem bizonyítható (ahogy azt Pascal gondolta), de „fogadni” sem lehet létezésére (ahogy azt Pascal javasolta), semmilyen szókép, semmilyen figura, semmilyen analógia nem fejezi ki. És mégis. Hit létezik, sőt, tisztábban, abszolútabb módon, minden feltételtől mentesen létezik.

A „mégis” a hit számára abból fakad, hogy (legalábbis Mészöly értelmezésében) a

¹³ Thomka Beáta: *A kinyilatkoztatás alakzattana*. In: Uő: *Áttetsző könyvtár*, Pécs, Jelenkor, 1993. 16.

¹⁴ Lásd erről: Vilmos Eszter: *Bonyolult történet. Beszélgetés Bagi Zsolttal, Pálffy Eszterrel és Takáts Józseffel*. *Jelenkor*, 2014/5., 495–502.

¹⁵ Friedrich Nietzsche. *Im-igyen szóla Zarathustra*. Fordította Wildner Ödön. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908. 10.

tiszta szószerintiség mindig és szükségszerűen a hiány beszéde. Ugyanakkor Mészöly számára soha nem vezetett ilyen tiszta és hangsúlyos út vissza a hithez abból a belátásból, hogy a szószerintiség létrehozza a transzcendenciát. Vagy nihilizmus lett belőle, mint a *Szárnyas lovakban* (Isten üres helye), vagy „mágikus realizmus”, vagy még inkább pszeudo-hiedelmek rendszere, mint a *Megbocsátásban*. Ezért aztán, hogy úgy mondjam, hangnemében ez a regény egyáltalán nem emlékeztet Mészöly prózájára. Ezért mondhatja Vári György, hogy ez nem más, mint Júdás evangéliuma:¹⁶ a megbocsátás itt valóban megadatik. Esterházy értelmezésében Mészöly *nyelve* (nem pedig Mészöly problémái és Mészöly válaszai) az, amiből regényt kell írni: ez egyszerre a 20. századi istenhit nyelve és a 20. századi kiábrándult próza (a történet-nélküliség) nyelve. Ez a regény nem azt akarja mondani, hogy ezeket a kérdéseket így kell feltenni, hanem azt, hogy a huszadik századi magyar irodalom a legradikálisabb formájában így tette fel. A *Márk-változat* éppúgy történelmi regény, mint a *Kardozós változat*. Az igaz, hogy tárgya hozzánk közelebb van, de akkor is csak egy történelmi sorozat eleme. Nem annyira szó szerinti regény, mint inkább a szószerintiség regénye.

---

¹⁶ Vári György: Júdás második evangéliuma. *Népszabadság*, 2014. 07. 12.

NAPLÓ-ÍRÁS – „SAJÁT JOGON”

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: Napló I–II. (1935–1946)

1

A magyar könyvpiac egyik legizgalmasabb tétele mostanában kétségkívül Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni (1912–2014) 1935 és 1946 közt írott naplója. (Csak emlékeztetőül: a *Napló* 2014 decemberében, két kötetben, a Jaffa Kiadónál jelent meg.) Ha volna ma magyar filológia, igazi kincsesbányának számítana ez a könyv, de egy ilyen hasznosítás esélye ma, sajnos, kicsi. A rendszerváltással hatalomra került, önmagát ideológiátlanak beállító ideologikus irodalommagyarázat, ez a különböző „álneveken” föllépő valóság-talanító irány ugyanis csaknem teljesen legyalulta a terepet. Mára alig maradt valaki, aki autentikus olvasásra volna képes. Az olvasás mögül hiányzik a történeti tudás. Persze, az irodalmi s az irodalmon kívüli eseményeknek és szereplőknek az a gazdag sorjázása, amely a naplóban megjelenik, így is megkülönböztetett érdeklődést vált ki. Csak ez az érdeklődés (tisztelet a kivételeknek) hipokrita. A Radnóti költészete és sorsa iránti figyelem örve alatt valójában az irodalomtörténeti pletykák iránti kíváncsiság motiválja az olvasást. S mivel a magyar szellemi életben ma, nagy átlagban, nincs meg az ezeknek a „pletykáknak” az autentikus értelmezéséhez szükséges háttérismeret, és csökevényes az irodalom történeti-szociológiai megértésének intellektuális technikája is, a napló olvasása szükségképpen az irodalom „elblikkesedése” irányába visz. A napló íróját (s persze szereplőit is), kimondva, kimondatlan, afféle piacilag „fogyasztható” irodalomtörténeti celebnak tekintik, s a legtöbb olvasó, mondhatnánk, kukkolva olvas. Ez, nem kétséges, kedvezőtlen fejlemény, ám nem nagyon lehet tenni ellene. Csupán abban lehet bízni, hogy ez a most hozzáférhetővé vált gazdag forrásanyag mint emberi dokumentumok tárháza egy piactól független pályán is képes mozogni, s előbb-utóbb megkapja értő elemzőit, autentikus olvasóit is. S ezért, egy ideig, azt is el kell viselni, hogy az így megnyíló ablakon át elsősorban kukkolás folyik. (Ismeretes, így volt ez József Attila elhíresült följegyzése, a *Szabad-ötletek jegyzéke* kiadása után is.)

A naplót, két kötetben, összesen körülbelül 1200 oldalon Ferencz Győző rendezte sajtó alá. Hogy a könyv megjelenhetett (egyáltalán: megmaradhatott), az elsősorban az ő érdeme, s annak a bizalmi viszonynak az eredménye, amelyet a Radnóti-életmű monográfusaként a naplót is író özvegygel kialakított. Ez, aki próbálta az ilyesmit, tudja, nagy teljesítmény. A filológus, szerepe szerint, elsősorban egy bizalmi helyzet megteremtője (ez munkájának előfeltétele), s csak utána lehet irodalomtörténész. Hogy a napló nem semmisült

Jaffa Kiadó
Budapest, 2014
586 és 687 oldal, 9900 Ft

meg, azaz írója nem vitte magával a nemléttbe, az Ferencz Győző alig túlbecsülhető hozzájárulása a napló könyvként való megszületéséhez. Ehhez képest másodlagos az a szakértelem, amellyel a sajtó alá rendezést végezte, s a filológiai magyarázatokat megadta. Szorosan vett filológiai munkája kétfelé ágazik. Az úgynevezett jegyzetekre, amelyek a tárgyi magyarázatokat adják meg, s a napló mint szöveg irodalomtörténeti pozicionálására. Utóbbi a jobb, sőt egészen kiváló: tanulmánya tárgyias, pontos, tömör, egyetértőleg hivatkozhatunk rá. A jegyzetek (részben lapalji magyarázatok, részben életrajzi és intézménytörténeti szócikkek) a sok nehezen azonosítható név azonosításának súlya alatt már kevésbé jók: ez a rész elnagyolt, hiányos, olykor téves. A szócikkek viszonylagos gyöngesége persze nem véletlen, nem is egyéni mulasztás eredménye. Az a szubkultúra, amelynek élete megjelenik a napló lapjain, ma jelentős részben már elsüllyedt, homályba vesző szubkultúra, sok olyan szereplővel, akit a kézikönyvek, adattárak nem vagy csak pontatlanul regisztrálnak. Így olykor egyáltalán nem egyszerű egy-egy születési vagy halálozási adat kiderítése, a szereplő valószínűs szerepének pontos meghatározása és leírása. E vonatkozásban, nem kétséges, a filológiai kutatásnak még bőven van teendője, a hiánypótlás és a korrekció még sokáig ad majd munkát. A jegyzetanyag viszonylagos gyöngesége azonban a napló megértése szempontjából másodlagos jelentőségű. Az igazán fontos a szöveg közzététele és pozicionálása. S a naplóról mint szövegről adott leírás, rövidege ellenére, nagy érték: sok ponton orientálni tud. Ez *A napló mint dokumentum és mint műalkotás* című tanulmány a napló olyan átfogó értelmezését adja, amely alapvető dolgokat mond ki (a napló szövege alapján) – a naplóíróról is. A szöveg tematikai rétegeiről és a lehetséges értelmezési keretekről szólva különösen néhány alfejezet fontos: *Viszonya a zsidósághoz* (II. 657–658.), *Katolicizmusa* (II. 658–659.), *A modern dolgozó nő* (II. 659–660.), *Testkultúra, szexualitás* (II. 660–662.). Ezekben Ferencz Győző újszerűen, de tárgyiasan jellemzi Gyarmati Fannit, messze túllépve a szokásos pszichologizáló és/vagy esztétizáló értelmezéseken. Nézőpontjában jelen vannak a szociológia és a Gender Studies szempontjai is, s így összetett képet alkot, amely egyben jól egyedít is. A naplóírókat kiemeli az írófeleség (íróözvegy) státusából, s egy „saját jogán” érdekes személyiséget jelenít meg. Megközelítése, érthetően, nem kritikái, inkább kicsit megemelő, fölfelé stilizáló, de ez nem zavaró, s nem megy túl azon a határon, ami még szinte kijár egy ilyen fontos szöveg felfedezésekor az azt megalkotónak. Fontos momentum, hogy az úgynevezett „érzékeny”, sőt „kényes” kérdésekről sem hallgat (az identitáskonstrukciónak a katolicizmus felé való elmozdulása, az abortuszok, az ostrom alatti megerőszkolása, vagy éppen a házasság bizonyos nehéz periódusai stb.). Elmondható, a napló s a naplóról adott irodalomtörténeti értelmezés alapján nemcsak a Radnóti-házaspár élete, de Gyarmati Fanni mint szociokulturális alakzat is összehasonlíthatatlanul jobban érthető, mint eddig bármilyen interpretációból.

Arról nem is beszélve, hogy – ha sok évtizedes késéssel is – a magyar naplóirodalom is gazdagabb lett egy fontos művel és egy szimpatikus „szerzővel”. Olyan szerzővel, aki ugyan legfőljebb csak titokban áhította magának ezt az irodalomtörténeti státust, de helyzete és kvalitásai igazi emberi dokumentumot eredményeztek.

2

A napló anyaga természetesen sokkal gazdagabb annál, hogy interpretációjának lehetőségei kimerülneek abban, amit a sajtó alá rendező erről elmond. Minden jó szöveg esetében így van ez, a napló-műfaj pedig egyenesen megköveteli a más-más nézőpontból való ismétlődő értelmezést. Voltaképpen a filológus is, amikor a maga speciális céljaira felhasználja a naplóban rögzített „adatokat”, csak egy lehetséges értelmezést végez el, bele-

kötve az adatokat (s következésképpen magát a naplót s a naplóíró is) egy külső, de a naplóban rögzített történésekkel mégis érintkező történetbe. Olyan terjedelmű és gazdagságú szöveg esetében pedig, mint Gyarmati Fanni naplója, ez a processzus elvileg csaknem behatárolható. Újra s újra bele lehet kapcsolódni, s az itt rögzített eseményeket, szereplőket stb. bele lehet kötni valami új, eddig explicitté nem vált összefüggésbe. Ez a lezárhatatlan értelmezéskényszer a műfaj adottsága.

Anélkül tehát, hogy Ferencz Győző értelmezését kétségbe akarnánk vonni, a napló egyéni-egyedi, mondhatnánk számunkra való bemérése elkerülhetetlen. Minden olvasás újradefiniál, s mindig az adott nézőpontból való meghatározás az éppen aktuális. Ez persze nem valami kódös viszonylagosítást szolgál, hanem, ellenkezőleg, az értelmezés egyre gazdagabbá és összetettebbé válását eredményezi.

3

Az első kérdés, amely mindenképpen választ vár: miért és kinek íródott ez a napló? A válasz, amelyet Ferencz Győző is képvisel, evidensnek látszik. Gyarmati Fanni célja a naplóírással Radnóttal közös életük emlékeztető dokumentálása volt. Az, hogy legyen minden megörökítve, ami a Radnóti-házaspárral történt, s később, ha már „megöregedtek”, a lejegyzett események segítsék a közös emlékezést. Ez bizonyos mértékig csakugyan így volt, alighanem ez volt a naplóírás „hivatalos” – egymás közti – indoklása. Ferencz Győző joggal idézi is erre vonatkozóan az 1941. január 25-i bejegyzést: „Nem sokat ér ez a hiányos jegyzetelés. Most már több mint egy hónapja semmit nem írtam. [...] mióta Miklós itthon van, olyan teljes, dús, gazdag és betöltött az életem, hogy semmi, de semmi időmorzsa nem marad az írásra. Most mégis az ő unszolására újrakezdem. Nincs sok értelme, a tárgyilagos, unalmas eseményrögzítések és pletykák, amire az én készségem futja, oly mindegy, hogy megvannak-e, vagy sem. De ő szereti tudni, hogy valahol megmaradnak az illanó napjaink, bár ő is ír, de egészen rapszodikusán, de annál szebben, ízesebben.” (II. 5., idézve: II. 654. is.) Ez a vallomás minden jel szerint őszinte, s érvényességét – legalábbis egy stádiumban – nincs ok kétségbe vonni. De aligha csak erről volt szó, s aligha ez volt az elsődleges indok. Ha magára a szövegre figyelünk, egyértelmű, hogy a domináns az önkifejezés volt, a „művész” férj mellett a saját kreativitás kiélése. Gyarmati Fanni naplóírói technikája ugyanis nem a dokumentaristáé. Nem az eseményektől elkülönülő „objektív” megfigyelő ő, hanem az eseményekben benne lévő, az eseményekhez (s az események szereplőihöz) személyes viszonyt kialakító elbeszélő, aki számára személyes benyomásának rögzítése legalább olyan fontos, mint az, amiről ír. Ez persze nem a szokásos értelemben vett pszichológiai önkifejezés, a saját lélek demonstratív bemutatása (ebben igaza van Ferencz Győzőnek), hanem a környezethez való morális viszonyulás. De ez egyszerre minősíti a környezetet és magát a megítélőt, aki e viszonyulásnak hangot ad. A naplóíró nem moralizál, de mindaz, amit leír, a homo moralis megnyilatkozása. A „leírás” és a „vélemény” a bejegyzésekben igen sokszor egybecsúszik. Ítéletei egyéniek, szinte mindenki megkapja a maga besorolását. Kigyűjthető azok neve, akiket csak dicsér (érdemes mód a József Attila-irodalomban negatív indexszel megjelölt Szántó Judit is a kedvezően minősítettek közé tartozik!), de jóval hosszabb azok listája, akikben valamit elítél. Ez a gyakorlat nem szűkíthető le valamilyen politikai szempont érvényesítésére, még olyan esetekben sem, mint, mondjuk, Fejtő Ferenc (kedvezőtlen) megítélése, hanem általában morális és/vagy pszichológiai. Benyomásait vetíti ki, ítéleteiben ő maga is benne van. Ez a napló irodalomtörténeti forrásértékét tagadhatatlanul szűkíti (sok mindent nem ír le, amit leírhatott volna, de kívül rekedt percepcióján). Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a morális szempont érvényesítése voltaképpen maga is egy-

féle speciális tapasztalat rögzítésének tekinthető, s ezáltal fontos vonatkozást dokumentál. Ez pedig azért (is) fontos momentum, mert – talán nem is véletlenül – a percepciónak ez a sajátos, morális érzékenysége voltaképpen férjéről, Radnóti-ról is elmondható. Sőt, megkockáztatható: a végső nagy versek kíméletlen pontosságú „dokumentaritása” is voltaképpen a percepciónak ebből az érzékenységből s az így megalapozott attitűd stabilitásából származtatható. Gyarmati Fanni egy helyen nem véletlenül emlegeti férjéről szólva a „próféta” attitűdöt. Mindkettőjüknél megfigyelhető az én-konstrukció szignifikánsan morális fölépítése.

A napló így emlékeztető dokumentáció és a lejegyző én morális gyakorlóterepe. A ki nem mondott vagy ki nem mondható tapasztalat kimondása.

4

A napló egyik érdekessége (s egyben utólag is problematikus eleme) az úgynevezett szenzitív adatok bősége. Ez a gazdagság mindenkit, a környezetet is, magát a naplórót is egyaránt érinti. A mai élményfogyasztó beállítódás számára ez a sajátosság előnyt jelent. A mai olvasás úgy kezeli az ilyesmit, ahogy az újságíró-ideológia a hírt definiálja – csak az az érdekes, ami valaki szempontjából titkolandó. A napló, ha ilyen szempontból olvassuk, tele van „érdekes” momentummal. A naplóíró önmagáról is sok olyasmit rögzít, amit nem szokás kirakatba tenni, ami természete szerint intim vagy szenzitív adat. Nem hallgatja el például abortuszait (vö. II. 662, lelki következményeiről ld. II. 76.), amelyekre nem kevesebb mint hat alkalommal került sor. Az utolsó, hatodik beavatkozás megerőszkolását követte, az első öt azonban még „normál” körülmények közt zajlott le. Nem kétséges, ezek a beavatkozások traumatikus élmények voltak (erre egy helyen a naplóíró maga is utal), rombolták és deformálták az én integritását. Ezen az sem változtat, hogy a külső körülmények, az ország egyre nyilvánvalóbb barbarizálódása messzemenően megmagyarázza a döntést – a gyermek, ha megszületett volna, eleve stigmatizált, kiszolgáltatott lényként kezdte volna életét. De ez legföljebb magyarázat, az ellentmondást és a feszültséget nem oldja föl. Gyarmati Fanni ugyanis, mint a napló számos helye tanúsítja, nagyon is szeretett volna gyermeket szülni, szeretett volna anya lenni, s identitáskonstrukciója, amelyben a katolicizmusnak is egyre nagyobb súlya lett, voltaképpen tiltotta az abortuszt, bűnnek tartotta. Az ismétlődő döntésekben tehát a személyiség egész szerkezetére kiható feszültség rejlett. (Mások hasonló problémáinak fölbukkanása és dokumentálása persze azt is jelzi, szociológiailag releváns, a női társadalmi szerep lényeges összefüggéseire rávilágító probléma volt ez.) Hasonlóképpen érzékeny problémakör dokumentálódott akkor is, amikor a napló Gyarmati Fanni „flörtjeiről” (Schöpflin Gyulával, Göndör Tiborral) vagy éppen Radnóti Beck Judittal folytatott „viszonyáról” tudósít. Ezen esetekben magyarázat és/vagy „mentség” megint fölhozható, de nem tagadható, hogy a „modern” férfi–nő-viszony történetének ezek az esetei egyszerre „természetesek” (értsd: érthetőek) s mégis feszültségteliek. S az is nyilvánvaló, hogy ezek naplóbeli rögzítései nem elsősorban emlékeztető följegyzések, hanem az érzelmi feldolgozás, az elaboráció intim formái és eszközei.

A napló természetesen nemcsak írójáról őrzött meg „érzékeny” adatokat, hanem a többiekéről, a környezet tagjairól is. Benyomásait és véleményeit ugyanis, bármily dehonosztálók vagy éppen sarkosak is, rendre megírja, s ez sok hajdani vagy mai nagyságot is kedvezőtlen fénybe állít. Természetesen különböző súlyú dolgokról van szó. Hol csak valaki (például Havas Endre) föltűnő csúnyasága (I. 223, 265), Ortutay sok mindenre következtetni engedő „színészkedése”, Aczél György „primitívsege”, egyik-másik hölgyismerős „izléstelen” öltözködése s hasonlók kerülnek terítékre. Hol ezeknél lényegesen

súlyosabb megállapításokra figyelhetünk föl. Érdekes, hogy – bár nem azonos mértékben – a hajdani „növelő közösség”, a Szegedi Fiatalok mindegyike kritikában részesül. Közülük leginkább a *Szép Szó*hoz átpártoló Gáspár Zoltán, és, egészen más okokból, Tolnai Gábor jelenik meg a legsötétebb színben, de – nyilván Radnóti vélekedéseit is közvetítve – kap tőle még Buday György is, vagy más okból, Baróti Dezső. A Szegedi Fiatalok közül a legpozitívabb kép Ortutay Gyuláról alakul ki, ám az ő portréja sem mentes bizonyos dehonosztáló megjegyzésektől. Igaz, ezek a megjegyzései rendre alkalmiak. Ha valami igazán kedvére való, akkor a korábban (vagy később) bírált személy erényeit is rögzíti. Ilyen szempontból szimptomatikus Ortutay karakterisztikája, amelyben Ortutay nagy erényei is rendre elismertetnek. De érdekes, hogy a pesti barátok közül még Bálint György vagy Vas István sem mentesül a kritikától. A hasáblevonatok korrigálása terén elkövetett mulasztások éppúgy felemlengetődnek, mint szerelmi életük állhatatlanságai stb. Ha egy-egy, többször ismétlődő névre rákeresünk, biztosra vehetjük, a legtöbb esetben valami „kritikus” megjegyzést is találunk az illetőről. Ezen adatok utólagos, történet-szerű mérlegelése természetesen nem könnyű. Érdemes figyelni rájuk, érdemes számolnunk velük, de nem biztos, hogy a naplóról ítélete és jellemzése mindig maradéktalanul vállalható. Félreértés ne essék: Gyarmati Fanni nem rosszindulatú, aki barátain és ismerőseinek köszöri a nyelvét, hanem tapasztalatainak és benyomásainak hangot adó naplóról, aki, értelemszerűen, saját szociokulturális és morális pozíciójából mérlegeli környezetét. S ahogy Ilia Mihály is fölhívta rá figyelmemet egyik, hozzám írott levelében: „kitűnő szeme van a körötte való dolgokra, a természetre, a történésekre”, s „lélektani dolgokban is jár-tas”. Ítéletei így egyszerre egyéni és közösségileg meghatározottak, magára a determináló közösségre is következtethetünk belőlük. S természetesen van, ami elnyeri tetszését (ilyenkor őszintén lelkesedik), s van, ami kritikára készíti. Mint morális lény úgy volt tagja annak a szubkultúrának, amelyben élt és mozgott, hogy benne maradván is – legalább a napló kereteiben – nem adta föl véleménynyilvánítása szabadságát. S bár ez sokszor (saját szavaival élve) „pletykarögzítésként” hat, valójában jóval több annál. Benne rejlik a szubkultúra szociológiailag is érvényes leírásának lehetősége. (A napló történeti hasznosításának egyik fontos lehetősége éppen itt rejlik.) Mert bár ez volt saját közege, természetét és anomáliáit érzékelt, s olykor általánosító érvénnyel is kimondta, hogy egyféle „poszolya-lét” az, ami számukra s általuk adódik.

A napló hangja a felszabadult pletykázkodás és a morális meg nem elégedés egymásba fonódó kettős hangja. Értelmezésre vár, de értelmezhető, s mentes a hamisságtól.

5

A napló elsősorban egy sajátos életforma története – női szemszögből megörökítve. A magyar irodalmár- és művészértelmiség egy jelentős vonulatának szociográfiája ez, igen gazdag anyag. Az életformává vált „összejárások”, az érintkezés és a folyamatos információcsere leírása, dokumentálása ilyen részletgazdagon, ilyen folyamatosan sehol máshol nincs meg. A másodlagos elemzés, a filológia számára sokrétűen hasznosítható és szinte kimeríthetetlen anyag ez. Ugyanakkor a nézőpont női. Az a társadalmi szerep, amely e körben az adott időszakban a nőknek adatott, kijelöli a látásnak azt a szögét, amelyből ez az életforma megélhető, megfigyelhető és leírható volt. Ez nemcsak azért alakult így, mert voltak programok, amelyekben csak férfiak vettek részt (például a „szegediek” úgynevezett „medve”-estjei, bizonyos szerkesztőségi összejövetelek stb.), de azért is, s azért elsősorban, mert minden elevensége és szabadossága ellenére ez az életforma a női részvételt behatárolta, jól kikövetkeztethető keretek közt tartotta. A szerep lényege, még ha az illető nő maga is művész volt, elsősorban nem e tevékenység természetéből adódott, meghatá-

rozója a „nőiség”, egyféle társasági és szexuális funkció volt. Ugyanakkor tény, s ez nem hagyható figyelmen kívül, hogy e közegekben a nők egy része már művészként is jelen volt. Lesznai Anna például e vonatkozásban éppúgy megemlíthető, mint a Radnótival „összejövő” Beck Judit vagy a Radnótiékkal egy házban lakó Kovács Margit. Ám nem e típus volt az általános. S szimptomatikusnak tekinthető, hogy a Szegedről fölkerülő, a Művészeti Kollégium speciális légkörében nevelődött Tomori Viola kezdetben valóságos teljesítményével arányban nem lévő respektust keltett – mert az „önálló”, alkotó nő reprezentánsának látszott a feleségek és szeretők közt. Így látta őt Gyarmati Fanni is, aki pedig, immár történelmi távlatból kimondható, külön ember volt, mint „Violka”. De az ember bizonyos értelemben az a társadalmi szerep, amelyet betölt.

Gyarmati Fanni sok mindent nem rögzített, amit dokumentálhatott volna, s amit ma szeretnénk tudni. Egy dolog azonban szinte a maga extenzív teljességében dokumentálódik a naplóban: az a kapcsolatháló, amelybe Radnóti és felesége is beletartozott, amelyben mozogtak, s amely információ- és tapasztalatközvetítő médiumként funkcionált számukra. A társadalmi tapasztalat, amelyre szert tettek, nagyon nagy mértékben e kapcsolathálón keresztül alakult ki. Egyféle közös tudás volt ez, amelyet az egyéni adottságok, így az alkat és tehetség csak színeztet, újraértelmezett. S nem érdektelen összefüggés, hogy e kapcsolatháló a tapasztalatok áttételesebb, közvetett formáinak terjedéséhez is hozzájárult. (Könyvek, filmek, újságok stb. egyaránt forogtak e körben, s e másodlagos, ám fontos információközvetítésről a napló be is számol. A nagy anyagból kigyűjíthető például a Radnóti-házaspár által megnézett filmek címe stb.)

A naplóból jól látszik, hogy az elsődleges tapasztalatszerzés két legfontosabb formája a kapcsolatháló adta közvetlen tapasztalat – és a „pletyka”, amelyet szintén ez a háló termelt és közvetített. Utóbbi mint nem vagy nem mindig ellenőrizhető információforrás igen széles skálán mozgott, a többiek szexuális gyakorlatától a nagypolitikáig terjedt, alakította az emberek és az események megítélését, várakozásokat keltett stb. Egyszóval: orientált. Természetesen nem pontos, s jó esetben is csak hozzávetőleges „információ” volt ez, de szerepe a maga nemében igen fontos. E vonatkozásban elegendő, ha csak a háborús években terjedő, a politika köreiből leszivárgó valós és álhírek sorára gondolunk. A magatartás, amelyet ezek kiváltottak, egyéni sorsokat dönthettek el. (A német megszállás után például, ha a szereplőt pontatlanul is azonosítva, de forgott információ Eichmann speciális, elgázosítási szakértelméről.)

A kapcsolatháló érdekessége, hogy benne relatíve jómódúak (például Péter András, aki nemcsak művészettörténész volt, de egy nagy könyvkiadó résztulajdonosa és vezetője is) fontos kulturális posztokat elfoglalók (például Bálint György *Az Estnél*, Ortutay a rádiónál) és közönséges, „mezei” alkotóértelmiségiek, köztük igen jó művészek és műkedvelőnél alig többek egyaránt felfedezhetők. Összetartozásuk változó intenzitású, de valóságos érintkezésen alapult, együtt valóságos – működő – hálót alkottak. Ennek a hálónak a peremén ott vannak a nagy tekintélyű idősebbek (például Schöpflin Aladár és Babits), de maga a háló elsődlegesen generációs összekapcsolódásként írható le. Szociológiai szempontból domináns e körben az asszimilált, nem-vallásos zsidók jelenléte, az asszimilálódás igen előrehaladott, de nem teljesen végigvitt stádiumában. Ők az úgynevezett „nem zsidó zsidók”. Ez a háló azonban értelemszerűen nem homogén, sőt már nem is lehetett homogén. Számtalán számban jelen volt benne a nem-zsidók, egymáshoz viszonyítva is különböző rekrutációt mutató csoportja: a deklasszált, majd önerőből értelmiségivé fölkapaszkodó dzsentrit képviselő Ortutaytól, a német származású, polgáriasodott értelmiségi körből jött Schöpflin Gyulán át az egészen speciális képletet mutató (s e hálónak is csak a peremén megjelenő) Illyés Gyuláig. Utóbbiak közül van, aki a legbensőbb kör tagja, van, aki csak a peremen tűnik fel, de a háló e „szemei” már szükségképpeniek, nem tekinthetők esetleges kivételeknek. A megítélés szempontja, jellemző mód, e naplóban nem is a zsidó–nem zsidó

pólusok szerint történik, a határok elmosódottak s más szempontok szerint szerveződtek. S maga a zsidó-volt sem vallási kérdés. Szimptomatikus például, hogy Sík Sándor e hálóban egészen speciális szereplőként jelenik meg. Katolikus pap és professzor, de mint zsidó származású konvertita, akinek származását a kor stigmaként kezelte, azaz származása kérdése nem válhatott mellékessé, alighanem éppen e bonyolult identitáskonstrukció révén vált Radnóti apapótlékává. Egyikük emberi státusa sem ellentmondás- és feszültségmentes persze, de éppen ez adja meg mindkettőjük én-szerkezetének szociológiai és pszichológiai sajátosságait, történeti lényegét.

Az egyik tárgykör, amelyhez ez a napló fontos anyagot szolgáltat, kétségkívül maga a naplóról személye: pszichológiai profilja. A napló alapján akár egy mélylélektani elvű profilírozás is elvégezhető lenne, ennél azonban egyelőre célszerűbb egy társadalmi dimenziót is leíró, „konvencionálisabb” személyiségprofil megalkotása. Gyarmati Fanni egyszerre bonyolult és mégis áttetsző személyiség. Zsidó polgári családban nőtt fel, ezt a kötődését soha nem is szakította meg, több ponton azonban jelentősen eltávolodott a szülői ház indíttatásaitól. A származási közösség vallását nem gyakorolta, sőt, mint kiderül, komolyan foglalkoztatta a kitérés gondolata, majd, olyan időszakban, amikor ebből már nem lehetett személyes haszna, csakugyan katolizált is. Egyházas értelemben azonban igazában nem lett vallásos keresztény, kereszténysége inkább evangéliumi – morális – természetű. (Egy-egy verbális utalás, például a „Jézusom” szó használata, imakönyv, feszület stb. meglelte azért számon tartható.) Ez, bármily paradoxnak hat is, egyszerre volt erős és gyenge kötés. Erős, mint a származási közösségtől való eltávolodás, s gyenge, mint dogmatikai értelemben vett hit lenyomata. Hasonlóképpen fontos momentum, hogy „polgári” eredetét is föladta, illetve meghatározott irányban korrigálta. Jellemzően volt egy „vonalas” periódusa (erre a naplóban csak utal, például II. 9, 12., de ezt, a naplóról megkezdésénél korábbi periódusról lévén szó, nem mutatja be), s a naplóról idején is egyféle „baloldali”, értelmiségi életforma részese volt – időről időre fellángoló vágyakozással a „polgári” életforma stabilitása, kényelme s egyéb lehetőségei iránt. Magáról az embertípusról azonban mindig távolságtartással, kritikusan szólt. Helye valamiképpen a polgárság renegátjai között van, egy szűkösen élő, de „szabad” értelmiségi státusa az övé. Dolgozó nő, a szűkebb család összetartója, érintkezései révén a baloldali szubkultúra részese. Ez, közvetlen politikai aktivitás híján is, a rendszer opponálói közzé sorolja. Szembenállása azonban inkább szociokulturális és morális.

Szorosabb értelemben vett pszichológiai profilját a morális szempontok gyors és erőteljes érvényesítése jellemzi. A jónak és erkölcsösnek ez a „zsigeri” képviselése, a zsidó hagyomány habitusba leülepedő nyoma, s tagadhatatlanul van benne bizonyos doktriner színezet. Az ítéletalkotás sokszor túl gyors és rövidre zárt – igaz, s ez fontos momentum, ilyenkor sem alap nélküli. Inkább csak elsietett s kellően meg nem fontolt. Maga ez a gyakorlat, azt mondhatjuk, poszthumusz is konfliktusgeneráló, de mindenképpen pozitív beállítódásélem. Végző soron függ össze (jóllehet a kettő nem azonosítható teljesen) nyíltsága is. Sok mindentől meglepő nyíltsággal és őszinteséggel beszél, olyasmikről is, amelyekről a legtöbb ember hallgat (például abortuszai, megerőszkolása vagy házasságának válsága). Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne lennének lelkének elzárt helyei, amelyekbe a napló magányában sem enged bepillantani. Ezek azonban csak a napló finomelemzésével tárhatók föl, anélkül csak sejtethők.

Érdekes az is, mi az, amit a racionális mérlegelés keretei közt tart, s mi az, amit ebből önkéntelenül is kivesz. A konkrét esetek mibenléténél persze fontosabb, hogy a racionaliz-

tás-használat nem uralkodik el gyakorlatában. Tudja, hogy mi az, ami „racionális” kezelést kíván, de személyisége szabad dimenzióját nem adja föl. Megőrzi a varázst. Vonzóvá, utólag is, éppen ez a „szabadság”, ez az önmagaság teszi.

7

A napló, anyaga révén, az irodalom- és művészettörténeti kutatás számára roppant gazdag adatbázis, amely, már látszik, sokféle téma feldolgozásához megkerülhetetlen lesz. Aki az 1935-tel kezdődő bő évtized valamely részletének kutatásával foglalkozik, nem nélkülözheti e két kötetet sem. Bármilyen nyúl is majd a kutató, előtte érdemes lesz mindjárt rákeresnie a naplóban – az egyes adalékokon túl az összkép is figyelembe veendő tanulságokat hordoz. A névmutatóban – helytelenül – nem szerepelnek azok, akik több mint hetven oldalon előfordulnak. Ez bosszantó szerkesztési hiba, de a kimaradtak névsorának egy fontos tanulsága mindenképpen van. E névsor voltaképpen a háló legfontosabb, mert legtöbbet emlegetett szereplőit tartalmazza. Azokat, akik a naplóíró érintkezési körének – így vagy úgy – leggyakoribb ágensei voltak. Egy részük természetesen a rokonságból került ki, s így más, nem a Radnóti-életműre irányuló kutatás számára kevésbé fontosak és/vagy érdekesek. Ők, mondhatnánk, csak mint „hétköznapi” emberek érdemelnek figyelmet. Grosz Dezső, Gyarmati Dezső, Gyarmati Dezsőné Weisz Aranka, Gyarmati László, Gyarmati Rózsa, Milch Hermina, Weiss Ilona („Ilka néni”) a rokonságot képviselik a naplóban. De „hétköznapiságuk” némely eleme, amely a napló révén dokumentálódik s így tanulmányozhatóvá válik, történetileg egyáltalán nem érdektelen. Amit megtudunk például a parlamenti gyorsírók vezetőjévé és (utóbb) saját gyorsíró-iskola tulajdonosává lett Gyarmati Dezsőről, habitusáról, vallásosságáról, lánya vele kapcsolatos averzióiról, az történeti-szociológiai szempontból releváns. Vagy ami az orvos testvéréről, Gyarmati Lászlóról kiderül, az betekintést enged az orvosszakma – mondjuk így: „szürke” – gyakorlatába. Radnóti jelenléte e névsorban szintén értelemszerű, természetes, hogy a naplóíró feleség emlegeti férjét. Sőt az sem kétséges, a napló olvasói elsősorban rá (s persze a napló írójára) kíváncsiak. A listában szereplő többi név azonban a legközvetlenebbül jelöli ki a Radnóti-házaspár legszűkebb baráti körét. De facto ők azok, akiknek – függetlenül egyéni kvalitásaiktól – a legnagyobb, legfontosabb szerep jutott e történetben. E fontos csoport persze tovább tagolódik. Az egyik csoportképző elem, amely összehozta őket, érdekes mód a „szegediség” volt – ők a Szegedi Fiatalok Pestre fölkerült különítményét alkották: Baróti Dezső, Hont Ferenc, Ortutay Gyula (és felesége, Kemény Zsuzsa is), Reitzer Béla, Tolnai Gábor. (Bizonyos értelemben ide tartozik Sík Sándor is, aki nem nemzedéktársuk volt, hanem mesterük, professzoruk, s Radnótinak egyben afféle lelki vezetője is.) Súlyuk a networkben a szegedi évek fontosságára, személyiség- és orientáció-meghatározó voltára utal. Velük összefüggésben nem is jelenlétük kíván magyarázatot, hanem inkább az, hogy a „szegediek” némelyike – például Gáspár Zoltán, Tomori Viola – náluk kevésbé van reprezentálva a kapcsolathálóban. (Érdekes mód Buday György is e kisebbséghez tartozna, de ő nem élt Pesten. Szegeden maradt, majd külföldre távozott.) A másik csoportképző elv Radnóti pesti íróbarátainak személyiségképzetében (s valószínűleg: irányultságában) keresendő. A kapcsolatháló itt Bálint Györgyöt és feleségét, Csillag Verát, Komor Andrást, Schöpflin Gyulát és feleségét, Klein Katalint, valamint Vas Istvánt állítja előtérbe. Csillag Vera és Klein Katalin valószínűleg csak feleségekként kerültek ennyire középpontba, az említettek mindegyikének jelenléte azonban alighanem nagy magyarázóértékkel bír. E – szűkebb – kör esetében alighanem fontos szempont a zsidó vallási hagyománytól való távolság. Schöpflin Gyula ráadásul származását tekintve sem volt zsidó. (Az ő jelenlétét alighanem az is erősítette, hogy a naplóírónak vele „flörtje” is volt, s a

„Gyuszi” iránti vonzalom tartós maradt, Radnóti is túlélte.) Komor Andrást e körbe valószínűleg mély moralitása helyezte. Más képlet az orvos Kun Miklós hangsúlyos jelenléte. Ő, Babits szegedi barátjának, a költő Kun Józsefnek a fia nem volt céhbeli, de Radnóti „másik” szegedi baráti körének, a zsidó menzán étkezőknek egyike volt. (E „másik” szegedi kisközösségről Apró Ferenc írt aprólékos részletességgel dokumentált tanulmányt a *Múlt és Jövő* 2012. évi 3. számában. Kunnak a kapcsolathálóban elfoglalt helye közvetve megerősíti mindazt, amit Apró a menzai társaság fontosságáról kiderített.) Kovács Margit, a keramikus, megint más képlet. Ő ugyanabban a házban lakott, amelyben Radnótiék is, s e helyzet, valamint a kölcsönös rokonszenv elég volt ahhoz, hogy folyamatos és eleven barátság létesüljön közöttük. Salamon András, a vegyész egyelőre fekete ló e kapcsolathálóban. Bizonyos, ő is „rég” barát volt, már a szegedi években is gyűjtött például előfizetőket Radnóti egyik kötetéhez, s az is bizonyos, hogy kölcsönös vonzalom fűzte a naplóíróhoz. E kiemelten fontos baráti kör Radnótihoz és feleségéhez fűződő viszonyának elemzése még sok lehetőséget tartogat a filológia számára. Annyi azonban bizonyos, a szelektív névmutató paradox helyzetet teremtett: éppen azok nem szerepelnek a mutatóban, akiről a legtöbb adat gyűjthető ki a naplóból, s akiket érdemes lesz közelebről szemrevételezni.

A dolog természete szerint persze nem föltétlenül a legtöbb említés hordozza a filológiailag legérdekesebb vagy legfontosabb információkat. Olykor éppen a ritkább jelenlét dokumentációjában rejlik valami előbbre vivő momentum. Tomori Viola például, mint már jeleztem, nem szerepel a legtöbbet emlegetett „szegediek” között, de így is szóba kerül Hevesi Andrással folytatott elhíresült „liezonja” (I. 274, 280, 283, 286), s ez a történet irodalmi szempontból is közvetlenül tanulságos. Egyebek közt azért, mert a történetet maga Hevesi is megírta *Iren* című regényében. A napló ide vonatkozó adalékainak és a regénynek az egymásra vetítése nemcsak életrajzi, de alkotástörténeti tanulságokkal is jár. Vagy egy egészen más példa. Merőben más szemszögből figyelemre méltóak a József Attilára vonatkozó adatok (például I. 245, 248–49, 251, 252, 257, 275–76) is. Érdekes például, hogy „Attila” költészete nemcsak Radnóti, de felesége számára is nagy élmény volt, költészetének elismerése pedig evidens gesztusként mutatkozik meg. József Attila, számukra, igazi irodalmi autoritás volt – függetlenül költészete akkori kanonikus besorolásától. S az is érdekes, hogy a naplóíró a *Szép Szó*-s időkben jól érzékelhetően szembe állította József Attilával szerkesztőtársait, Ignótus Pált és Fejtő Ferencet. (Ez azért is szimptomatikus momentum, mert nemcsak ők, az urbánusok, de ellenpólusuk, a népiek szóba kerülő tagjai, például Illyés és Féja is negatív indexet kap.) Szántó Judit viszont, rácsafolva a mai irodalomtörténeti minősítésekre, kedvező megítélésben részesül. Ezek a momentumok, függetlenül tárgyi vonatkozásaik érvényességétől, olyan relációk rögzítései, amelyeket az irodalomtörténet-írásnak figyelembe kell vennie.

A naplóban igen sokan szerepelnek, sok a lazán kapcsolódó szereplő is. Ezek azonban egyáltalán nem érdektelenek az irodalomtörténet-írás számára. A hálózat kutatás szociológiájából jól ismert tény, hogy az úgynevezett „gyenge kötéseknek” speciális szerepük van. A network középpontja ezen kötésekön keresztül kapcsolódik más, „idegen” világokhoz, s itt, rajtuk keresztül áramlik be sok olyan információ és tapasztalat, amely egyébként el lenne zárva a network központjától. A hálózat e „gyenge kötéseinek” módszeres vizsgálata nagyon sok novummal szolgálhat. A napló hasznosításának éppen ez lesz egyik eredményt ígérő módja.

S még valami. Arról sem célszerű megfeledkezni, hogy nem csak az egyedi adatok fontosak, a maguk esetlegességében. Összességükben is sok mindenről referálnak. Sőt elmondható, hogy ennek az irodalmár- és művészértelmiségnek az életformája, szubkulturális sajátosságai alighanem semmilyen más forrásból nem ismerhetők meg olyan plasztikusan, olyan gazdag „adatolásban”, mint e naplóból. S itt nemcsak e kör személyi

összetételének rekonstruálhatósága a fontos, de az alkalmi „összejárásokban” tetten érhető esetenkénti „kombinációk”, az ezeken uralkodó légkör, tapasztalatként való leülepedéseik stb. is.

A naplóban a Radnóti-házaspár egzisztenciája (a konvencionális értelemben vett egzisztencia) is dokumentálódik. Az utalásokból jól kirajzolódik, hogy a házaspár főleg a két oldalról kapott családi támogatásból és az asszony gyorsíró-iskolai keresetéből élt – Radnóti honoráriumai s más, alkalmi jövedelmei (például korrektúrázásból, négerkedésből, lexikonírásból) csak nagyon gyéren csordogáltak. Ez a helyzet, túl a szűkösségből adódó korlátokon, nem volt minden feszültség nélkül. Az író-egzisztencia történeti kutatása azonban, minden esetlegessége ellenére, annyit már eddig is nyilvánvalóvá tett, hogy az ilyesféle konstrukció nem tekinthető egyedinek vagy kivételesnek. Az alkotómunkához szabad idő kell, amelyet nem rombol szét a más jellegű feladatok szorítása, s amely lehetővé teszi a mű kihordását. Ennek pedig társadalmi értelemben „ára” van: a szűkösség és a kiszolgáltatottság. „Fif” családfenntartó szerepe azonban a jelek szerint nem rontotta meg kapcsolatukat. (Csak zárójelben jegyzendő meg, alkotómunkának és egzisztenciának egy másik pólusa is jól kitapintható. Radnóti helyzetének a pendant-ja, a jól kereső, kommerciális termékeket előállító író-szerep szintén reális szerep volt. Persze mindkettőt nagyon különböző színvonalon lehetett gyakorolni. A két szerep művekben realizálódó különbsége azonban nyilvánvaló.)

A Radnóti-házaspár egzisztenciájának teherbírását mindenesetre két adat jól jelzi. Egyszobás lakásban éltek, s az egy-egy vendéglátáskor kiadott pénz felső határa 10 pengő volt, de ez is komolyan megterhelte „költségvetésüket”. Radnóti könyvköltető ambíciója pedig, felesége ismétlődő panaszai szerint, már egyenesen luxuskiadásnak számított. Elégé általános volt, hogy sokszor kölcsönökből éltek, s a kölcsönök törlesztése mindjárt el is vitte a következő havi bevétel egy jelentős százalékát. Belefért viszont az alkalmi kávéházba járás vagy az (olcsó) vendéglőben étkezés, s a mozi- és színházlátogatás, valamint a könyvvásárlás szintén rendszeres, kiadással járó programjuk volt. (Igaz, a jegyek többször is potyajegyek voltak.) Érdekes, hogy Radnótinak viszonylag nagy és jól válogatott könyvtára volt – a szoba egyik falát egy nagy könyvespolc fedte be. Ez a könyvtár sajnos megsemmisült 1944-ben, de a naplónak rá vonatkozó utalásai igen beszédesek. Érdemes is lesz gyűjteni ezeket az adatokat, s egységes képhez rendezni.

A naplóban lefedett időszak a magyar történelem elsötétülő egú évei voltak. A történetírás eredményeiből ma már viszonylag jól ismerhető, mi minden történt ebben a bő évtizedben. Folyamatos jobbrtolódás, zsidótörvények, háború, a zsidónak minősítettek jogfosztása, kirekesztése és megbélyegzése, majd igen „jó” hatásfokú megsemmisítési kísérlete több százezer halottal, ostrom, új élet kezdete komoly strukturális ellentmondásokkal és feszültségekkel stb. Mindezek ismeretében nem is véletlen, hogy ma, sok évtizeddel az események után morális konszenzus helyett „emlékezetpolitikai” csatározások szabdadják szét az egyébként jól átlátható, de sok kínos részletet produkáló múlt értelmezését. A forgalomban lévő „nagypolitikai” narratívák amennyire elmondják, annyira el is fedik a lényegét, s a mai szociokulturális tagoltság rávetül a múlt értelmezésére. E helyzetben a napló megjelenése jelentős előrelépés. A napló ide vágó adatai és utalásai, anél-

kül, hogy „történelmet” akarnának írni, az emberi viszonyok alakulástörténeteként mutatják be ezt az időszakot. Jól érzékelhető a bejegyzésekből, hogy az a baloldali szubkultúra, amelyet a naplóíró és baráti köre megtestesített, sajátos enklávéként írható le. A „nagy” társadalmon belül egy más jellegű zárvány volt, érintkezve a „nagy” társadalommal, de distanciálódva is tőle. Egy ponton túl azonban ebbe az enklávéba is szükségképpen begyűrűztek a külvilág trendjei. A zsidótörvények meghozatala fokozatos jogfosztással (az első, már személyes tapasztalatról lásd II. 85.), s ami a naplóból különösen jól látszik, egzisztenciavesztéssel járt. Elég, ha a Gyarmati-féle gyorsíró-iskola tulajdonlásának ügyére vagy Bálint György újságírói munkájának ellehetetlenülésére gondolunk. Az új körülmények közötti fölszínen maradásnak nagy ára volt. Sokan emigráltak (a napló ezekről is referál), egzisztenciális kényszermegoldásokhoz folyamodtak, „új” technikák alakultak ki. Új szolidaritási kísérletek formálódtak stb. Az egzisztenciavesztéssel azonban gyorsan és szorosan összekapcsolódott a kirekesztés számos szimbolikus és nagyon is gyakorlatias formája. Így, egyáltalán nem utolsósorban, az úgynevezett munkaszolgálat intézményének bevezetése. Ez, Radnóti sorsából is tudható, az intézményes kirekesztés és megbélyegzés eszköze volt, amelyet a rátelepedő informális „túlzások” még a törvénybe foglaltaknál is súlyosabb megpróbáltatássá változtattak. Radnótit például egyszer, megálázó szándékkal, kopaszra nyírták, „csicskázatták”, lelkiileg is összetörték. Intézményessé vált a korrupció, amely a még meglévő „zsidó” erőforrások leszívásának s a hatalom emberei (például a kimenőket engedélyező korrupt őrmesterek) számára megnyíló jövedelemszerzésnek az eszköze volt. Majd a munkaszolgálatosok frontra vezénylésével megkezdődött az indirekt, '44 márciusa után pedig az ipari méretű direkt megsemmisítések gyakorlata. Hogy mindez hogyan zajlott, a naplóban sok adat referál róla. Az 1944-es év története pedig voltaképpen már a férjtől való (kezdetben ideiglenesnek látszó, ám véglegesnek bizonyuló) elszakadás története, amelyet egy másik síkon a naplóíró sorsa szenvedés- és túlélés-történeti „esettanulmánnyá” transzformált. Az éhezés, az életveszély, a menekülők összezártságából és az infrastruktúra összeomlásából fakadó higiénés katasztrófa tárgyyszerű megörökítése roppant árulkodó. Ez, nincs jobb szó rá, kumulált szenvedéstörténet.

A napló anyaga, ha kiválogatja valaki a vonatkozó részleteket, érzékletes szemelvénygyűjteményként is fölhasználható lesz a kor felidézéséhez. Nagyon érdekesek például a naplóíró reakciói. 1941. április 7-én, egy történetet rögzítve, így reagált: „Akkor már ragasztották a Légiveszély című plakátokat, nyüzsgött a város, a partokon kétoldalt óriási tömeg, a német vonulást szemlélik, s heileznek nekik. Ocsmány, gerinctelen népség, és nincs köztük egy, aki felérné, mit jelent ez, hogy hazát árulnak, és benne vannak a legsötétebb reménytelenségben. De ezek imponálnak nekik, és olyan jó gyűlölniük. Lehet korlátlanul gyűlölni a zsidót, az angolt, a kormányt. Hatalmas a gyűlöletfolyam, és ez a csábja az egész tébolynak.” (II. 31.) Másnap, 8-án: „Az ember a fejéhez kap: de hát mi is történt tulajdonképpen? Belesodortak egy ártatlan, békeszerető, csak csúful opportunistá népet, országot a háborúba, és most magukkal rántanak, azaz inkább áldozatul előretolnak, és bambán hagyjuk magunkat.” (II. 31.) Április 11-én, a be-, illetve átvonuló németek kapcsán tovább mélyül ez a diagnózis: „Köpi tudnék rájuk, és az utca népe olyan szervilisen ostoba, körüludvarolják őket, a nők cicáznak velük, és ha ezekről fényképek készülnek, igazán jó illusztrációk a megszokott szólamhoz: »a lakosság tomboló lelkesedéssel fogadja katonáinkat.«” (II. 34.) Május 1-jén, az újabb hírek hallatán még drámaibb kép rögzítődik: „Aljasnál aljasabb hírek. A visszakerült területekről három nap alatt kiűzik a szerbeket, cigányokat, zsidókat minden nélkül, csak az utazásra vihetnek pénzt magukkal. Minden pillanatban ökölbe szorul a kéz. Okádni, okádni ettől a kortól. Az álszent aljasságok és hazugságok sohasem tomboltak még így, azt hiszem, mint életünkben.” (II. 40.) Nem sokkal később, május 17-én a keserű felismerés is megszületett: „hát számít ma vala-

mit az, hogy ki mire képes? Itt nincs már egyéniség ereje vagy gyöngesége, ami döntene, csak a külső erőszak szabja meg az életünket és pusztulásunkat.” (II. 47.)

A sok tanulság egyike, amely az ilyesféle, immár hozzáférhető tapasztalatokból általánosítva is levonható, hogy mindaz, ami történt, nem varrható pusztán a „nagypolitika” nyakába. Maga az emberi minőség is széles körben megromlott, s ez „történelemformáló” komponens lett. Azaz, ami történt, az nemcsak a „jó” nép nyakán ülő „rossz” politika következménye volt, de a társadalom „teljesítménye” is. A másik tanulság pedig alighanem az, s ezt is ki kell mondani, hogy maga a marginalizálódott baloldali értelmiségi szubkultúra sem volt mentes a gyarlóságoktól. Nem felelt meg annak a magas, de jogos morális várakozásnak, amely Gyarmati Fanni ítéleteiben megjelenik. Alighanem szimptomatikus, hogy jellemzésükre a naplóról több helyen is a „pocsolya” szót használta. S ez a helyzet, sajnos, nem is magyarázható pusztán egyedi emberi anomáliákkal – ez a „kor” nyomásának következménye volt a kiszorítottak körében.

10

E ponton, mintegy zárásként is, szólni kell arról is, mennyire „megbízható” ez a napló. Magának a kérdésnek természetesen két, jól elkülönülő dimenziója van. A naplóról szava-hihetősége és a (közreadott) napló szövegének pontossága. Gyarmati Fanni, naplója tanúsága szerint, olyan szerző, akiben meg lehet bízni. Érzékeny személyiség és van emberi tartása – ez nagyon jó kombináció naplóírásra (is). Mint mindenki, ő is „szubjektív” persze, s ez nem is elkerülhető. Leírásai azonban, amennyire ezek kontrollálhatók, pontosak, ítéletei őszinték és mérlegelésre érdemesek. Hogy ítéleteiben tetten érhető rokon- és ellenszenvet mi vezérelte, nem mindig válik láthatóvá (valószínűleg morális érzékenységének spontán gesztusairól van szó), de az önmagával szembeni őszinteség, a számára kedvezőtlen dolgok megvallása arra enged következtetni, másokkal szemben is hasonlóképpen járt el. Nem hipokrita, hanem morális lény, minden gesztusa erre enged következtetni. S ez a figyelmes olvasás számára evidens. Ha valakiről rosszat mond, akkor biztosak lehetünk benne, csakugyan úgy is gondolta, ítéletében nem vezette rejtett hátsó szándék, rosszhiszeműség. S ez nagy szó. Amit mondott, az úgy is látszott az ő emberi pozíciójából. Ami a közreadott szöveg pontosságát illeti, itt már vannak némi megfontolandó sajátosságok. Ferencz Győző jó irodalomtörténész, tárgyismerete e témakörben alighanem a legnagyobb, s értekező stílusának tárgyiassága garancia arra, hogy a textológiai munkát is komolyan vette. Nincs ok kételkedni segítőjében, Nagy Zselykében sem. Egy dolog azonban óvatosságra int. A napló, mint erről Ferencz Győző maga is tárgyyszerűen beszámolt, nem szokványos kézírásban maradt fenn, hanem – szokatlan, de az adott körülmények közt nem indokolatlan módon – gyorsírásban. A naplórónak mint gyorsírási szakembernek ez gyors és kényelmes megoldás volt, időt s erőt spórolt meg vele. A gyorsírás azonban speciális kódolás, amelyet „olvashatóvá” kell tenni, ha nem céhbéli is olvasni akarja. S bár ezt évtizedekkel később maga a szerző végezte el, majd eljárása ellenőrzésére egy másik gyorsírót is bevont a szöveg kontrollálására, a dekódolás – természetesen szerint – nem automatikusan pontos. A jelek átírása olykor komoly értelmezés elé állítja a transliterálót. S további gond, hogy a legépezt szövegen, mint Ferencz Győző be is számol róla, Gyarmati Fanni utóbb még „dolgozott”, stílusosan (?) javította szövegét. Ez persze önmagában még nem lenne baj. De: maradéktalan dokumentumértéke csak az utólag korrigálatlan szövegnek van. A stílusos problémák, lapszusok stb. hozzátartoznak a napló szövegállapotához. Az átírás erősítheti a szöveg műalkotás-értékét, hatását, de csökkenti – éppen bizonyos esetlegességek, pontatlanságok kiiktatásával – a dokumentumszerűséget. S nem kétséges, ez esetben az „eredeti” változat megtartása az optimális megoldás.

Az ilyesmibe utólag nem szabad belenyúlni. A gyorsírással eredeti utólagos textológiai ellenőrzése ugyanis, kivált ilyen nagy terjedelmű szöveg esetében, technikailag még a filológus számára sem egyszerű. Sajnos, nemigen akad filológus, aki a gyorsírásban is profi lenne.

Az „eredeti” és a publikált szöveg közötti diszkrepancia persze valószínűleg igen csekély, s szinte elhanyagolható. Nem több, mint ami egy kiadói szerkesztésen átesett „normál” szöveg esetében. Azt azonban így figyelembe kell vennünk, hogy a napló e kiadása nem úgynevezett szövegkritikai kiadás. Ha tehát egy-egy szöveghely körül bármi kétely merülne fel, a filológusnak az eredetihez kell visszamennie, bármily macerás is az.

Egy biztos, a napló megjelentetésével nagy kő vettetett a magyar filológia állóvizébe.

A MŰVELTSÉGREGÉNY

P. Horváth Tamás: Tündérváros. Zsolnay Miklós titkos élete

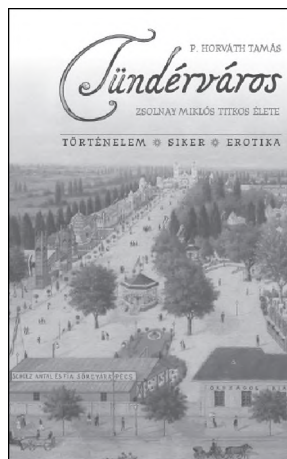
Van egy kert Pécssett, évszázados fákkal, a mediterrán hegyoldalba vajt lépcsőkkel, aranyhalas medencével és mocsári teknősökkel. Átellenben a tettyei romok, fönt a hegy orma, s az erdő. Itt, a régi ház fali fülkéjéből került elő a kézirat, amelyet P. Horváth Tamás közread a könyvében. A kézirat, mely – így a kommentár – egészen másként meséli el a történelmet, mint ahogyan azt valaha az iskolában tanították. A kézirat, amely feltárja a titkot.

A könyv olvastán nincs okunk kételkedni mindebben. A titokra fény derül – bár az, hogy mi is volna e titok, korántsem magától értetődő. Noha sok mindenről megtudunk nagyon sok mindent, közöttük kevésbé ismert, és valóban érdekfeszítő dolgokat. Nem is ezzel van a hiba, hanem magával a Titokkal. A titoknak nagy ereje van az irodalomban – mert túlmutat az irodalmon; miközben éppen radikálisan stilizálja és képzeletivé teszi a történelmi valóságot. De félreértés ne essék: a könyv nem misztifikál. Aki *A Da Vinci-kódon* iskolázódott, attól tartok, csalódnai fog. A könyv minden szava igaz – de ha mégsem, akkor valóban irodalmi módon, azaz etikusan hazudik: mesél. Nincs alantas megtévesztés, mint Brownnál, csupán játék, kultúrával és történelemmel.

A titoknak valamiképpen Pécshez van köze, a helyhez és a tárgyakhoz, a múlt bejárható és megtapintható emlékeihez. Valódi a Pintér-kert, hát valódi kell, hogy legyen a közreadott kézirat is. Legfeljebb nem muzeológiai és textológiai, hanem irodalmi szempontból. Úgy, ahogyan a múlt beleér a jelenbe. Műveltségként, egy régóta sülyedő tudást felemelve. Amint valódiak a Zsolnay-kerámiák is a középületek homlokzatán, és a polgárlakások vitrinjeiben: Pécssett, Szabadkán és Budapesten, az egykori Monarchia városai-ban, s azon is túl. Az épületdíszek és az eozinvázák, s a valaha hatalmas, pécsi Zsolnay-gyár kultúrikonná lényegült kéményei, kulturális térré alakított épületei. Mindez áttekinthető, ismerős, és minthogy látható folytonossága van a múlttal, az egykor voltat is közel hozza a jelenhez. De a múlt nem táruul fel önmagától. A látványt az ismeretek teszik értelmessé, a tudást pedig történetek közvetítik.

P. Horváth Tamás regénye kétarcú, kettős stratégiájú könyv. Egyrészt láthatóvá teszi a jelenbe átörökölt emlékek mögötti múltat. Olyan világosan látjuk a száz év előtti világot, mintha hirtelen áttetszővé válna az idő. De ez csak úgy lehetséges, hogy a könyv ki is találja a múltat. Mégpedig nemcsak irodalmi értelemben, de kulturális tekintetben is: a civilizáció, a műveltség működés módját megragadva, melyet akkor is híven utánoz, amikor konfabulál. A *Tündérváros* e szempontból elsősorban arra mutat rá, hogy a kultúra tör-

Prae.hu–Palimpszeszt
Budapest, 2014
224 oldal, 3400 Ft

téneti elbeszélése maga is kulturális konstellációk függvénye; s ennek szükséges eleme a személyes viszonyulás. Így lehet a könyv jól megalapozott – levéltári és mentalitástörténeti hitelességű – portré és tabló a múlt századforduló világról és polgáraitól, és magán-érdeklődéstől átfűtött anekdotagyűjtemény. Ipartörténeti és helytörténeti beszámoló, tárgy- és történeti és topográfiai adatok sokaságával, és a címlapon jelzett „Történelem – Siker – Erotika” jegyében írt, frivol életrajzi- s kalandregény. Fogadtatása jelzi, hogy a közönség nagyon is fogékony e kísérletre. A befogadói újraalkotásban a személyesség nyilvánvalóan a közösségi emlékezet dinamizáló funkciójaként mutatkozik meg. Nem elsősorban a sajtóról beszélek (pedig arról is lehetne: riportok, interjúk, ajánlók a *Magyar Narancsban*, a *Magyar Nemzetben*, a Kossuth Rádió „Arcvonások” című műsorában, a *168 órában* és másutt), hanem arról a temérdek nyilvános beszélgetésről, könyvbemutatóról, műsoros esterről, sőt – nota bene – vacsoráról, amely mindannyiszor szép számú érdeklődőt vonzott szerte az országban. Az eladott példányszám nyilván a kiadó üzleti magánügye, de úgy tudni, a Prae.hu – Palimpszeszt nem bánta meg, hogy belevágott a dologba. Minőségi irodalom és első kötetes szerző esetében ez nagy szó.¹

A *Tündérváros* történetének fókuszában Zsolnay Miklós tevékenysége áll, aki apja, az alapító Vilmos örökségét folytatva még inkább felvirágoztatta a kerámiaipart. A vállalkozás az ő kezei között vált önmagán túlmutató jelentőségűvé: termékei Magyarország és a Monarchia közös kincseiként számos városban fellelhetők voltak, s világhírré tettek szert. A szecesszió korában ipari termelés és artisztikum magától értetődően fonódtak egybe. Nemcsak az iparművészet nagyívű, korszakos projektjében, de a gyártási módok mérnöki innovációjában is, éppúgy, mint az országos és nemzetközi üzletkötés stratégiai játszmáiban. Sőt ide, e tágabban értett korszakba tartozik a kapitalizmus fénykorának inheregens ellenpólusa, a dandy-létforma is, amely az öltözködés és viselkedés öncélú esztétikáját állította a célszerűség és haszonelvűség ellenébe. Zsolnay Miklóst korának egyik legjelentősebb személyiségeként ismerjük meg. Egyszerre gyáriparos és üzleti zseni, felelősségteljes polgár és dandy, aki éppúgy művésze a legmagasabb szintű kapcsolatépítésnek, mint a kifinomult, de dekadens élvezeteknek az erotikától a gasztronómiáig. Története a korszakot reprezentálja. Kapcsolati hálója a korszak elit rétegeit tárja elénk: a kormányköröktől és arisztokráciától a katolikus főpapságon át az iparmágnásokig, a megyei uraktól a városi polgárokig, az újságíróktól a művészekig, mindenütt számos szabadkőműves szállal. Az általa bejárt terek és megtapasztalt események a pécsi, a budapesti, az országos és a monarchiabeli perspektívát is meghaladva nyugati, balkáni és keleti távlatot nyitnak. Mindezek ábrázolása végül el is szakad a főhóstól, és egy általánosabb körképpé fejlődik. Bálakat, fogadásokat, klubesteket és népünnepélyeket látunk, vadászatot, misét és temetést, a rituális nyilvánosság általános és speciális aktusait, amelyeknek mind megvan a társadalmi célja és jelentése. A regény a maga szemléletes módján mindezt felületében és jelentésrétegeiben is láthatóvá teszi.

E panoráma létrejöttét és befogadhatóságát támogatja a könyv sajátos ábrázolás- és elbeszélésmódja. A *Tündérváros* az egyenlő távolság regénye. Az elbeszélő, mintha egy lesage-i démon tárná fel előtte a dolgokat, mindenről tudomással bír. Betekint a város minden zugába, szegletébe, a szereplők múltjába, érzéseibe, s a múltban sem ismer titkokat. Egyenletes fény világítja meg a teret és az időt. Mindenhonnan eloszlik a homály, a múlt hozzáférhetővé válik, mint Altdorfer képein. Ezer apró részletre derül fény, itt is, ott

¹ A közönségről személyes tapasztalatom is van. Csupán egyetlen élményt említve: a pécsi Vásárcsarnokban olyan embereket hallottam P. Horváth könyvéről szenvedélyesen beszélgetni, akiknek nyilvánvalóan semmi közük az irodalmi estek világához. Jelkép értékű, hogy e pragmatikus polgárok az agórán vitatták meg, mit tudtak meg a városnak erről vagy arról az épületéről. Megjegyzem: nem is tudom, mikor csíptem el utoljára hasonló, spontán-autentikus nyilvános megnyilatkozást irodalmi műről.

is újabb alakokra lelünk. Mellékszereplők sokasága tűnik fel, egy-egy jellemző tulajdonsággal, s ezek a karakterjegyek mind hozzájárulnak a tabló egyöntetűségéhez, rendezettségéhez. Társalgó városlakók, zsebükben a helyi napilap valamelyik friss, száz év előtti számával; gyász hírek és udvarlások, zsúrok és vizitkártyák; szép bokájú színésznők és zongorázó úrilányok. Az alakoknak ez a sokasága nem esetleges. Nem csak, mert a korabeli társadalom tablójaként jelennek meg előttünk. A figurák nem egyszerűen tipikusak, hanem egy-egy jellegzetességükkel együtt egyediek, alakként is, személyiségként is. A tág látószög eredményezte felületesség ugyanis nem felületesség. Az írott képen történetileg hiteles figurákat látunk, akiknek jól dokumentált múltjából villan fel egy-egy epizód. Gróf Zichy Mihály megyéspüspök és Váradi Antal író; Mattyasovszky Jakab és Sikorski Tádé, a Zsolnay-sógorok; az Erreth, Hamerli, Engel családok; notabilitások, kereskedők, gyárosok, polgárok. Az így kirajzolódó tabló narratív realitása a regény lehetőségeiről tanúskodik: a nagyforma kisformákból építkezik. Jellemrajzok, leírások és változatos korfestő elemek, s mindenekelőtt az anekdota műfaji képletei játszanak szerepet a szerkezet létrejöttében. Mégsem anekdotagyűjteményt olvasunk. A poentírozás ugyan nem idegen egyes epizódoktól, de nem válik a narratív ritmikát alapvetően meghatározó tényezővé, és ami a legfontosabb: itt hiányzik az az érzéketlenség, ami az identitás-játszmákban érdekelt adoma-humor társadalmi helyét és személyes lélektanát oly gyakran jellemzi. Vagy legfeljebb reflektáltan van jelen, az idézett-közvetített anekdotaláncolatokban, a szóbeliség logikáját követve. A *Tündérváros* ugyanis etikus könyv. Nyilvánvaló, nemes célja van: egy hiteles kultúrtörténeti ismereteket szuggesztíven átadó irodalmi emlékezeti modellt kíván létrehozni.

Az elbeszélői mindentudás funkciója a *Tündérvárosban* nem más, mint hogy teljes rálátást biztosítson az írott képekben és ízes-műves szavakban reprezentált történelemre. Ez a retorikai konstelláció érzelmesen kimunkálttá, de értelemmel irányítottá, olykor pedig már-már művivé teszi a szöveget. P. Horváth némely kedvelt szava a láttatás esztétikájának emblémája. Pompás koncertet hallunk, pompás nőket látunk, valamint pompás bundát, pompás mulatót, pompás lovakat és pompás fogatot. Az égen pompás léghajó lebeg. A Zsolnay-kerámiákkal ékesített, vadonatúj Parlament még teljes pompájában ragyog. A pécsi ipari vásárra pompás küldöttségek érkeznek (az Indóház utca mentén pompás villák állnak), a város virágdíszben pompázik. A pompa ily bősege is indokolt, hiszen szecessziós és eklektikus díszek, s történeti díszletek ünnepi hangulatában rajzolódik ki előttünk a száz év előtti Pécs és a békebeli Magyarország. A mindenünnen áradó fényben hol ez, hol az az elem tűnik ki fürkésző tekintetünk előtt a környezetből. Ragyogó, kissé kegyetlen zöld szempárt látunk, majd feketén ragyogó, vadonatúj Bösendorfert. A ragyogó telihold ezüstösen csillan meg a Szajna vizén. De a telihold fénye beragyogja a régi pécsi Szent Mihály temető sírjait és kriptáit is, csakúgy, mint „a Ledina és a Tetye munkáslakásainak tetejét és az óriási gyár műhelyeit, hatalmas csarnokait, kéményeit”. Pécs a kora délutáni napsütésben is ragyog, egyenletes fényben látjuk feltűnni a pirostetős épületeket, a dzsámi „törökösen pöffeszkedő” kupoláját, a főtér vörös kövein a nagymiséről hazainduló híveket. Ezúttal a Turul léghajóval emelkedtünk a magasba, Zsolnay Miklós és Reéh Gyuri, a legendás városi tanácsos („a Tetye koronázatlan királya”) társaságában, de a gyönyörű színésznők sem hiányozhatnak a kompániából. Most az ő szemükkel látjuk a tájat. „Az új színházat a kupola tetején álló, a Zsolnay-gyárban készült Tháliáról visítva ismerték fel a lányok. Messze észak felé nézve a szőlőkön, a Misinán, a somogyi erdőségeken túl megpillantották a Balaton keskeny sávja fölé magasodó Badacsonyt és a Szent György-hegyet, délre a Szársomlyót és a Dráva ezüstcsíkján túl a szlavón Fekete-hegyeket.”

A történet, s éppígy a kultúrtörténeti panoptikusság irodalmi-reprezentációtechnikai projektuma, a Tündérváros felépülésével teljesedik ki. A világkiállítások mintájára

megszervezett, 1907-es pécsi ipari vásár akár az Európa Kulturális Fővárosa program előképének, korabeli pendantjának is tekinthető. Igaz, az akkori, ideiglenes építményeket az esemény után elbontották, de a vállalkozás nagy lendületet adott a város fejlődésének. Az emberek a magukénak érezték, ők nevezték el Tündérvárosnak. Emlékeztét a mai olvasók számára Wéber Tarlós Károly egykorú festménye segít közelebb hozni. A regény kihajtható borítóján reprodukált kép *A Pécsi Országos Kiállítás látképe 1907* címet viseli. A művész kérlelhetetlen aprólékosággal ábrázolja a kiállítási terület minden egyes részletét: a tornyos főkaput; a bányászati, erdészeti, borászati, közlekedési, közoktatási, tengerészeti pavilonokat; az iparcsarnokokat, a Művészeti Csarnokot és a Hygenia Csarnokát. A tér közepén ott áll a zenepavilon (épp folyik az előadás), s míg künn az Indóház utcán fogatok és konflisok várakoznak, odabenn a sétányokon látogatók kószálnak, vagy sietnek céljuk felé. Mindezeket az elnevezéseket persze a könyv közvetíti, csupán innen tudjuk meg, hogy voltaképpen mit is látunk a képen. Kép és szöveg együttese részint a múlt dekorativitása, részint a topografikus történeti emlékezet iránti vágyunknak tesz eleget.²

A történelmi regénytől a kezdetek, Walter Scott és Jókai Mór óta a múlt nagyívű elrendezését reméljük. A *Tündérváros* sem marad adós a maga nagy közösségi tablóival és mítoszaival, de nem a feudális nemzetet, hanem az egyszerre patrióta és európai kapitalista civitast idealizálja, annak polgári pragmatikájával egyetemben. A mindentudó narráció kérdését látszólag megoldja a kézirat kerettörténete, mely szerint az elbeszélő nem más, mint az arborétum-alapító Pintér János, akinek halála után a felesége is beleír a szövegbe. A hiteles tanú helyzete indokolja az előadott kor- és életrajzi beszámolókat, leírásokat és jellemrajzi eszmefuttatásokat minuciózus és totalizáló voltát. Ez azonban csupán az egyik rétege a regénynek. Az olvasó jó eséllyel lépten-nyomon megfélemedezik a fikatív elbeszélő személyéről; a könyv felajánl egy saját karakterjegyekkel rendelkező, megnevezetlen narrátor-figurát. A tudáspozíciók billegése is a „titok” aspektusához tartozik. Érzéletes beszámolót kapunk a korabeli munkásvilágról, csakúgy, mint a szabadkőműves szertartásokról. Megismerjük a zsurnaliszta irodalmi életet, melynek Ady Endre és Lázárny René Sándor a vezéralakjai. Meghallgatjuk „a sápadt költőt”, „Dezső testvér” versbe öntött szabadkőműves láncbeszédét. A könyvben idézett szövegek és nevek mind szerepelnek az irodalmi repertóriumokban, de hogy miképpen, azt olykor némi rejtvényfejtő lendülettel célszerű kikutatni.

Amint a Zsolnay-birodalom sem csak áttekinthető struktúrákból állt: a gyárral szemközt, a domb tetején titokzatos, szimbólumokkal teljes épületet emeltek, a Zsolnay-mauzóleumot. P. Horváth regényét már csak a nagyszerűen szemléletes és pontos szabadkőműves historiográfia miatt is érdemes elolvasni. A *titok* megfejtését azonban célszerűtlen kizárólag itt keresnünk; hiszen ez is csak része egy nagyobb struktúrának. A *Tündérváros* mint kultúrtörténelmi regénynek ugyanis minden józan-rationális megalapozása ellenére van egy mítoszi alapirányultsága. Nyáry Krisztián joggal emeli ki a könyv hátlapján közölt ajánlójában a térhez és az érzékeléshez-érzékekhez kötődő múltidézt, s a mindent átható nosztalgiát. A mítoszokat rítusok teszik jelenvalóvá, a részesülésnek a szemlélődésnél komolyabb lehetőségeit ígérve. A *Tündérváros* – a pozitív pszichológia mintájára elgondolható – pozitív esztétikájában az erotika, és különösen a gasztronómia érzékisége egyaránt fontos szerepet tölt be. A regény szereplői gyakran és jóízűen esznek; a Krúdy-kód lép itt működésbe, a kristálypoharas nagypolgári szalonok és ezüstszervizes mágnaskaszinók (s ezúttal kevésbé a zónapörköltös kiskocsmák és kockás abroszok) habituéival és étrendjével. „A menü: friss velős pirítós, húsleves Royal módra, főtt marhahús vadasan

² Nem maradhatok adós egy hivatkozással: jelen sorok Nagy [Anghy] András egyik kávéházi előadásához is kapcsolódnak, melyben a Wéber-képről, és az akkor még formálódó P. Horváth-regényről adott párhuzamos elemzést.

zsemlegombóccal, azután őzgerinc szarvasgombamártással, burgonyakrokettel, sültpaprika-salátával. Gesztenyés sütemények, és a híres újdonság, a dobostorta. (...) Mindezekhez az aranyhegyi és bálicsi borok a család régi pincéiből és az elmaradhatatlan Littke-féle pezsgó a sétatéri pezsgős kazamatákból, ahol a sötét labirintusban pókhálós palackok várják, hogy napfényre kerüljenek titkaik.” P. Horváth regénye mítosz-katalizátorként fordul Krúdy étlap-kultúrájához, miközben célja nyilvánvalóan kultúrtörténeti. Nincs itt semmi ellentmondás. Az *Ínyesmester nagy szakácskönyve* annak idején éppenséggel hasznos receptúrába fordította át a Krúdy-poézist – s mégis oly poétikusan számlálta elő a főzés és étkezés tudományának titkait. (Nem véletlen, hogy Babits Mihály annyira lelkesedett Magyar Elek munkájáért: a rendszerszerű irodalmon túllépő írás lehetőségeit látta benne megvalósulni.)

Van-e úgy receptúrája egy regénynek, ahogyan – mondjuk – egy gombás áfonyás szarvasbéliszínnek vagy vaddisznóval töltött káposztának? El lehet-e rendezni úgy egy történetet, mint egy hideg sültektől, rafinált salátáktól, pástétomoktól roskadozó büféasztalt? A *Tündérváros* gasztronómiai tablóinak krúdyzmusait a szöveg más helyein az írótól vett jelöletlen idézetek támogatják. Csábító volna a regény szövegkapcsolatait általánosságban is a kulináris praxis hatástörténeti modellje felől megérteni. Noha a tükörben tükröződő tükör posztmodern sztenderdjét is emlegethetjük, a kulturális fénytörés és poétikai reflexió önellátó folyamatának itt azonban erős pragmatikai korlátai vannak. E korlátosság kétségtelenül a poétikai stratégia része. Bár fontos a posztmodern történelmi játék: Mészöly Miklóstól Márton Lászlóig; s általánosságban a kontextusokat megmozgató narratív formajáték: így például a Lengyel Péter-rájátszások a Merényi-történetben és a korrajzban, vagy Kovács András Ferenc egyik fiktív szerző-figurájának valós alakként referálása. De alapvetően csupán kellemes játékról van szó – az író olykor (mint a KAF Lázár Renéjének esetében) meg is feledkezik róla, hogy forrását megemlítsse a könyv végén, a rejtett vendégzsövegek szerzőit felsoroló listában. (Persze az esterházys forrásjegyzék maga is ilyen vendég-játék.) Mindezek egy jelzésszerű, lehetséges *Tündérváros*-struktúrát alkotnak, mely a nyolcvanas-kilencvenes évek eminens irodalma nyomában jár, de óvatos léptekkel. A megvalósult mű végül lemond a posztmodernről, és egy új, sajátosan értett referencialitás felé tájékozódik, melynek a rájátszások jelölik ki az origóját, s az átpoetizált kultúrhistoria a tartalmát és a hangját. A *Tündérváros* komoly kutatásokon alapul; nemcsak mások eredményeit dolgozta fel értő módon a szerző, de értékes levéltári feltárást is végzett. Az adatok, melyeknek minden történész barátja, ott tülekednek és tolakodnak a sorok között, a könyv racionális-célképzetes tudattalanjaként. De a stílus, minden irodalmár barátja, szintén alapindítatás-ként és főkérdésként, ott lengedezik és hivalkodik a mondatokban és bekezdésekben. Az irodalmi és történeti tudatnak és tudattalannak ez a harmóniája mindenképpen közönségbarát jelenség; olykor talán a közönségnek tett engedményekről is beszélhetnénk. Kétségtelen: a mű és szerzője határozott lépést tesz, hogy kilépjen a kortárs magyar irodalmiság gyakran szűkösnek bizonyuló kényszerei közül, s csupán mérsékelten alkalmazkodjék bizonyos kötöttségekhez. Az egyértelműen tudásközvetítő szándékú történelmi, művelődéstörténeti irányultság önmagában is ilyen normaszegés; s egyesek számára alkalmasint épp ilyen irritáló lehet a pozitív esztétika, az esszéyszerű állásfoglalások sora, s az irodalmi stílus személyessé hangolt, de konszenzust kereső jóformáltsága. Nem kellene persze sokáig keresgélni a magyar irodalmi hagyományban, hogy megtaláljuk azokat a (részben már említett) szerzőket – különböző korok és irányok reprezentánsait –, akiknek műveit e téren legalábbis viszonyítási alapnak tekinthetné egy további vizsgálat: Mikszáth Kálmántól Herczeg Ferencig, Krúdy Gyulától a kései Mészöly Miklósig, Szerb Antaltól Passuth Lászlóig, Szentkuthy Miklóstól a *Macskakő* szerzőjéig, Lengyel Péterig.

P. Horváth Tamás könyve friss levegőt hozott az irodalmi életbe. A *Tündérváros* történelmi regény, s egyszersmind szélhámós- és detektívregény; a stílusa sajátosságosan lebilincselő, anekdotái emlékeztetnek. Ha egy szóval kellene jellemeznem, azt mondanám rá: műveltségregény. De kalandregény is, mert érdekfeszítő kalandként tárja elénk a kultúr-történetet. A szerző, aki az előző századforduló kulturális életének, Pécs városának, s a Zsolnayak történetének egyik legjobb ismerője, értékes, egyszerre könnyen olvasható és összetett, széles közönséget megszólító munkát alkotott.

EMLÉKEZÉS LANTOS FERENCRE (1929–2014)

Húlt hely, tengernyi hiány

Nem volt különös, amikor 2002 körül a Burzsoá Nyugdíjasok, pécsi punkzenekar egyik koncertjén Lantos Ferenc segítette kiaraszolni a Billentyű Kultúrkocsmából Sas Miklós kolléga úr korántsem rendeltetészerűen felszerelt alkalmi tolószékét, miközben a Csordás Dániel – Benedek Barna páros próbálkozott a punk rappel. Lantos, a festőművész ezen az estén aktív részt vállalt tanítványainak „súlyosan” *neopostcontemporary* összejövételén. Izgult értük, mosolygott poénjaikon, végül maga is „beszállt” a színpadias cselekménybe. Nem volt meglepő, mert Lantos Ferencet, a művészt és a tanárt a feltétel és előítélet nélküli szeretet irányította ekkor is. Aki bizalommal fordult felé, attól maga sem vonta meg bizalmát. Akik ismerték őt, magával ragadó, minden megnyilvánulás iránt érdeklődő emberre, érdemes eligazítóra emlékezhetnek. Magyar konstruktivizmus, Pécsi Műhely, *Fél korsó hiány* antológia, Húlt hely, hiány? Művésztelemek, kritikus felszólalások, bizottságok, közélet, konferenciák? Hosszan sorolhatnánk a Lantos Ferenc alakjához kapcsolódó személyes és közösségi emlékeket.

Lantos a természet elvonatkoztatásának eredményeképpen létrejövő alapformákkal a hatvanas évek elején szembesült. A 60-as évek közepén jelent meg festményein két alapvető formaelem, a kör és négyzet. Munkái ekkoriban ezek változataira, kapcsolatrendszerükre épültek. Ezek jelentek meg az elvont formai viszonylatok ornamentális emblémáiként első zománcmunkáin. 1969-ben Fajó János *Egy Kassák mű elemzése* című előadása minden bizonytal inspirálta Lantost, amennyiben a képi elemeket (pont, vonal, sík, test, tér, idő, mozgás, szín, ritmus) ő maga is a „világ és a művészet közös alapjainak” tekintette.¹ A teret és időt azonban később Lantos már nem tartotta vizuális jelentőséggel bíró fenoménnek, mivel a síkon mindkettő csak ábrázolt lehet, és – ugyanezen okból – a fényt is kiiktatta a rendszeréből. A ritmust az elemek közti kapcsolatok egyik minőségének tekintette. Lantos Ferenc *Természet – Látás – Alkotás* című programsorozata (1972–1976) a kreatív képalkotás környezetformáló szerepének² felfogásával, valamint a művésztanár tapasztalatával függött össze. Szerinte a művészet egzisztenciális érdekek által vezérelve alakul ki, „... a képzőművészet tehát önmagunk és a világ közötti viszony rendezésének és állandó újrendezésének az eszköze.” Ezért ennek a nyelvnek a megtanulása nélkülözhetetlen.³ Lantos „nyelvtanítási és nyelvteremtési” kísérlete – minden pedagógiai eredménye és elsajátíthatósága ellenére is – hordozta a klasszikus avantgárd más, korábbi nyelveket tagadó és leegyszerűsítően ahistorikus eszmevilágát.

Lantos a művészet morális és funkcionális értelmű megújításának igényével a hetvenes évek Magyarországon lépett fel. Döntése nyilvánvalóan veszélyes volt. Kialakított ugyan valamiféle józan túlélési taktikát, nem lépett teljesen át a demarkációs vonalon, amely a fontolva haladás és hagyománytisztelet, valamint a forradalmi demitizálás között húzódtott. Ennek ellenére súlyos összeütközései (hátrányai) voltak a művészeti, és ezért a politikai kérdések megítéléséből következően. Lantos az '50-es évek végétől a köznyelv logikai és ideológiai értelmetlenségeit kritizáló gondolataival a megtisztulás bekövetkezését elke-

¹ Hozzászólás Fajó János *Egy Kassák mű elemzése* című előadásához. Pécs, 1969. nov. 10. Kézirat

² Lantos Ferenc, *Gondolatok a vonalról. Ipari Művészet IV.* Budapest, 1970. Iparművészeti Tanács. Szerk. Koczogh Ákos, 9–27.

³ Lantos Ferenc megnyitó beszéde Samu Géza kiállításán, Szekszárd, 1977. szeptember 18.

rülhetetlennek tartotta. Ennek a következménye lehetett, hogy saját művészi programjába felvette a tiszta vizuális nyelv megalkotásának kísérletét. Felvetette a táblakép-forma és -funkció időszertű meghaladása érdekében a művészet közösségi küldetésének és nevelő, eligazító feladatainak újbóli meghatározását. Darázsfészekbe nyúlt. Helyzete a kultúrán belül a „külső körön” elhelyezkedőkére kezdett hasonlítani. Őt ez nem bénította meg, hanem sajátos harcmodor kialakítására ösztönözte. Mert nem könnyen adta meg magát, küzdőképessége páratlan volt. Ezen a periférián találkozott össze fiatalabb pályatársaival, Keserü Ilonával, Bak Imrével, Fajó Jánossal és azokkal, akik majdhogynem „kívülről” érkeztek a művészet közegébe. Mint Hencze Tamás, Pauer Gyula, Csiky Tibor vagy a Pécsi Műhely tagsága. Az „amatőr avantgárd” (P. Szűcs Julianna) jelentéktelenségének álcájában, a nyilvánosság érdeklődésétől alig „fenyegetve” haladtak saját életprogramjuk megvalósításában előre. Az 1960-as évek második felétől a budapesti művészeti életben megjelenő intermediális szemlélettől azonban Lantos távol állt.

Nem úgy az interdiszciplinaritás elveitől. A képzőművészet indukciós alapjai közé felvette az empirikus vizsgálat praxisát. A tudományköziség együttműködést jelent, amint ezt Lantos Ferencnek a Pécsi Tervezőirodában vagy a Pollack Mihály Műszaki Főiskola játszott szerepe is mutatja, még ha nem is járt olyan eredménnyel, mely megalapozta volna az építészet és képzőművészet integrációjának intézményes jelenlétét például a gyakorlati környezettervezés területén. De nem lehetett az sem véletlen, hogy a szimmetria-jelenségekkel foglalkozó természettudós, kémikus Hargittai István Lantos korai műveiben a kétoldali szimmetriát, a későbbiekben ennek tagadását, majd a „tér csoportjellegű szimmetriák” megjelenését, változatait elemezte. Hargittai írta: „Olyan pontra jut-tatja el Lantos a nézőt, hogy az (...) passzív szemlélőből maga is résztvevővé válik. A művész két azonos mintarendszert forgat el egymáshoz képest és így újabb mintarendszereket hoz létre. Ez kétdimenziós tércsoportok újabb kétdimenziós tércsoportot létrehozó interferenciája. Az alkotásnak ezt a részét könnyen számíthatóvá tehetnénk. Ebből a jelenségből aztán Lantos olyan szimmetrikus, disszimmetrikus és aszimmetrikus, s azon kívül statikus és dinamikus rendszereket és jelenségeket tár elénk, amelyek már egyértelműen és összetéveszthetetlenül lantosiak.”⁴

Lantos Ferencet jómagam úgy ismertem meg 1970 márciusában, hogy Pinczehelyi Sándor mutatott be minket egymásnak, aki a múzeum Művészettörténeti Osztályán grafikai restaurátor volt. Zsebemben ott volt Bertha Bulcsu *Harlequin és szerelmese* – kedves olvasmányom ekkor – közel sem szokványos címlapjával. Friss volt, izgalmas. Lantos tervezte. Örültem, hogy találkozhattam a kedves kép alkotójával. Lantos nem tűnt fenegyereknek, de erejével és magabiztos személyességével megragadott. Szerettem őt, vitatkoztunk, többször közeledtünk és el is távolodtunk egymástól. Eredménynek tekintem, hogy a múzeum gyűjteményét nagyszerű Lantos-képekkel gyarapíthattam. Ezek a munkák a művészeti divatok szerint formálódó ízlés és a kulturális „beszéd módok” különböző periódusai között pimasz közvetlenségükkel azt tettetik, hogy a rendszerszemléletű vizuális építkezés gépi programvilágából bukkantak elő. Miközben nem. Ha van ilyen, akkor a férfias líra és ellenállhatatlan kifejezőkészség, a félrehúzódság és időrabló kézi-munkás gyakorlat, a „józan ész” és valami páratlanul szokatlan, melegsívű optimizmus keveréke mindaz, ami a műveiből sugárzik. Többen mondják: ki lehetne, lehetett volna mindezt próbálni számítógépeken is.

De itt a bökkenő. Hogyan beszélhetnék akkor e művek festőműhely-terpentin szagáról, a lazúrozott felületekből áradó érzelmességről és a mindenütt mutatkozó apró következetlenségekről, a közbevetések rögtönzések játékaról, a zenéről és a tájról, amelyek a kétségtelenül létező rideg rendszer nyilvánvaló felmelegedését eredményezik? Lantos

⁴ Hargittai István, Bevezető. Lantos Ferenc: *Szimmetriák lázadásai*. Katalógus. Pécs, 1983. Pécsi Galéria.

sokat tanult a géptől, de a történeti igazsághoz tartozik, hogy amikor 1965 körül a formapár-megfeleléseket vizsgálni kezdte Magyarországon, ő sem és nemzedéke sem ütközött még meg a gépi elmével. Aztán híreét vehették szövetségi felszólalásainak, kritikai futamainak. Emiatt többen egyenesen mozgalmárnak tekintették. Neki volt talán a legtöbb konfliktusa a kulturális politikával, mégis hozzá vonzódtak leginkább a művészet új lehetőségeiről gondolkodó fiatal emberek. A művelődéspolitikai fordulat végül, amikor „nyitásra” készségét a képzőművészeti progresszió segítségével kívánta jelezni.

És Lantos mindig készen állt a párbeszédre, mert tudta, hogy a jó ügyek szolgálatának hitében fogant dacos elzárkózás nem vezet megegyezéshez. Márpedig hitvallása az „eligazító” szerep teljes átértésével nem tekinthette feleslegesnek a kérdést, hogy „megértethetők”-e fogalmakkal a kép állításai. Kereste a megértetés helyzetét. Ezekben nem vette körül a gőg légköre, kivételességét érzékeltető „mesterfogásai” sem voltak. Kerülte a nagy szavakat és titokzatos értelmű hunyorgásokkal kísért kinyilatkoztatásokat. Bizonyos, hogy furcsállotta volna, ha mesternek szólítják. Senki nem nevezte mesternek. Lantos volt és Feri. Tanár úr. Városlakó polgárként, közemberként viselkedett, aki szószóló, aki mindig jelen, mindig „kéznél van”, amikor kell. Értelmiségi. Az egykori jelenlétét dokumentáló tények sorba állítása bizonyítja, hogy a hetvenes évek legelejétől kevés nála jelentékenyebb alakítója volt a lokálisan túlmutató képzőművészetnek Pécsen. Főként, ha arra gondolunk, hogy az akkori fiatalok nemzedékeit milyen széles körben szólította meg iskolában, művésztelepeken, zománcgyárban, szakkörben, művészcsoportban, mint amilyen például a Pécsi Műhely is volt. A művészettörténeti kutatás vélhetően értékelni fogja majd azt az összekötő szerepet, amelyet műveivel a hatvanas évek elejétől az Európai Iskola, a Martyn-örökség vagy az egyetemes modernizmus tendenciái között játszott.

A Lantos-műveket értelmező tekintélyes méretű szakirodalom kulcsszavai a nyolcvanas évek közepétől már kevésbé változékonyak, az alkotó témái és technikabővülései sem változtatják meg számottevően a velük létrehozható beállítást. Ebben a tájban, városban, kulturális klímában, esetenként szakmai elszigeteltségben, a művészetpolitikai diktátumok közt való szalomozásban és a művészközösségek folyamatos akarásában telt el az élete. Semmivel össze nem téveszthető útjeleket hagyott maga mögött. Persze nem csak lelkesültség veszi körül. Az álláspontok átlátható összefüggései, a formális logika, amellyel munkáinak birtokbavétele elkezdődhet, többekben fenntartásokat ébresztenek. A „metafizikai érték” megjelenítésének vágyképeitől sem érintetlen Lantos-művek elvontak. Ornamentális tisztaságukkal a művészetet fenntartó érdekeknek nem felelnek meg közvetlenül. „Ésszerűek”. Követhetők, noha az „éter szépség” emissziója vagy a morálfilozófiai küldetés jelenléte is érzékelhető rajtuk.

Magától értetődően kapcsolódott Kassákhhoz és Martynhoz, és mielőtt ők abbahagyták volna a művészetet, Lantos már el is távolodott tőlük. Az a forradalminak tetsző változás, amely a hatvanas évek közepén induló „fiatal magyar művészetben” nem kevés „idegen anyagot” is igénybe véve lejátszódott, Lantos számára az élet belülről kikényszerített közege volt. A megerősítések hiánya a munkák fizikai léptékét illetően hátrányos csupán, szellemi tekintetben korántsem. Autonómiáját igen korán kialakította. A hagyományosan figuratívnak nevezett ábrázolási rendszerek előszobájában töltötte alkotói életének egy részét, de figyelmét jobbadán az elsődleges kép- és formaalkotó elemek kötötték le. Nem izgatta fel a műalkotás társadalomkritikai vagy esztétikai funkciója, munkái az induktív gondolkodás vizuális művelet-folyamatokat gerjesztő pályáit járták és érzéki erejű végeredményt vártak maguktól. Lantost a „kifejlesztés” inkább, mint a valamely adottból való „levezetés” érdekelte, a folyamat jobban, mint az eredmény. Magának való e tekintetben. Közléseiről tudja, hogy általános (jelképi) mondanivalójuk szabatos, hiszen a természet rendjét leképezve és általánosítva a természettudományok elemző és leíró módszere-
ihez közelálló eljárásokkal él.

Elérkezettnek tűnik az idő ahhoz, hogy kimondhassuk: itt minden kijelentés és gesztus évtizedes elemző folyamatokat fogadott magába. Nemcsak a forma logikája, hanem szerveződésének titokzatossága is sugárzik a képeiből. Vezérelte őket az ellenőrzött gondolat, miközben a zene, a „rendszerre emelt kétértelműségek” (Thomas Mann), az érett férfikor melankóliája is nyomot hagytak rajtuk. Lantos a „táblakép-válság” folyamatában megszakítatlanul fest, grafikai művek ezreit hozza létre. Közben pedagógiatörténeti súlyú eredményeket ér el. Majdhogynem autokratikus intézmény, de hűségese barát, tanítványaihoz szeretettel ragaszkodó ember is. Működésével a magyar vizuális művészeti oktatásban tartós érdeklődést idézett elő. Nehéz megkerülni Lantost, de természetesnek tetszenek azok a törekvések is, melyek kísérletet tesznek erre. Lantos alakja szembesít bennünket a művei mögött lévő kulturális táj nyugtalanságaival.

Dolgozott a pécsi egyetem Művészeti Karán. Működtetett egy műhelyt, amelyben a tevékenység elméleti alapjai és gyakorlati fogásai az elmúlt ötven év művészetpedagógiai harcterein jöttek létre. Ezeket a hagyományokat a pécsi Bauhaus-generációtól Martyn Ferencig nem túl nagyszámú, de egymásnak a stafétabotot átadó mesterek, baráti és szakmai-kollegiális közösségei alakították. A hozzá kötődő lehetséges iskola- és műhelytípusok mindegyikében változásokat idézett elő a teremtés és természet titokzatosságához vonzódo hitvallásával, gondolkodásmódjának egyenességével és tanári képességeinek eleven erejével. Itthon és külföldön élő tanítványainak tevékenysége jelzi, hogy Lantos Ferencnek sikerült terhelhető és kreatív szakembereket pályára állítania. A szakmai és emberi hitelesség híre észrevehetően árad szét a közösségekben, így aligha lehet véletlen, hogy magyar és külföldi egyetemi hallgatók a felfedezés örömeivel kapcsolódtak Lantos Ferenc műhelyéhez. Ebben a műhelyében sokan találtak rá valóban arra a szabad szellemű, mégis követelményeket állító tanulási formára, amely követhető, amely részmozzanataiban művészettörténeti forrásokkal éppúgy ellenőrizhető és összevethető, mint a legújabb művészet alakzataival. Osztályában nem idegenkedtek a teljesítménytől és a rendszerességtől, de Lantos soha nem várta el a rideg normák mechanikus visszaidézését. Ellenkezőleg. Értékelte a váratlan, a személyes megoldásokat, sokra tartotta az ismert rendszerbe nem illő, de megvizsgálható javaslatokat. Az együttműködés változatos formáit. A művészi jelenlét elengedhetetlen kötelezettségeként vallotta a művekkel – és ameddig csak lehet – a szavakkal végzett párbeszéd fontosságát. Velünk maradtak derűs, földi példázatai. Most magunkban mégis keserű monológot mormolunk.

Aknai Tamás

(Nagyon) szubjektív emlékfoglalások Lantos Ferencről

Lantos Ferencről most e szomorú napokban nehéz írni. 55 éve (!), 1960-tól, 14 éves korom óta „jelen volt, van az életben”, hol éppen csak érintőlegesen, hol sokkal mélyebben. Mindig valamilyen feladat, probléma, munka elvégzése révén voltunk kapcsolatban. A pécsi művészet megkerülhetetlen személyisége volt, hiányát már most is érezzük. Az első évtizedben tanárként, mesterként tekintettem rá, később „egyenrangú” kollégaként, kiállításainak rendezőjeként, könyveinek tervezőjeként fogadott el. Apáink vasutasok voltak, sínjeink hol találkoztak, hol eltávolodtak egymástól, de mindig voltak állomások, ahol megállapodtunk, tettük a dolgunkat, aztán újra elindultunk.

1960-ban vettek fel a Pécsi Művészeti Gimnáziumba. Az iskolában nem volt a tanárom, de délutáni szakköreibe sokan jártunk, aztán jó néhányan ott is maradtunk körülötte. (Ficzek Ferenc, Gellér B. István, Halász Károly, Kismányoky Károly, Major Kamill és mások). Valószínű, hogy olyan dolgokat tanított, amelyeket másutt nem kaptunk meg,

vagy mást kaptunk. Segítségével, irányításával, szemléletmódjával érdeklődésünket mindenre nyitottá tette, a korabeli sistersgő kulturális élet megismertetésével belesodort bennünket az élet sűrűjébe. Elkötelezettséget, következetességet tanított, közben megismertette velünk a szakma fortélyait, amelyek mások voltak, mást jelentettek Pécsen, mint az ország más településein. A kötelező penzumokon túl számunkra evidens volt az elvont megoldási forma, a gondolkodó megközelítés.

A hatvanas évek végén a Bonyhádi Zománcgyárban sikerült anyagban is realizálni azokat a terveinket, amelyekre szinte egész évben készültünk. A három műszakban termelő gyárban este 10-től hajnali 6-ig kaptunk lehetőséget a munkára. Olyan eredmények születtek, amelyek ma már a műgyűjtők által keresett alkotások. De nem is ez a fontos, hanem az, hogy a munka utáni délelőtti alvást követően Mecseknádasdon, egy sváb portán (ami ma a tájház) kaptunk kitűnő ételeket, aztán az esti indulásig beszélgettünk, vitakoztunk. És nem mellékesen Kismányoky Károly és Szijártó Kálmán tevékenységéhez kapcsolódva végeztük fotós táji kísérleteinket. Lantos ezeket akkoriban fenntartással fogadta, átmeneti szétválásunknak is ez volt az egyik oka. De azokat a fekete klott- és fürdőgatyás időket nem lehet elfelejteni.

1972–1975 között életem egyik legnagyobb – következményeiben is nagy – vállalkozásának voltam kivitelezője a múzeum Képző- és Iparművészeti Osztályán. A *Természet – Látás – Alkotás* öt részből álló kiállításorozatán dolgoztunk. Most, hogy ezeket a sorokat írom, elővettem a kiállításokhoz készült négy katalógust. Ezekben minden, amit ő a vizuális nevelésről gondolt, rögzítve van. Nem múlt el felette az idő, sőt! Nagyon kevesen gondolkodtak ilyen komplex módon a művészetekről, továbbfejlesztésre érdemes felvetések, konklúziók láthatók, olvashatók a lapokon. Furcsa volt a temetése utáni megemlékezésen ezeket a 100x100 centiméteres kiállítási darabokat negyven év után viszontlátni az általa létrehozott Martyn Ferenc Művészeti Szabadiskola tantermeiben...

Számos egyéni kiállítást rendeztem műveiből itthon és külföldön, amelyek közül kettőt szeretnék kiemelni. 1983 őszén Lahtiban, az ottani Művészeti Múzeumban került nemzetközi összefüggésbe a bemutatott anyag. Ott is kiderült, hogy nagy ívű munkásságról van szó, amelynek minden egyes darabja beleillik abba a lírai, ugyanakkor szisztematikus, geometrikus építkezésbe, amely a művészet mai napig tartó erőteljes szegmense. Műveinek Európa fő múzeumaiban, gyűjteményeiben lenne a helye. Nem lenne szabad bezárkózni, hanem nyitni kellene, legalább Európa felé.

A másik emlékezetes esemény állandó kiállításának megnyitása 2013 decemberében a pécsi Vasváry-ház emeleti termeiben a Janus Pannonius Múzeum tulajdonában lévő és Lantos Ferenc által Pécs városának adományozott festményekből, grafikákból. Most úgy érzem, hogy ennek a kiállításnak a révén rengeteg tennivalója van mindenkinek, aki a művészetek környékén dolgozik. Tudatosítani kell a szakmában és a közönségben, hogy itt mennyiségben és minőségben is impozáns, rendkívüli életműről van szó, igazi közkinccsé kell válnia.

Azt is érdekes lenne felkutatni, hogy hányan vallják mesterüknek Lantos Ferencet, hány művészen, emberben él tovább az ő szellemisége, tehát kézenfekvő, hogy meg kellene szervezni egy „In memoriam Lantos Ferenc” kiállítást.

Pinczehelyi Sándor

Lantos Ferenc pedagógiájáról

Az első meghatározó élményem Lantossal egy nálunk tett látogatása volt. Feleségével, Apagyi Máriával jött el hozzánk, és amikor már mentek volna, megnézték az otthoni raj-

zaimat. Talán nyolcadikos lehettem. Izgatottan vártam a véleményét. Büszkén teregettem ki állatkoponya-tanulmányaimat (apu is rajzolt ilyeneket, ugyanazon modellről). Lantos mosolygott és ezt mondta: „Nos, igen, igen, jók ezek a munkák, csak hát látszani kellene rajtuk, hogy *miért* rajzoltad őket, és hogy *mit* figyeltél meg!” Nem ezt vártam, de ők már mentek is. Ám akkori szavai ma is visszhangzanak bennem. Valóban *lényegi* kérdésnek tartom, hogy ha nem is lehet egyértelműen szóban megfogalmazni, de legalább „érzés” szintjén tisztában kell lenni az okokkal és a mértékekkel minden egyes megnyilatkozásunk során (vagy után), legyen az épp valamiféle alkotói tevékenység akár.

Az első tanévet akkor kezdtem meg, amikor még Lantos nem tanított a karon. Izgatott várakozás és naiv lelkesedés volt bennem, mint minden jelentősnek tűnő kezdetnél. Ám itt szembesültem először azokkal a véleményekkel, amelyek a „Lantos-módszert” mint az egyéni (művészi) kiteljesedésre veszélyt jelentő pedagógiát határozzák meg. Szokatlan volt ez a szemlélet. Ha nem is nyílt ki ekkor a szemem (kérdés, hogy azóta nyitva van-e), de az a „védőburok”, amelyet Lantos személye jelentett, először vált érzékelhetővé. Vajon mi lehet az indulatok hátterében? – kérdeztem magamban. Mivégre ez a viszolygás?

Érdekes volt párhuzamosan járni a Tettyére és látogatni az egyetemi órákat. A feszültség érezhető volt, még akkor is, ha csak viccelődve vagy csak nagyon finom célzások formájában mutatkozott meg. Lassan kezdtem megérteni a „szemléletbeli különbségeket”. Az egyetemen kockát, drapériát, csendéletet, portrét és aktot rajzoltunk, „szerkezetesen”, „tónusosan” és „színnel”. Figyeltünk az irányokra, arányokra, síkokra, tömegekre. A Tettyén a „látványt” vizsgáltuk, amelyet faág, lepedő, hasáb, állvány vagy emberi figura alkotott, (éppen ami), és a „vizuális összefüggéseket” kerestük: sötét-világos-viszonyrendszert, tónusértéket, irányokat, arányokat, síkokat, tömegeket. Valójában nagyon hasonló mondatok hangzottak el mindkét helyen, és az első gondolatom az volt, hogy ha nyitottak lennének egymásra, vagy csak kicsit is belehallgatnának egymás mondataiba, akkor nem sok különbséget találnának. Úgy éreztem, hogy talán „csak” korábbi személyes sérelmek, kellemetlen tapasztalatok emléke gátolja meg a közeledést, és mindkét fél az évtizedekkel azelőtti személyiséget és pedagógiát ismeri, márpedig mindenki alakul, változik az idő múlásával. Aztán lassan körvonalazódott a valódi különbség, amely nem változtat ugyan az előbbi feltételezés részgazságán, de határozott különbséget jelent az általam megismert két iskola között.

„Nem lehet szemléletet oktatni. Az a saját koncepció ráerőszakolása a szabad individuumba. Csak eszközt és technikát *lehet* és *szabad* tanítani. A gondolat független és személyes! – A mesterségbeli tudás a technikai felkészültség függvénye, hogy utána ki mit képes kihozni magából, az már más lapra tartozik.” – hangzott a Lantos-kritikusok véleménye.

Lantos sem művészetet tanított. Sőt, akkurátusan kerülte a „művészet” szót ha pedagógiáról beszélt. Hogy kiből lesz művész, és hogy hogyan, arra ő sem kívánt választ adni. Viszont határozottan vallotta, hogy a világra nyitott, a vizualitásra, és így a képzőművészetre is fogékony, értelmesen gondolkodó embert lehet és kötelesség is nevelni, ez pedig szemléleti alapok átadása nélkül nem megy. Hiába a technikai brillírozás, hiába a „mesterségbeli tudás”, ha nem gondolattal átítított értéket hozunk létre, hanem csak látványos szellemtelenséget. Lantos ezért nem az eszközhasználat mikéntjére helyezte a hangsúlyt, bár ha kellett, erre is szívesen kitért. Ennek sajnos hátrányát is éreztük akkor, bár abban igaza volt Lantosnak, hogy a technikai „ügyességet” lényegesen könnyebb megszerezni, és bepótolni is, mint a szemléleti alapok hiányából származó akadályokat leküzdeni.

Még a Pécsi Műhely idején, amikor apuék elkezdtek fotózni, és Lantossal való kapcsolatuk lazulni látszott – mesélte nekem Kismányoky Károly, aki akkor készítette Szíjjártóval land art munkáit –, Lantos dühös idegenkedéssel adott hangot annak, hogy a fényképezőgép nem lehet része a képzőművészetnek, és félreviszi a dolgokat; ez csak játék, és különben sem tud vele egyetérteni. Aztán eltelt kis idő, és: „Feri nyakában is ott lógott a fényképezőgép”.

Személyes élményem a következő: színkeverési feladatként szabad kompozíciót kellett készíteni, amelyet sajátosan értelmeztem, mondván, hogy elegendem van a szokásos megoldásokból, inkább szórakoztatom magam, hogy élvezzem is a munkát. Csatajelenet. Két ellenséges csapat rohan lovon egymásnak, középpütt találkozva kaszabolás, vér, fegyverek. A lap egyik szélén tisztán kékben egy zászlóhordozó, a lap túlsó szélén vörösben egy másik. Ők a két végpont. Ahogy a lap közepe felé rohannak a katonák, úgy vesztik el tisztán kék és vörös árnyalatukat, és lesznek az összecsapás centrumában egységesen ibolyák. Mi tagadás, jó volt ezt rajzolni... Teregetés... Bumm! Botrány! „Nem ez volt a feladat, már megint mást csináltál!” stb. Nem duzzogtam sokat. Aztán egy fél év múlva hallom, az „Öreg” az elsősöknek mondja: „...csak nagyobb bátorsággal, ahogy a Ficzek oldotta meg a feladatot, az egyik oldalon a zöld csapat, a másikon a vörös, és ahol össze-csapnak...” – a színek nem voltak fontosak.

Lantos képes volt beengedni világgépébe azt is, amitől elsőre irtózott. Átgondolta, átrágtá, képeire formálta, majd beillesztette azt, ha lehetett. És ez színesítette őt, még akkor is, ha az alaptónus megmaradt. Kevesen tudják ezt megtenni! Vagy kivetik magukból az újat, még csak meg sem próbálják megemészteni, vagy beolvasztják azt, és ezzel kiszorítják a korábbiakat gondolkodás nélkül. A két véglet között Lantos ugyan nem volt középpütt, de nem a szélekhez húzott. Hajlítható volt *egy bizonyos* pontig, de az a pont legalább hiteles és stabil maradt mindvégig.

Ficzek Ferenc

Innen és túl

Lantos Ferenc szavai csengenek a fülemben. Időről időre újra és újra megszólít, viccelődik, vitára készítet, segít és erőt ad munka közben, alkotáskor, tanításkor vagy *az élet bármely területén*. Aztán az ismerős hang újra kintről szól, búcsúzáskor, suttogva: *Dolgoztok, stricik? Mert aki dolgozik – hallgattuk ezer évig –, az lépéselőnybe kerül*. És ő dolgozott, sok ezer évig, lépéselőnybe került, végül legyőzte az időt.

Lantos Ferencet 1992-ben ismertem meg. Különleges jelenség volt, tanár léte barátságos, közvetlen, ami az addigi tapasztalataimba egyáltalán nem illeszkedett. Az óráit nagyon felszabadult légkör jellemezte. Amikor először ültem be hozzá rajzolni, a beállítás meglepett, mert a különböző rajzsakkörökön akkoriban a hasáb és a drapéria volt a sláger, itt pedig horpadt bádognádör, faágak, szék, rongyok játékos halmaza fogadott. Kiderült, hogy a látvány másolgatása mekkora bűn, a cél a megértése lenne. Ehhez adott szempontokat, kapaszkodókat, mert *a korlátok közt szabadon* elvet vallotta. Gondolkodni kellett, ezt mindig elvárta tőlünk, vagyis tisztelt, és nagyon becsülöm ezért, hogy a tisztelet kölcsönös lehetett.

Technikai kérdésekkel egyáltalán nem foglalkozott, és nem rajzolt bele a munkánkba, máshogy közelített, terelgetett, beszélt. Ilyeneket mondott: *Nem a sablonokkal van baj, hanem a sablonos gondolkodással*. Vagy: *A művészet szolgál, nem pedig kiszolgál*. Biztatásként: *Az orozslánkarmokat kell megmutatni*. Máskor hivatkozott: *Tudjátok, mit mondott Delacroix? Hogy a kép ünnep a szem számára*. Meg: *Ismeritek Henri Michaux rajzait? Sztorizott is: Tudjátok, ki volt Utrillo?* És akkor beszélt a látvány látványának értelmezéséről, a méretbeli kérdésekből adódó problémákról stb. Anekdotázott: *Hallottatok már Gyarmathy Tihamérről? Egy konferencián fölállt, és azt mondta, hogy itt nem arról van szó, mint amiről szó van*. Aztán vette a kalapját, és otthagya a társaságot. Időnként behozta a magnóját. Rengeteg zenét bemutatott, többek között Steve Reichot, Kurt Schwitters *Összönátáját*, máskor Bartókot, attól függően, hogy éppen mi kötődött a programhoz. Mindenesetre nagyon jól tudta, kit milyen nyelven lehet és kell megszólítani.

Minden alkalommal sor került a *teregetésre*, ahol Feri bácsi a rajzok alapján nagy beszédekbe kezdett. Nem volt kibúvó, a veséinkbe látott. Ha kellett, ízekre szedett, ha kellett, összerakott. Utána mindig újra kellett gondolni mindent, föl kellett dolgozni az elhangzottakat. A legnagyobb elismerés tőle mégsem a vállveregetés, nem is a dicséret, hanem a meglepődés, az őszinte rácsodálkozás és a tőle szokatlan kérdés: *Egyáltalán hogy jutott eszedbe, hogy csináltad?* Az elismerés valójában a mestert illeti meg. Lantos Ferencet, aki tudta, hogy *mindenkiben van egy kincs*, és aki sokaknak segített a kincs felkutatásában, így ő maga vált a legnagyobb kincssé.

Benedek Barna

Létra

Tizenhét évesen, vékony kis mappában az „életművemmel”, először kerestem fel a Szabadiskolát. Félénk izgatottsággal mutattam a munkáimat a Mesternek, és vártam az ítéletet, ahogy az iskolában megszoktam: értékkeljenek, osztályozzanak, dicsérjenek vagy hallgassanak elnézően. Mondják meg, igen vagy nem, fekete vagy fehér. De szentenciák helyett kérdéseket kaptam. Rengeteg kérdést, kérdésre is kérdést: „Te mit gondolsz?” Nem is a rajzokról volt már szó, hanem a rajzok ürügyén rólam.

Megdöbentem, és meg is ijedtem: a véleményemre volt kíváncsi. „A véleményemre? Van nekem olyan? Kéne, hogy legyen?” Kétségbeestem: én „csak rajzolni” jöttem, fogalmam sem volt, hogy az életről fogok leckét kapni. Kihúzták a biztonságot jelentő talajt a talpam alól, és a kényelmes felelőtlenység érzete a múlté lett. Ezzel a beszélgetéssel kezdtem felnőni. Eddig mentesültem e lelki-szellemi teher alól, mindig meg kellett felelnem valaminek, valakinek, de most döntésekre, választásra kényszerültem.

Lantos gyakran idézte: „Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra.” Itt szembesültem először azzal, hogy a létrát nekem kell megtalálnom, mégpedig magamban, de nem egyedül. Egyszerre lettem magányos és találtam segítőt, aki nem hagyott magamra a felismeréssel, hogy a világ nem egyszerű hely. Nem volt kíméletes. Eleinte szerettem volna, ha ahogy addig, kész megoldásokat kapok, ha megmondják, mit kell tennem egy bizonyos eredmény elérése érdekében, ha döntenek helyettem. A Mester azonban később, az egyetemi évek alatt sem döntött, sohasem mondta meg, mit tegyek. A szédítő szabadságban a korlátok inkább kapaszkodók voltak, mint határok. Csak bátorságra tanított, és arra, vegyem magam komolyan.

„Rajta vagy az úton.” – mondta néha, jelentőségteljesen. Talán nem is gondolkoztunk el igazán, miféle út, amelyre rátaláltunk, de azt hiszem, végső soron az a bizonyos létra, ég és föld között. Most, hogy magam is tanár vagyok, látom csak, mennyivel nehezebb erre az útra terelni valakit, erre a rögös, de egyetlen hiteles útra.

Egle Anita

Teregetés

– Na mi van, te strici?

A strici a földre terített akvarellek fölött imbolygott és éppen arra koncentrált, hogy el ne hányja magát. Rettenetesen másnapos volt. Az elmosódott tájak még homályosabb foltokká olvadtak a szemében: tegnap, amikor részegen elaludt a zongoraszobában, a puffról lelógó fejjel, kiesett a kontaktlencséje, és nem lett meg reggel. „Csak a hányás, az ne” –

gondolta, mert az végképp tönkretette volna a tegnap sietősen összecsapott alibi-mázolmányokat. Az Öregnek már azokról is megvolt a véleménye, akik átvitt értelemben „okádnak a képre”, hát még így. A strici tudta, hogy teljesen hiábavaló volt az igyekezete, az Öreget nem lehet átverni. Rögtön kiszúrta, ami mögött nincs gondolat, legyen az bármilyen tetszetős. És ezek a fecnik még tetszetősek sem voltak. Alkotótábor ide vagy oda, a strici nem szívesen járt ki a természetbe, mert rögtön tüsszögőrohamot kapott a fűvek-fák közelében, meg a tűző napon sem szeretett izzadozni, ezért a szoba hűvöséből, a nyitott ablaknál pingálta remekműveit. Melyek most itt heverték, nem éppen katonás rendben, csak úgy, mintha a szél fúta volna be őket az ablakon.

Az Öreg nem szerette a káoszt, vagyis kaoszt – így mondta, a-val.

Akkor nyitott be, amikor a Pina együttes épp a legrágárabb részhez ért a kétkazettáson. A strici haverja, a nyavalyás ijedten odaugrott, és gyors mozdulattal lenyomta a stopot, de már késő volt. – Normálisak vagytok? – förmedt rájuk az Öreg. Ezt minimum húsz kitűnő akvarellal lehet jóvá tenni, latolgatták a nyavalyással. Nehezebb, mint húsz fekvőtámasz, könnyebb, mint húsz Miatyánk, de csak azért, mert azt nem tudták kívülről, elmentében a Pina együttes dalszövegeivel. Nem is beszélve a saját zenekaruk – a Burzsoá Nyugdíjasok – számairól. Az ezeket illusztráló olajképeket fusiban gányolták a műteremben: tonzúrás, ősz hajú szörnyszülöttek, amint éppen lehasznált kurvát tapperolnak, meztelenül, fehér teniszszokniban és hasonló jelenetek. Mélyen kussoltak erről a perverz univerzumról, és bár az Öreg a szeme sarkából látta, mi folyik, inkább nem kommentálta. Talán mert ebben a lábszagú, zsigeri alvilágban is megvolt, aminek a hiányától óva intette őket: a koncepció.

„Fontos, hogy tudjatok hülyéskedni” – mondogatta gyakran az Öreg.

A strici mást se csinált az egyetemi évei alatt, csak hülyéskedett. Hiába tekintett prófétafént az Öregre, s tartotta módszerét az egyetlen üdvözítő útnak, a nonfiguratív tetkóban se annyira kedvelte. Később ért be a vetés. Képregényes lett, és minden kockájában ott az Öreg. Amikor a lányát kioktatták az óvodában, hogyan KELL cipőt, virágot, pillangót, malacot rajzolni, a strici bepöccent. Mivel az ilyesmi az Öreg szerint „felér egy háborús bűnnel”, arra gondolt, talán érdemes lenne feljelenteni az óvónót a hágai nemzetközi bíróságon.

Először akkor szólította Feri bácsinak az Öreget, amikor utoljára látta. Addig következetesen, tisztelettudóan Tanár Úrnak, mindig. A Tanár Úr, a Mester, a Feri bácsi már csak óriási erőfeszítéssel tudott szavakat kipréselni a száján: „Örülnek a fiatalok, hogy végre beteg az öreg.” Csak a szeme árulta el, hogy viccel. A strici tudta, hogy ez az utolsó alkalom, és azon spekulált, hogy a búcsúzásnál meg kéne szorítani az Öreg kezét, de nem akart patetikus lenni. Miután látta, hogy a nyavalyás odahajol, két oldalról megcsókolja az Öreget és megszorítja a kezét, ő is így tett. Az ajtóból még visszánézett, igyekezett beleégetni a képet a retinájába: az Öreg profilból, mögötte az ablak – mint egy reneszánsz portré.

A kórház végében áttelelt szűnyog felrebbent a fehér csempéről, teste tökéletes, kétoldali szimmetria, és a striciben egyszeriben tudatosult az élet illékonyága. Eszébe jutott, hogy az Öreg azt mondta egyszer, hogy a természetben mindenhol van átmenet, kivéve élet és halál között. Az ember vagy még él, vagy már halott. Hazafelé az autóban egész úton beszélgettek a nyavalyással, és a strici nem győzte hangsúlyozni, hogy igazán csak most értette meg, hogy a szeretet a legfontosabb, végül is, minden más szart sem ér.

Csordás Dániel

Fotó: Kismányoky Károly

Fotó: Halász Károly